

Алла Кирова, Ирена Зарева, Матю Матев

**БЪЛГАРИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛНОТО И
ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКОТО ПРОСТРАНСТВО
НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА**

София

2017

Институт за икономически изследвания при БАН

Алла Кирова, Ирена Зарева, Матю Матев

**БЪЛГАРИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛНОТО
И ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКОТО
ПРОСТРАНСТВО НА ЮГОИЗТОЧНА
ЕВРОПА**

София

2017

В книгата са представени резултатите от проведеното през 2014-2016 г. в рамките на научноизследователската програма на Института за икономически изследвания на БАН проучване на регионалното пространство за висше образование и научни изследвания в 12 държави от Югоизточна Европа с цел определяне мястото на България в него.

Изследването е извършено въз основа на количествени и качествени оценки на иновационния потенциал, състоянието и развитието на висшето образование и науката, и на регионалното сътрудничество в двете сфери в страните от Балканския регион чрез използване на информация за избрани индикатори, представена в световните доклади за развитието на иновационните процеси, конкурентоспособността, човешкия капитал, информационно-комуникационните технологии, качеството на висшето образование и научно-изследователската дейност и други.

В резултат на изследването са направени оценки на: европейските и регионалните политики за развитие на висшето образование, науката и сътрудничеството в тези сфери в Югоизточна Европа; развитието на регионалното сътрудничество във висшето образование и научните изследвания за изграждане на научно-образователното пространство в изследвания регион; състоянието и промените във висшето образование и науката в страните от региона като цяло и по отделни области – финансиране, кадрови потенциал, резултати от дейността на системите; мястото на България в регионалното пространство за висше образование и научни изследвания. Изведени и систематизирани са силните и слабите страни, възможностите и заплахите за развитие на висшето образование и науката в България. На тази основа са идентифицирани по-важни насоки за преодоляване на съществуващите слабости в научно-образователната сфера в България с оглед заемането на по-добри позиции в региона. Направени са препоръки за по-нататъшното развитие на висшето образование и науката в България; за изграждане на регионалното образователно и изследователско пространство с оглед успешното му интегриране в европейското, както и за задълбочаване на регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа и подобряване ролята на България в него.

Книгата е предназначена за компетентните органи, определящи политиката на България в региона и политиките в сферите на висшето образование и науката – Комисия по образованието и науката към Народното събрание, Министерство на образованието и науката, Министерство на външните работи и други ресорни министерства и ведомства, структури за регионално сътрудничество, управителни органи на висшите училища и изследователските институции, неправителствени организации, както и учени, преподаватели и други заинтересовани.

Рецензенти: проф. д-р Маргарита Атанасова и проф. д-р Атанас Казаков

© Алла Валентиновна Кирова, Ирена Кирилова Зарева, Матю Вълчев Матев, автори, 2017

© Институт за икономически изследвания, 2017

ISBN 978-954-9313-06-2

Economic Research Institute at BAS

Alla Kirova, Irena Zareva, Matthew Matev

**BULGARIA IN THE SOUTH-EAST
EUROPEAN HIGHER EDUCATION AND
RESEARCH AREA**

Sofia

2017

The book presents the results of a study of the regional higher education and research area in twelve South-East European countries, aimed to determine the place of Bulgaria therein. The study was carried out in the period 2014-2016 within the framework of the research programme of the Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences.

The investigation is based on quantitative and qualitative assessments of the innovation potential, of the status and development of the spheres of higher education and science, and of the regional cooperation in the two spheres in the Balkan region countries using information for selected indicators presented in global reports for the development of the innovation processes, competitiveness, human capital, ICT, quality of higher education and research activities, and others.

As a result of the study assessments are made of: European and regional policies for development of higher education, science and cooperation in the investigated spheres in the region; development of regional cooperation in higher education and research for building a higher education and research area in the studied region; status and alterations in higher education and science in the region's countries as a whole and by separate areas – finance, staff, results from the activities of the systems; place of Bulgaria in the regional higher education and research area. Strengths and weaknesses, opportunities and threats for the development of higher education and science in Bulgaria are derived and systematised. On this basis more important directions for overcoming the existing weaknesses in higher education and research in Bulgaria are identified with a view to occupying a better position in the region. Recommendations for further development of higher education and science in Bulgaria, for building the regional education and research area with the purpose of their integration into the European one, as well as for extending regional cooperation in South-East Europe and improving Bulgaria's role in them are made.

The book is intended for competent bodies laying down Bulgarian policy in the region and policies in the spheres of higher education and science – Education and Science Committee at the National Assembly of the Republic of Bulgaria, Ministry of Education and Science, Ministry of Foreign Affairs and other ministries and agencies, regional cooperation institutions, governing bodies of higher education and research institutions, non-governmental organisations, as well as for scientists, lecturers and other actors that may be concerned.

Reviewers: Prof. Dr. Margarita Atanassova and Prof. Dr. Atanas Kazakov

© Alla Valentinovna Kirova, Irena Kirilova Zareva, Matthew Valchev Matev, authors, 2017

© Economic Research Institute, 2017

ISBN 978-954-9313-06-2

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	9
ГЛАВА ПЪРВА. ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА – ИНОВАЦИОНЕН ПОТЕНЦИАЛ И РЕГИОНАЛНО СЪТРУДНИЧЕСТВО	13
1. Политико-икономически особености на Югоизточна Европа	13
2. Иновационен потенциал на Югоизточна Европа	25
3. Европейски инициативи за сътрудничество във висшето образование, научните изследвания и иновациите в Югоизточна Европа	38
3.1. Общи инициативи и програми на ЕС – основа за сътрудничеството в ЮИЕ	39
3.2. Целеви регионални инициативи на ЕС за насърчаване на сътрудничеството в науката, технологиите и висшето образование в ЮИЕ	47
4. Значение и мерки за задълбочаване на регионалното сътрудничество	57
5. Участието и ролята на България в регионалното сътрудничество	63
ГЛАВА ВТОРА. БЪЛГАРИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛНОТО ПРОСТРАНСТВО НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА	75
1. Общоевропейска и регионална политики за висше образование	75
2. Характеристики на висшето образование в страните от Югоизточна Европа	79
2.1. Финансиране	83
2.2. Академични институции	87
2.3. Академичен състав	89
2.4. Брой и динамика на учащите се във висшето образование	91
2.5. Резултати от дейността на системата на висше образование	102
3. Международни оценки за висшето образование в страните от региона	109
4. Отношение (позиция) на хората от Западните Балкани към образованието	128
5. Мястото на България в образователното пространство на страните от Югоизточна Европа. SWOT анализ и препоръки	130
ГЛАВА ТРЕТА. БЪЛГАРИЯ В ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКОТО ПРОСТРАНСТВО НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА	139
1. Политики в областта на научните изследвания	139
2. Разходи за научноизследователска и развойна дейност	143
2.1. Разходи за НИРД по сектори на икономиката	144
2.2. Разходи за НИРД по източници на финансиране	147

2.3. Разходи за НИРД на глава от населението	149
3. Заетост в НИРД	152
3.1. Научноизследователски персонал, зает с НИРД	152
3.2. Изследователи, заети с НИРД	155
4. Иновативност и НИРД в ЮИЕ	162
5. Мястото на България в научноизследователското пространство на страните от Югоизточна Европа. SWOT анализ. Препоръки	171
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	181
Литература	185

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ

БАН	– Българска академия на науките
БВП	– Брутен вътрешен продукт
ВО	– Висше образование
ВУ	– Висше училище
ВУЗ	– Висше учебно заведение
ЕИП	– Европейско икономическо пространство
ЕНП	– Европейско научноизследователско пространство
ЕПВО	– Европейско пространство за висше образование
ЕПЗ	– Еквивалент на пълна заетост
ЕС	– Европейски съюз
ЕС-28	– 28 страни-членки на Европейския съюз
ИКТ	– Информационно-комуникационни технологии
МОН	– Министерство на образованието и науката
НИРД	– Научноизследователска и развойна дейност
НСИ	– Национален статистически институт
ОП	– Оперативна програма
ППС	– Паритет на покупателната способност
ПСЮИЕ	– Процес за сътрудничество в Югоизточна Европа
РП	– Рамкови програми за научни изследвания на ЕС
СПС	– Стандарт на покупателната способност
ЮИЕ	– Югоизточна Европа

ВЪВЕДЕНИЕ

Икономическата теория и практиката показваха, че висшето образование, научните изследвания, създаването, разпространението и прилагането на ново знание са ключови фактори за изграждане на икономика на знанието, постигане на интелигентен растеж, повишаване конкурентоспособността на икономиката и на жизненото равнище на населението. Развитието на образователното и изследователското пространство в Югоизточна Европа е една възможност за разгръщане на иновационния потенциал на региона, за ускоряване на социално-икономическото развитие и за промяна в геоикономическата му позиция.

Страните от Югоизточна Европа имат специфична географска позиция, която определя по-особеното им геополитическо положение. Характерни за този регион са наличието на разнопосочни интереси и въздействия, както и недостатъчна степен на единодействие и разбирателство между отделните страни. От икономическа гледна точка държавите от региона остават сравнително слабо развити, с ниска степен на транснационално сътрудничество. Затова в Декларацията от срещата на високо равнище на Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа, проведена на 1 юни 2016 г. в София под мотото “Процесът за сътрудничество в Югоизточна Европа – 20 години ключ към регионално сътрудничество“, беше подчертано неговото значение като основен политически формат за регионално сътрудничество и фактор на сигурност, стабилност и просперитет. Изтъкната е и ролята му за засилване на регионалното сътрудничество в икономическата, търговската, културната и образователната област. Заявена беше подкрепа за участието на академичната общност в предстоящите реформи и засилване на контактите между младите хора в региона като мост между различните нации и култури.

Проучването на глобалния характер на съвременните иновации откроява доминиращото положение на държавите с високо равнище на доходите. Въпреки това, налице са случаи на значително подобряване на показателите за иновационния потенциал и съответните резултати от страна на някои по-слабо развити държави. Това означава, че обосноващите политики и мерки в „периферните“ икономики могат да доведат до успешна иновационна дейност.

В публикацията за световния иновационен индекс 2013 се посочва, че за националните директивни органи, стремящи се да окажат съдействие за иновациите, пълната реализация на техния потенциал в отделните страни или региони често се оказва по-перспективен

подход, отколкото опитите да приложат успешните иновационни модели на другите държави. Тази теза предполага необходимостта от изследване на националния и регионалния иновационен потенциал с оглед на възможностите за неговото подобряване чрез обединяване на усилията и регионално сътрудничество за стимулиране на иновационната дейност.

В тази връзка е целесъобразно да се анализира иновационният потенциал на Югоизточна Европа, да се проучи мястото на България и държавите от региона, техните силни и слаби страни, на основата на информация, представена в световните доклади за развитието на иновационните процеси, конкурентоспособността, човешкия капитал, информационно-комуникационните технологии, качеството на висшите училища и научноизследователската дейност и други.

Ключовото значение на висшето образование и науката за развитието на икономиката и просперитета на всяка държава и регион, за заемането на достойно място в Европа и света, определя актуалния характер на настоящото изследване.

Изследването цели да се направят оценки на висшето образование и науката в Югоизточна Европа и на мястото на България в регионалното пространство за висше образование и научни изследвания, както и на развитието на регионалното сътрудничество в тези сфери за повишаване на иновационния потенциал на региона и постигане на интелигентен и устойчив растеж, за успешно интегриране в европейското образователно и изследователско пространство, и ролята на България в него. Обхванати са 12 държави от Югоизточна Европа (Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Косово, Македония, Румъния, Словения, Сърбия, Турция, Хърватия и Черна гора), като техният избор се предопределя от географското им местоположение на Балканите, както и от общите черти и характеристики, свързани с бита, традициите, обичаите, културата на народите от тези държави.

Постигането на тази цел изисква решаването на редица задачи, като:

- оценка на развитието на регионалното сътрудничество във висшето образование и научните изследвания и ролята на България в него за изграждане на научно-образователното пространство в изследвания регион;
- оценка на регионалното пространство за висше образование и научни изследвания в Югоизточна Европа и мястото на България в него;
- идентифициране на силните и слабите страни на България в този план;
- определяне на насоки за преодоляване на съществуващите слабости във висшето образование и научните изследвания в България.

В процеса на изследването се прилага комплекс от методи, сред които са сравнителен анализ, експертни оценки, SWOT анализ на образователното и изследователското пространство на страните в региона като фактори, влияещи върху иновационния потенциал в отделните страни.

В резултат на извършеното аналитично проучване са направени оценки на: иновационния потенциал на Югоизточна Европа през призмата на определен набор от индикатори, свързани с изследвания обект; ролята на България в европейските и регионални инициативи за регионално сътрудничество; състоянието и промените във висшето образование и науката в страните от региона като цяло и по отделни области – финансиране, кадрови потенциал, резултати от дейността на системите; мястото на България в регионалното пространство за висше образование и научни изследвания. Изведени и систематизирани са предимствата и недостатъците на висшето образование и науката в България, както и възможностите за по-нататъшно регионално сътрудничество за изграждане на научно-образователното пространство в Югоизточна Европа с оглед заемането от страната на водещи позиции в региона. На тази основа са идентифицирани по-важни насоки и са направени препоръки за по-нататъшно развитие на висшето образование и науката в България и засилване ролята на страната за изграждането на регионалното образователно и изследователско пространство и успешното му интегриране в европейското.

Резултатите от изследването биха били полезни на компетентните органи, определящи политиките на България в региона и в сферите на висшето образование и науката - Комисия по образованието и науката към Народното събрание, Министерство на образованието и науката, Министерство на външните работи и други ресорни министерства и ведомства, структури за регионално сътрудничество, управителни органи на висшите училища и изследователските институции, неправителствени организации, както и учени, преподаватели и други заинтересовани.

Монографичното изследване е извършено от авторски колектив към Института за икономически изследвания на БАН: доц. д-р Матю Матев – ръководител (Въведение, Трета глава, Заключение), доц. д-р Алла Кирова (Въведение, Първа глава, Заключение) и доц. д-р Ирена Зарева (Въведение, Втора глава, Заключение).

ГЛАВА ПЪРВА

ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА – ИНОВАЦИОНЕН ПОТЕНЦИАЛ И РЕГИОНАЛНО СЪТРУДНИЧЕСТВО

В условията на глобализация и изграждане на икономика на знанието, висшето образование и науката – сектори, пряко свързани с процеса на създаване на ново знание, формиране на иновационна култура на населението и тяхната реализация в практиката, придобиват решаващо значение както за социално-икономическото развитие и постигане на интелигентен растеж, така и за повишаване на конкурентоспособността на икономиките на отделните страни и региони. В този контекст развитието на образователното и научноизследователското пространство в Югоизточна Европа (ЮИЕ) чрез засилване на трансграничното и транснационалното регионално сътрудничество в тези сфери е една от възможностите за повишаване на иновационния потенциал на региона, както и за осигуряване на достойно място в Европа чрез позитивни изменения в геоикономическата му позиция. В съответствие с целта на изследването анализът в тази глава е насочен главно към регионалното сътрудничество във висшето образование и научните изследвания като основни, макар и не единствени елементи за формиране на иновационния капацитет, ресурси и съзнание, което съдейства за изграждането на научно-образователното пространство в ЮИЕ.

1. Политико-икономически особености на Югоизточна Европа

Изследването обхваща 12 държави (в азбучен ред) – Република Албания, Босна и Херцеговина, Република България, Република Гърция, Република Косово, Република Македония, Румъния, Република Словения, Република Сърбия, Република Турция, Република Хърватия и Република Черна гора.¹ Техният избор се предопределя преди всичко от *географското им местоположение* на Балканския полуостров или Балканите като район в ЮИЕ. Териториите на седем от държавите се намират изцяло на Балканите, значителна част от териториите на Сърбия, Хърватия и Словения² са разположени на

---

¹ По-нататък в изложението ще се използват кратки наименования на съответните държави.

² Въпреки самоопределянето на Словения като Централноевропейска държава, тя е включена в обхвата на изследването като част от страните в състава на бившата Социалистическа Федеративна Република Югославия, които оказват значително влияние върху спецификите на регионалното развитие през последните десетилетия.

полуострова (съответно 73, 49 и 27%), докато Румъния и Турция имат малка територия на Балканите (9% – област Северна Добруджа в Румъния и 3% – област Източна Тракия в Турция, макар че повече от 20% от турското население живее на Балканския полуостров), но изпълняват важна в исторически, политически и икономически аспект роля в региона, поради което се възприемат като неразделна част от него. След Скандинавския и Пиренейския полуостров, Балканският заема трето място по площ в Европа, като населението му (вкл. Турция) съставлява близо една четвърт – 23% от населението на цяла Европа и 30% от населението на държавите-членки на ЕС (без балканските страни-членки).³ Специфичната географска позиция на региона, намиращ се на кръстопът между Европа и Азия, Западна Европа и Близкия Изток, с излаз на Черно, Мраморно и Средиземно море и към Дунав, определя по-особеното му геостратегическо и геополитическо положение, което през вековете го прави обект на разнопосочни интереси и намеси от страна на влиятелни империи и държави от Западна и Източна Европа и Азия.

Следващо обстоятелство, предопределило включването на посочените държави в обхвата на изследването, са множеството **общи черти и характеристики, свързани с бита, традициите, обичаите, културата на народите**, населяващи Балканите, в значителна степен преплетени в хода на сходните линии на историческото им развитие и формирали своеобразния балкански мироглед и културно наследство, които съществено се различават от културните традиции на Западна Европа. Още повече, според твърдението на румънския историк от началото на XX век Н. Йорга, по начина на обличане, архитектурата, използваните орнаменти, прилаганите селскостопански методи, по обичаите, предразсъдъците, начина на мислене и чувствителността балканските народи са „абсолютно идентични“ (Iorga, 1925, p. 9-10). Въпреки все още недостатъчната степен на еднородност и разбирателство между отделните държави в региона, тази „общност“ в духовната и материалната култура, натюрела и характера на населението на Балканите би следвало да послужи като отправна точка или предпоставка за подобряване и насърчаване на регионалното сътрудничество, особено в сферите на висшето образование и науката, където се създава ново знание като общочовешка ценност, надхвърляща границите на политическите и други неразбирателства.

Политическата ситуация в региона се характеризира с наличието на разнопосочни интереси и въздействия, причините за което частично се крият в миналото, но и в променящите се реалности в Европа в края на XX – началото на XXI век. Етническото, респ. езиковото многообразие и съжителството на няколко вероизповедания (главно православие, ислям и католицизъм) на Балканите са в основата на многобройни етнически и религиозни конфликти, продължаващи и в наши дни в ерата на Обединена Европа. Столетията Османско владичество, влияние и „апетити“ на Хабсбургската империя на Балканите, балканските освободителни войни, съпроводени от тези за преразпределяне на териториите, относително късното формиране на самостоятелни държави, промените на държавните граници след двете Световни войни в резултат от намесата на световните Велики сили и като следствие от това многогодишна икономическа и политическа зависимост от западните държави или от СССР, вкл. установяване на противостоящи политически системи (автократична Албания, прозападни Гърция и Турция, „необвързана“ социалистическа държава Югославия, страни от Съветския блок – България и Румъния) и/или надделяване на противоречиви по своята същност идеологии

---

³ Изчислено по данни на Евростат към 01.01.2015 г. (вж. Key figures on Europe – 2015 edition, p. 21).

(национализъм, фашизъм, комунизъм, демокрация) пораждат вражда и напрежение между балканските народи, подклаждани от етническо-религиозните проблеми и стълкновения, от една страна, и между Балканския регион и Европа, от друга страна. Както преди столетия, така и сега Балканите се смятат за зона на политическа нестабилност, което върна в употреба използваните в началото на миналия век негативни геополитически понятия „балканизация“ и „балкански манталитет“, свързани с дезинтеграционните процеси, характерни за етносите и държавите в региона, и съответното недоверие и притеснение на Европа за неговото демократично развитие. За подобно отношение допринасят и сложните, често недоброжелателни и политически предубедени взаимоотношения между балканските държави, което се отразява крайно негативно върху възможностите за равностойно и ползотворно регионално сътрудничество. В този контекст приемаме за напълно меродавно експертното мнение, че „Балканите не са изграден в политико-икономическо отношение регион в международните отношения и затова не е голям шансът останалите да го възприемат като относително значимо цяло и фактор в новия свят“ (Стоянов, 2015, с. 89).

Основна причина за посоченото негативно отношение към Балканите е възникването на поредица военни конфликти в региона главно на етническа и верска основа вследствие дезинтеграцията на Социалистическата Федеративна Република Югославия след краха на източно-европейската политическа система (десетдневна война в Словения през 1991 г. и граждански войни в Хърватия – 1991-1995 г. и в Босна и Херцеговина – 1992-1995 г.). В резултат от това и от последвалите други кризисни ситуации и конфликти бивша Югославия се разпада на осем независими държави, като проблемен остава казусът Косово – държава, все още непризната официално от пет от държавите-членки на ЕС и от четири държави от региона – Гърция, Румъния, Сърбия и Босна и Херцеговина. Не трябва да се изключва от внимание и продължаващата ескалация на кризисните процеси на Балканите от различен причинно-следствен характер във и извън пределите на бивша Югославия (включително дискриминационни прояви спрямо етническите и религиозните малцинства в някои страни, подмяна на историята и други подобни) – въоръженият бунт и размириците в Албания през 1997 г.; кризата в Македония през първата половина на 2001 г.; все още непреодолените конфликти между Сърбия и Република Сръпска в състава на Босна и Херцеговина, между Албания и Косово; масовите размирици с човешки жертви в Косово през март 2004 г.; дългогодишните сложни взаимоотношения между Гърция и Турция, България и Македония; напрежението между Гърция и Македония вследствие водения от 1991 г. спор за името на последната; поведението на Гърция в условията на глобалната икономическа криза, внасящо сериозна дестабилизация в региона, както и в целия ЕС. Всичко това води до понижена степен на взаимно доверие между балканските държави и създава условия за нестабилност в региона.

Въпреки това, както и поради приключване на въоръжените конфликти, новият век донесе напълно променено отношение на Европа към Балканите. През 1999 г. е конституиран Пактът за стабилност за ЮИЕ. От 2000 г. е задействан Процесът за сътрудничество в

ЮИЕ (ПСЮИЕ)⁴ и е приета Хартата за добросъседски отношения, стабилност, сигурност и сътрудничество в ЮИЕ. Създаден е Съветът за регионално сътрудничество, стартирал през 2008 г. като наследник на Пакта за стабилност за ЮИЕ и като оперативна група на ПСЮИЕ. Неговите цели са насочени към насърчване на транснационалното сътрудничество в региона, както и на европейската и евроатлантическата интеграция на ЮИЕ. Трябва да се отбележи, че понятието Балкански регион не случайно е заместено с географското понятие Югоизточна Европа⁵ – с това се цели преодоляване на все още съществуващия негативен исторически и съвременен с оглед на изложените обстоятелства контекст, свързан с името Балкани, от една страна, и акцентирането върху интеграцията на региона в ЕС и европейското му бъдеще, от друга страна.

През същата година започва и инициативата на ЕС за Западните Балкани⁶ – понятие, обхващащо Албания и бившите югославски републики (тогава без Словения като най-развита държава на Балканите, а сега и без Хърватия, получила през 2013 г. статут на държава-членка на ЕС, но с включване на Косово) и очертаващо рамките на зоната на нестабилност в Европа. По този начин Словения, България и Румъния са освободени от стигмата на нестабилни държави и са включени в преговорния процес за членство в ЕС, приключил с тяхното приемане в него съответно през 2004 и 2007 г., с което балканските държави-членки на ЕС стават пет, наред с „първенеца“ Гърция (членка от 1981 г.) и посочената Хърватия.

В началото на 2003 г. председателят на Европейската комисия прави официално изявление, че бъдещето на балканските народи е в Европейския съюз, който поема ролята на техния обединител и вдъхва надежда за мир, сигурност, стабилност, разбирателство и реално добросъседско сътрудничество в региона. Според една сполучлива констатация, „едва ли има друга компактна група страни на Стария континент, която да изпитва такъв пиетет кам обединена Европа, където евроинтеграцията да се ползва с такава безрезервна подкрепа и която да свързва всичките си надежди с общото европейско семейство... Балканските народи са твърдо убедени, че сложно преплетените религиозни, езикови, етнически, културни, икономически и политически проблеми на полуострова могат да бъдат разрешени не чрез прекрояване на границите, а с тяхното отваряне“ (Аврейски, 2008). В резултат на взаимните усилия и нагласи към настоящия момент пет държави от региона са с официален статут на страни-кандидатки за членство в ЕС – Турция и Македония от 2005 г., Сърбия, Черна гора и Албания от 2014 г., а Босна и Херцеговина и Косово са със статут на потенциални кандидати. Трябва да се отбележи, че самият ЕС също така осъзнава взаимната изгода от включването на Балканите в процеса на разширяване и от участието им в евроатлантическите структури, като възприема тезата, че

---

⁴ През май 2014 г. председателите на парламентите на държавите-участници в Процеса за сътрудничество в ЮИЕ учредяват Парламентарна асамблея на Процеса на сътрудничество в ЮИЕ, като България поема ротационното ѝ председателство за периода 01.07.2015 – 30.06.2016 г. За отбелязване е, че през 2016 г. се отбелязва 20-годишнината от създаването с декларацията от София на политическия формат за регионален диалог, на който България е един от учредителите през юни 1996 г., с което се полага началото на процеса за сътрудничество в ЮИЕ.

⁵ Наред с балканските държави в него е включена и Молдова, но тя е извън обхвата на настоящото изследване. Поради посочените по-горе причини в този процес не е включена държавата Косово.

⁶ Понятието Западни Балкани навлиза в европейската политическа терминология след приемането на документа на Европейския съвет, озаглавен „The Thessaloniki Agenda for the Western Balkans: moving towards European integration“. http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-03-3_en.htm.

„в геополитически смисъл ЕС не може да претендира да изпълнява ролята на глобален играч, докато се примирява със съществуването на разхвърлян европейски заден двор“ (Kyuchukov, 2015, p. 9).

През първото десетилетие на XXI век с техническата, финансовата и консултивната подкрепа на ЕС започват да се изграждат основите на бъдещо конструктивно транснационално сътрудничество, като се постигат редица споразумения между балканските държави, въз основа на които се формират регионални центрове, съдействащи за:

- a) разбирателството в политическата сфера – например основаване през 2001 г. в София на Балканския политически клуб;
- b) насърчаването на твърде скромните икономически отношения чрез осъществяване на многостранни инициативи в областта на търговията, инфраструктурните и енергийните проекти, земеделието;
- c) засилването на сигурността и стабилността в региона – борба с трансграничната престъпност и корупцията, контрол върху оръжията, регулиране на миграционните процеси, участие в Европейските сили за бързо реагиране, полицейско сътрудничество;
- d) възстановяването на прекъснатото през 90-те г. на XX век вследствие на военните конфликти академично сътрудничество – възобновяване през 2002 г. на дейността на Интер-университетски център в Дубровник с акцент върху възможностите за изграждане на регионалното пространство за висше образование; развитие на подкрепящите академичното сътрудничество виртуални научни мрежи и други (Zgaga, 2011).

С тези инициативи се цели преди всичко, наред с постигането на разностранни изгоди за самия регион, преодоляването на натрупаното през годините недоверие на Европа към Балканите, на негативните асоциации, възникващи при употреба на понятието „балканизация“, както и закъснялото разбиране, че „Европа ще се довери на южния си регион само когато балканизацията стане синоним на балканска глобализация“.⁷

От гледна точка на **икономическото развитие**, балканските държави остават сравнително слабо развити, с ограничен потенциал на регионалната икономика и ниска степен на транснационално сътрудничество.

С изключение на Турция, следвана от Румъния и Гърция, като площ и най-вече като население страните от Балканите са малки, което се отразява върху машабите на вътрешните им пазари – повечето от тях са с население под 7.5 млн. души (табл. 1.1).

---

⁷ Глобализация и балканизация.

http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/redakcionni_komentari/2001/01/27/206836_globalizacia_i_balkanizacia/.

Таблица 1.1

Население на ЮИЕ

Държава	Население към 01.01.2015 г. (хил.)	Годишен прираст* (%)		Нетна миграция – 2014 г. (хил.)	Население в риск от бедност и социално изключване – 2013 г. (% от общия брой)
		2011 г.	2014 г.		
ЕС-28	508191.1	-	-	951.9	24.5
България	7202.2	-0.6	-0.6	-2.1	48.0
Гърция	10812.5	-0.3	-0.6	-69.4	35.7
Хърватия	4225.3	-	-0.4	-10.2	29.9
Румъния	19861.4	-0.5	-0.4	-16.4	40.4
Словения	2062.9	0.2	0.1	-0.5	20.4
Черна гора	622.1	0.1	0.1	-0.9	-
Македония	2069.2	0.2	0.1	-0.5	48.1
Албания	2839.0	-0.3	-0.1	-18.0	-
Сърбия	7112.0	-0.8	-0.5	-	42.0
Турция	77695.9	1.2	1.2	80.7	-
Босна и Херцеговина	3825.3	-0.1	-0.2	-	-
Косово	1804.9	-	-	-39.6	-

* Данните са от data.worldbank.org.

Източник: Key figures on Europe – 2015 edition. Eurostat.

Характерна черта на региона през последните две десетилетия са *проявите на депопулация*, предизвикани както от неблагоприятните икономически условия, така и от военните сблъквания и етническите конфликти, водещи до нестабилност и несигурност – обективни причини за възникването на нагласи за напускане на региона от страна на неговото население. Със спирането главно на военните конфликти през последните години се наблюдава известно подобряване на ситуацията – в четири страни от региона годишният прираст на населението отбелязва положителни стойности (най-високи в Турция), докато в останалите стойностите са отрицателни, но незначителни по своя размер – между -0.6 и -0.1%. Най-видимото забавяне на негативната тенденция се наблюдава в Сърбия (0.3%), аналогична по своята стойност тенденция, но с обратен знак е характерна за Гърция като следствие от тежката икономическа ситуация там през същия период.

Посочените данни се допълват от информацията за нетна миграция в страните от региона – по последни налични данни за 2014 г. най-много граждани напускат Гърция и Косово, следвани, макар и с пъти по-ниски стойности, от Албания, Румъния и Хърватия. „Здравословна“ отрицателна миграция е характерна за Словения, Македония и Черна гора (под 1000 души), относително ниска е тя и в **България** (2100). Единствената държава с положителна миграция е Турция, в която се завръщат близо 81 000 души.

Неблагоприятната икономическа среда намира израз в значителния *относителен дял на населението, живеещо в риск от бедност и социално изключване*, което е сериозен фактор и за високите миграционни нагласи: неговият дял е под средното равнище от 24.5% в ЕС-28 само в Словения и незначително го надвишава в Хърватия, докато най-висок е дялът му в **България** и Македония, следвани от Сърбия, Гърция и Румъния. По този показател три

от балканските държави-членки на ЕС се нареждат на най-ниското стъпало сред европейските страни.

Макроикономическата ситуация в региона в най-общ план може да бъде оценена чрез анализ на информацията за *брутния вътрешен продукт (БВП) на глава от населението* (табл. 1.2).

Таблица 1.2

Избрани макроикономически показатели

Държава	БВП на глава от населението		Инфлация – 2015 г. (потребителски цени – предходната година = 100)*	Икономика в сянка – 2013 г. (% от БВП)**
	2015 г. (СПС ⁸ , ЕС-28=100)	2014 г. (евро, ЕС-8=100)		
ЕС-28	100	100	0.1	18.4 (ЕС-27)
България	46	22	-1.1	31.2
Гърция	71	59	-1.1	23.6
Хърватия	58	37	-0.5	28.4
Румъния	57	28	-0.6	28.4
Словения	83	66	-0.5	23.1
Черна гора	41	20	1.6	-
Македония	37	15	-0.2	-
Албания	30	13	1.9	-
Сърбия	36	17	1.4	-
Турция	53	29	7.7	-
Босна и Херцеговина	29	14	-1.0	26.5
Косово	-	-	-0.5	-

* По данни от The World Factbook. Central Intelligence Agency, USA (CIA). www.cia.gov

** По данни от The Shadow Economy in Europe, 2013, p. 23. www.atkearney.com

Източник: <http://www.nsi.bg> по данни на Eurostat.

В условията на постепенно излизане от последната глобална икономическа криза, както и при незначителна с изключение на Турция (и дори отрицателна в повечето от анализирани страни) инфлация, БВП на глава от населението в ЕС в СПС е най-нисък в **България**, като съставлява 46% от средния му размер в ЕС-28 и индикира най-лошия резултат, както в целия ЕС, така и сред балканските страни-членки (още по-стряскащи са данните за България в евро – 22%). На първо място е Словения с 83%, следвана от Гърция, Хърватия и Румъния. Въпреки добрите темпове на икономическия растеж в Турция през последните години, по този показател тя все още значително изостава от средното му равнище в ЕС, като едва надхвърля една втора от него (53%). Всички други страни от Западните Балкани са с БВП на глава от населението, по-ниски от този в България, като най-зле се представят Албания и Босна и Херцеговина – съответно с 30 и 29% от средноевропейското равнище.

⁸ СПС – стандарт на покупателната способност (PPS – purchasing power standard): приета в международната статистика мерна единица, позволяваща по-обективното извършване на международни сравнителни анализи на покупателната сила на населението.

По-важните *причини за слабото икономическо представяне на повечето балкански държави и на региона* като цяло могат да бъдат изведени от следните характерни за ЮИЕ процеси и явления:

- сходен непоследователен характер на трудния преход към пазарна икономика в страните от бившия източен блок;
- висока цена на „доминиращата фрагментация и конфликти на балканския регион, както и съществуващите етнически размирици и регионалната нестабилност, ... които значително забавят растежа, структурната промяна, икономическия прогрес, трансформацията и развитието“ (Петракос, 2001, с. 5) (напълно споделяме тезата на цитирания автор, че посочените фактори влияят негативно върху икономиката на целия регион, включително върху държавите, които не са пряко въввлечени в конфликти, но са принудени да се развиват в условията на нестабилност и несигурност на пазарите);
- ниска ресурсна и технологична осигуреност, недостатъчно развитие на високотехнологични и наукоемки производствени сектори, респ. ниска конкурентоспособност в международен и европейски план;
- силна зависимост от чуждестранни инвестиции;
- изостанала инфраструктура и слабости при финансиране на нейното изграждане: въпреки подписване през първото десетилетие на XXI век на редица вдъхващи надежда и дългоотлагани междуправителствени споразумения, свързани с развитието на транспортна и енергийна инфраструктура с регионално и трансевропейско значение, практическите резултати са твърде неудовлетворителни – с изключение на „успешната“ 2013 г., отбелязана с пускането на експлоатация на моста „Нова Европа“ (Дунав мост 2) и на всички участъци на автомагистрала „Тракия“ като част от Паневропейския транспортен коридор 8, повечето от свръхзначимите за развитието на ЮИЕ инфраструктурни проекти поради финансови, политически и други причини са прекратени, замразени, отложени или останали в сферата на добри пожелания (например нефтопроводи Бургас-Скопие-Вльора и Бургас-Александрополис; газопроводи Южен поток и Турски поток; магистрала София-Ниш, железопътна връзка България-Македония, цялостно изграждане на транспортния коридор 8 и други);
- ограничени мащаби на вътрешните пазари;
- висока корупция и значителен дял на икономиката в сянка: представените в таблица 1.2 данни констатираят наличието на съществен неин дял в БВП на всички балкански страни-членки на ЕС и на Турция, вариращ в диапазон между близо 25 и 30% и сериозно надвишаващ средноевропейското му равнище;
- ниска степен на трансгранично икономическо сътрудничество, включително слаб интерес към регионални въннотърговски отношения вследствие установената практика на „междусъседско“ недоверие (като опит за преодоляване на посочените тук негативи, засега не много успешен с оглед засилването на междурегионалната търговия, трябва да се спомене постигнатото със съдействието на Пакта за стабилност Централноевропейско споразумение за свободна търговия – ЦЕФТА във формата му ЦЕФТА 2006, известно като ЦЕФТА 2, включващо подготвящите се тогава за членство

в ЕС балкански държави Албания, Босна и Херцеговина, Македония, Сърбия, Хърватия, Черна гора и Косово);

- сложна международна икономическа ситуация през второто десетилетие на XXI век, характеризираща се с бавното възстановяване след последната глобална финансова и икономическа криза на външнотърговската конюнктура в държавите от ЕС, който е и основен партньор на ЮИЕ в тази област;
- сериозни политически и икономически проблеми през последните години в най-развитите държави на Балканите – в Гърция, която, наред с друго, се явява един от значимите инвеститори в региона, както и в Турция, която, въпреки разполагаемия съществен потенциал за икономическото развитие, започна пътя на отстъпление от принципите на Атаюрк за светския характер на държавата с всички негативни последици за европейското ѝ бъдеще и усложнени политически и икономически отношения със съседни страни и Европа.

Въпреки посочените негативни тенденции и дадености, Периодичният доклад на Световната банка за икономиката на страните от ЮИЕ – 2015 отчита *възобновяване на икономическия растеж* във всички страни от Западните Балкани – Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Македония, Черна гора и Сърбия.⁹ Подчертава се, че въпреки обусловеното от рязкото намаляване на икономическата активност в еврозоната по-нататъшно свиване на икономиката на тези страни след рецесията през 2009 г., както и след безпрецедентни наводнения в региона през май 2014 г., там се наблюдава икономическо оживление и се очаква по-нататъшно ускоряване на растежа от 0.3% през 2014 г., 1.8% през 2015 г. до средно 2.6% през 2016-2017 г. За отбелязване е, че като най-динамично развиващите се страни в ЮИЕ в доклада се посочват Албания, Косово, Македония и Черна гора, където се очаква икономическият растеж да достигне над 3% през 2015-2016 г.

Докладът на Световната банка определя като основен структурен проблем в ЮИЕ високата *безработица*, съставляваща 20% средно в региона и достигаща 45% сред младежите¹⁰ като следствие от влошения следкризисен инвестиционен и делови климат, както и неефективно държавно управление в сферата на трудовия пазар.¹¹

---

⁹ <http://www.worldbank.org/ru/news/feature/2015/09/28/from-recovery-to-reinvigorated-growth-in-south-east-europe>.

¹⁰ На Срещата по въпроса за Западните Балкани във Виена през август 2015 г. младежката безработица се определя като един от съществените проблеми на региона. В този контекст е акцентирано върху важноста от предприемане на редица цели европейски инициативи за младежта, като основаване през 2016 г. на Регионален офис за сътрудничество на младежите от Западните Балкани (Regional Youth Cooperation Office of the Western Balkans – <https://rucowesternbalkans.org/>) или предложение за организиране от Европейската комисия през 2016 г. на конференция по разширяването на ЕС с фокус върху проблемите на младежта.

¹¹ Според резултатите от проучването на Съвета за регионално сътрудничество „Балкански барометър 2015“, обхващащо 7 страни от Западните Балкани, 64% от респондентите посочват безработицата като най-големия проблем в своите държави, като на второ място се поставят икономическите проблеми (от 58% от анкетираните лица). *Balkan Barometer 2015. Public Opinion Survey, Analytical Report*. Sarajevo: Regional Cooperation Council Secretariat (RCC), 2015. Получените резултати за младежката безработица стигат до над 50% в някои от страните от Западните Балкани.

Представените в табл. 1.3 данни показват най-високо равнище на безработица в „отличничките“ Босна и Херцеговина, Косово и Македония, следвани от Гърция. Близо, но под средното равнище в региона са Хърватия, Албания, Черна гора и Сърбия. Най-динамично се развива трудовият пазар в Румъния, където безработица е под средното за ЕС-28 равнище. В **България** също така се наблюдава положително развитие – коефициентът на безработица надвишава средноевропейския едва с 0.5 пункта, като извежда страната на едно от челните места в ЕС по динамиката на заетостта, следвана от Турция и Словения. Според данни за коефициента на безработица за 2014 г., в региона определено се отчита раздвижването на пазара на труда, което позволява да се констатира известно икономическо оживление – през 2015 г. той е по-нисък в повечето държави от ЮИЕ с изключение на Турция, Хърватия и Словения, където безработицата нарасна незначително – съответно с 0.5, 2 и 2.3%.¹²

Таблица 1.3

Заетост и безработица в ЮИЕ (%)

Държава	Коефициент на заетост – 2014*	Коефициент на безработица – 2015**
ЕС-28	69.2	9.5
България	65.1	10.0
Гърция	53.3	25.0 (30.10.2015)
Хърватия	59.2	19.3
Румъния	65.7	6.7
Словения	67.8	12.0
Македония	51.3	26.9
Турция	53.2	10.4
Албания	-	17.3
Босна и Херцеговина	-	43.9 (2014)
Косово	-	35.3 (2014)
Сърбия	-	19.3
Черна гора	-	18.5 (2014)

* Данните са от Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat>

** Данните са от The World Factbook. Central Intelligence Agency, USA (CIA). www.cia.gov

За държавите от ЮИЕ е характерно наличието на още един сериозен проблем в сферата на пазара на труда, а именно така нареченото „изтичане на мозъци“ – явление, по-известно в анализирания аспект като „загуба на мозъци“, което води до засилващия се дефицит на квалифицирани специалисти и пряко влияе върху количествените и качествените характеристики на регионалния човешки капитал и научно-образователен и иновационен капацитет.¹³ Въпреки че това явление е характерно за всички източноевропейски икономики в периода на трансформация, ситуацията в ЮИЕ е усложнена от две обстоятелства – от една страна, от военните конфликти в региона през 90-те години на XX век, а от друга страна, от факта, че повечето страни от региона се характеризират с ниска степен на икономическото развитие, респ. с ниски доходи, което е основен фактор за

¹² The World Factbook. Central Intelligence Agency, USA (CIA) (www.cia.gov).

¹³ Съществува и друго мнение за влиянието на високообразованата диаспора в чужбина, която се оценява като мощен фактор за стимулиране на процеса на икономическото развитие в своята родина чрез различни инструменти, включително чрез трансфер на знанията (Stankovic, 2014).

емиграционните нагласи.¹⁴ В доклада на ЮНЕСКО „Наука, технология и икономическо развитие в Югоизточна Европа“ (Uvalic, 2005, р. 31-35) се отбелязва, че „изтичането на мозъци“ пряко засяга научноизследователския сектор независимо, дали този процес е „външен“ – заминаване в чужбина на най-добрите експерти, учени, изследователи, преподаватели и студенти в търсене на професионална реализация и достойни доходи, или „вътрешен“ – напускане на професията и преминаване към по-високоплатена работа в частния или неформалния сектор. Въпреки констатираната липса на достоверна информация, в цитирания доклад се посочва, че по експертни оценки в началото на 90-те години в много страни от региона секторът научни изследвания и развойна дейност (НИРД) се лишава от близо 70% от изследвателите, особено от по-младото поколение. В Албания например Университетът в Тирана губи около 40% от академичния състав, като 90% от тях са на възраст под 40 години. В Босна и Херцеговина 79% от инженерите в изследователския сектор, 81% от магистрите и 75% от докторите в различни области на науката напускат страната през този период. В Босна и Херцеговина се наблюдава абсолютен дефицит на изследователите от средното поколение. В Хърватия към 1999 г. заетите в научноизследователския сектор намаляват с близо 58% спрямо 1990 г. В Македония за периода 1995-2000 г. е регистриран 30% спад в анализирания заетост.

Наблюдаваните тенденции безусловно влияят върху националния и регионален иновационен потенциал, вкл. върху качеството на човешкия капитал. „Изтичането на мозъци“ или „загуба на таланти“ е макар не единствен, но важен фактор за тяхното развитие. В този контекст като косвен индикатор за щетите от това явление може да се приемат данните за класацията на държавите от региона по измервания от 2013 г. **Индекс на човешкия капитал** (Human capital index). Във второто му издание от 2015 г. с обхват 124 държави от целия свят страните от ЮИЕ се класират относително неблагоприятно.¹⁵ С изключение на Словения (15-то място), страните-членки на ЕС Хърватия, Румъния, Гърция и България се нареждат далеч зад повечето европейски държави съответно на 36, 39, 40 и 42-ро място. Включените в проучването балкански държави извън ЕС – Сърбия, Македония, Албания и Турция се представят още по-негативно, като са съответно на 50, 55, 66 и 68-мо място по общата стойност на индекса на човешкия капитал.

Още по-показателни са представените в доклада индикатори, характеризиращи използването на висококвалифицирания човешки капитал. Въпреки общото за всички балкански страни слабо представяне по показателя „привличане на таланти“ (със значение под 3 по скалата от 1 до 7), най-зле (под 2) са Сърбия, **България** и Хърватия (табл. 1.4).

Посочените значителни загуби на човешки капитал в академичната сфера в Албания явно довеждат до последващото предприемане на активни действия за подобряване на ситуацията в тази страна, което намира израз в най-доброто ѝ представяне по показателя „привличане на таланти“ и второ място след Турция по показателя „задържане на таланти“. Всъщност само тези страни, следвани от Гърция, са със значения на последния над 3. Всички останали, включително винаги „първата“ Словения, не успяват да

¹⁴ Резултатите от цитираното проучване „Балкански барометър 2015“ показват, че 77% от респондентите от изследваните страни от Западните Балкани са изцяло и повече недоволни от състоянието на националните икономики, а 45% изявяват готовност да заминат да живеят и работят в чужбина.

¹⁵ The Human Capital Report 2015. Geneva: WEF, 2015.

преодолеят проблема със задържането на таланти, като най-слабо тук се представят отново **България** и Сърбия.

Таблица 1.4

Използване на висококвалифицирания човешки капитал в ЮИЕ
(значенията на подиндексите са по скала от 1 до 7)

Държава	Привличане на таланти	Задържане на таланти	Намиране на служители с необходима квалификация		Относителен дял на висококвалифицирани служители сред заетите на възраст 25-54 г	
			значение	позиция (сред 124 държави)	%	позиция (сред 124 държави)
Албания	2.94	3.08	3.65	80	16.7	79
България	1.81	1.81	3.13	109	31.4	42
Хърватия	1.81	2.11	3.70	77	35.5	32
Гърция	2.35	3.03	4.45	32	32.9	38
Македония	2.17	2.48	3.33	105	28.3	47
Румъния	2.62	2.47	4.20	43	21.6	62
Сърбия	1.60	1.82	3.59	84	28.4	46
Словения	2.51	2.88	3.80	67	43.0	20
Турция	2.91	3.18	3.55	88	19.5	68

Източник: The Human Capital Report 2015. Geneva: WEF, 2015.

Трябва да се отбележи, че в последното издание на Доклада за глобалната конкурентоспособност на Световния икономически форум¹⁶ също така се отрежда важно място на *показателите за възможностите на една страна да привлечи и задържа талантиливи хора*, включени в групата индикатори за ефективността на трудовия пазар и по-конкретно в сумарния индикатор „ефективно използване на таланти“, който се третира като съществен фактор за развитието на науката, образованието и иновациите. В съответствие с представените в доклада данни, аналогично на гореизложените, Сърбия, Босна и Херцеговина, Хърватия и **България** се класират най-негативно сред 140-те световни държави, както и сред страните от ЮИЕ и по двата показателя – задържане на таланти (съответно на 140, 136, 134 и 133-то място) и привличане на таланти (139, 137, 135 и 132-ро място). Във възходящ ред ги следват Румъния, Македония, Гърция и Албания, но отново с позиции под 100. Най-„високи“ позиции заемат Турция (съответно по двата показателя 84 и 105-то място), Черна гора (92 и 103-то място), и Словения (98 и 118-то място). Тези резултати позволяват отново да се констатира твърде niskия регионален потенциал за ефективно използване, респ. задържане на талантиливи хора.

Това оказва влияние върху неблагоприятната структура на заетост в ЮИЕ (табл. 1.4) – относителният дял на висококвалифицираните служители сред заетите на възраст 25-54 г. в повечето страни от региона е под 30% и дори под 20% (Албания и Турция, които са съответно на 79-то и 68-мо място в света по този индикатор). Единствено в Словения той е над 40% (20-то място), а в Хърватия, Гърция и **България** е над 30% (съответно 32, 38 и 42-ро място). Още по-показателни (макар и условни) за оценка на нивото на развитие както на регионалната икономика и трудовия пазар като цяло, така и на условията за иновации и изграждане на икономиката на знанието са данните за възможностите за

¹⁶ The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

намиране на пазара на труда на служители с необходима квалификация – по този показател под всякаква критика е представянето на **България** (109-то място в света) и Македония (105-то място); следват Турция, Сърбия, Албания, Хърватия и дори Словения (съответно 88, 84, 80, 77 и 67-мо място). Единствено Гърция (32-ро място) и Румъния (43-то място) се оказват в горната половина на световната класация.

Сложната политическа ситуация и слабото икономическо представяне на ЮИЕ безусловно оказват влияние върху равнището на регионалния иновационен капацитет, както и в по-тесен смисъл върху формирането на образователното и научноизследователското пространство на региона. В тази връзка в следващите раздели се извършва по-детайлен сравнителен анализ на иновационния потенциал на държавите в ЮИЕ и на спецификите на процеса на развитие на регионалното сътрудничество в сферите на висшето образование, науката и технологиите, като предпоставки за равностойно включване в изграждащото се Европейско научно-образователно пространство.

2. Иновационен потенциал на Югоизточна Европа

Оценката на степента на иновативност на страните от ЮИЕ в национален и регионален аспект в по-широк (от гледна точка на тяхната конкурентоспособност в процеса на изграждане на икономиката на знанието) и по-тесен (с оглед на конкретните индикатори) смисъл е извършена на основата на анализ на мястото им в света и Европа чрез тяхното представяне в редица съответни глобални и европейски класации.¹⁷

Преди всичко насочваме вниманието към **Индекса на глобалната конкурентоспособност** (Global Competitiveness Index), измерван в цитирания Доклад за глобалната конкурентоспособност въз основа на агрегирането на три групи индикатори за базисните предпоставки, ефективността на икономиката и нейната иновативност. Според методологията на доклада, 140-те страни в света се подреждат по три стадия на икономическото развитие – факторно развитие, ефективна икономика и иновативна икономика. В този контекст седем държави от балканския регион – Албания, Босна и Херцеговина, **България**, Македония, Черна гора и Сърбия се намират на втория стадий (ефективна икономика), Хърватия, Румъния и Турция са в период на преход от втория към третия стадий, като само две държави – Гърция и Словения са на третия стадий (иновативна икономика).

---

¹⁷ Поради посочените практически във всички публикации, представящи анализирания по-нататък индекс, промени в броя на включените държави, разминаване в годините на предоставените от различни държави данни, както и някои методологични изменения, което не позволява извършването на сравнения с предишните им издания, анализът в рамките на настоящото изследване се осъществява на базата на последната налична информация във всяка област на проучване. Обект на анализа са само агрегираните стойности на съответните индекси, както и избрани в съответствие с целите и задачите на настоящото изследване отделни формиращи ги поиндекси и индикатори.

Таблица 1.5 представя резултатите за класирането на анализирани държави по общия индекс на конкурентоспособността и по два формиращи го подиндекса, свързани с целите на настоящото изследване.

По общия индекс на конкурентоспособността налице е слабото представяне на региона – всички страни са на позициите под 50-та и са далеч от представянето на други европейски държави: Турция, Румъния, **България**, Словения и Македония са в диапазон от 51 до 60-то място, Черна гора, Хърватия, Гърция, Албания и Сърбия – от 70 до 94-то място, а Босна и Херцеговина е на 111-то място. В сравнение с предишното издание на този доклад се наблюдава твърде скромна напредък: само 4 държави – Румъния, Словения, Македония и Албания подобряват своите позиции, **България**, Хърватия, Гърция и Сърбия запазват класацията си, а Турция и Черна гора са с влошена спрямо предходната година ситуация. Като цяло резултатите от Доклада регистрират съществено „положно“ разминаване в представянето на висококонкурентните икономики от Северна Европа, 6 от които се класират по този индикатор сред топ 10 в света, и слабите в това отношение икономики от ЮИЕ.

Таблица 1.5

Индекс на глобалната конкурентоспособност за ЮИЕ – 2014 г.
(значенията са по скала от 1 до 7)

Държава	Позиция (сред 140 държави)	Значение	Позиция през 2014-2015 г. (сред 144 държави)	Подиндекс Иновации		Подиндекс Висше образование и квалификация	
				Позиция	Значение	Позиция	Значение
Турция	51	4.37	45	60	3.35	55	4.58
Румъния	53	4.32	59	75	3.24	59	4.55
България	54	4.32	54	94	3.11	64	4.48
Словения	59	4.28	70	33	3.83	22	5.41
Македония	60	4.28	63	58	3.38	46	4.79
Черна гора	70	4.20	67	69	3.28	54	4.58
Хърватия	77	4.07	77	92	3.13	51	4.62
Гърция	81	4.02	81	77	3.23	43	4.84
Албания	93	3.93	97	118	2.76	47	4.74
Сърбия	94	3.89	94	113	2.90	71	4.27
Босна и Херцеговина	111	3.71	-	115	2.79	97	3.77

Източник: The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

По фактора иновации резултатите за региона, с изключение на Словения (33-то място), са още по-негативни: всички държави се класират след 58-мо място (Македония) до 118-то място (Албания). Трябва да се отбележи доста ниската позиция на **България** по този индикатор – 94-то място, която е изпреварена в низходящ ред от Словения, Македония, Турция, Черна гора, Румъния, Гърция и Хърватия. Едва три държави – Сърбия, Босна и Херцеговина и Албания са на по-ниското стъпало от нас със съответните 113, 115 и 118-та позиции.

Относително по-благоприятна е ситуацията в региона в групата индикатори, характеризиращи ефективността на икономиката, и по-специално по *показателя висше образование и квалификация*. Най-добре тук се представя Словения (22-ро място),

следвана в низходящ ред от Гърция, Македония, доста добре представилата се Албания (47-мо място), Черна гора, Хърватия, Турция, Румъния, **България** (64-то място), Сърбия и на последно 97-мо място Босна и Херцеговина.

По-детайлна представа за конкурентоспособността и иновационния потенциал на включените в изследването икономики се придобива при анализ на избрани показатели, отнасящи се към групата *индикатори за развитието на сферата на НИРД* в страните от ЮИЕ (табл. 1.6).

Държавите от региона се характеризират с много ниско *качество на образователната система* (според приложената в доклада методология тук са включени гимназиално и висше образование) – 4 от страните се класират на позиция, по-ниска от 100-на, Румъния, **България** и Турция – под 90, Словения, Черна гора и Македония – между 50-то и 61-во място, единствено Албания показва учудващо висок резултат – 29-то място в света.

Относително по-добри са средните резултати за *качеството на научноизследователската сфера* (табл. 1.6): Словения е на 31-во място, останалите страни, с изключение на Босна и Херцеговина и Албания (съответно 106 и 129-то място), се класират на позиции под сто, като най-добрите резултати са за Хърватия и Македония (съответно 52-ро и 59-то място). **България** се позиционира едва на 72-ро място, като е изпреварена от Черна гора, Гърция, Сърбия и Румъния. Много слабо е представянето на Турция по качеството на двете сфери – 92-ро място на образователната и 82-ро място на научноизследователската.

Таблица 1.6
Показатели за качеството на НИРД сфера в ЮИЕ – 2014 г.
(значенията са по скала от 1 до 7)

Държава	Качество на образователната система		Качество на научно-изследователските институции		Фирми, развиващи НИРД		Сътрудничество между бизнеса и университетите в областта на НИРД		Наличие на учени и инженери		Заявки за патенти на млн. население	
	Значение	Позиция	Значение	Позиция	Значение	Позиция	Значение	Позиция	Значение	Позиция	Значение	Позиция
Албания	4.5	29	2.3	129	2.9	106	2.3	134	3.2	118	0.2	93
Босна и Херцеговина	2.4	136	3.1	106	2.5	124	4.3	35	3.1	125	2.4	55
България	3.3	93	3.7	72	3.1	78	3.0	112	3.7	90	6.9	45
Хърватия	3.1	103	4.0	52	3.1	85	3.4	81	3.9	78	10.3	37
Гърция	2.9	114	3.8	66	2.8	113	3.1	110	5.3	6	9.2	38
Македония	3.8	61	3.9	59	3.3	62	3.7	60	3.8	86	0.6	79
Черна Гора	3.9	58	3.8	65	3.1	77	3.9	46	4.0	65	0.8	71
Румъния	3.3	90	3.7	70	2.9	94	3.6	71	4.1	57	2.7	54
Сърбия	3.1	110	3.8	67	2.4	129	3.2	95	3.8	82	3.0	53
Словения	4.1	50	4.8	31	3.7	39	4.0	44	4.1	62	62.3*	23
Турция	3.3	92	3.6	82	3.1	79	3.7	61	4.2	50	7.5*	42

Източник: The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

* При значенията на индексите от 1 до 7 има изключения, когато данните за тяхното измерване не са от изследването към цитирания доклад, поради което те могат да надвишават горната им граница от 7.

Друг показател за регионалния иновационен капацитет е *сътрудничеството между бизнеса и университетите* в сферата на изследванията и иновациите. То трябва да се характеризира като изключително неудовлетворително в 5 страни от региона – в Албания, **България**, Гърция (въпреки 6-то й място в света по наличие на учени и инженери), Сърбия и Хърватия (съответно 134, 112, 110, 95 и 81-во място). По-добро, но пак недостатъчно силно е представянето на Румъния, Турция и Македония (71, 61 и 60-то

място). Значително по-позитивни са резултатите за Босна и Херцеговина, нареждаща се на първо място в региона с 35-та си позиция, следвана от Словения и Черна гора (44 и 46-то място).

Не става ясно обаче, какви са целите на подобно сътрудничество, след като налице е съществено разминаване при повечето държави по анализирания показател с този за *фирмите, развиващи изследователско-иновационни дейности* – само в Словения, **България** и Албания класацията е по-висока в тази насока в сравнение с показателя за сътрудничеството между бизнеса и академичната сфера, докато във всички други държави тя е значително по-ниска. Двупосочното разминаване между стойностите на двата показателя („сътрудничеството“ и „фирмите“) има едно обяснение – неразвит иновационен капацитет, включително представеното в табл. 1.6 недостатъчно *наличие на учени и инженери* във всички страни от региона (без Гърция), както и ниска ефективност на съответните действия и инициативи, рефлектираща в ограничената конкурентоспособност на ЮИЕ. От съществено значение тук е и твърде niskият относителен дял на разходите за наука и развойна дейност в БВП на държавите в ЮИЕ – при средната му стойност от 2.01% за ЕС-28 през 2013 г., той варира между 0.38% в Черна гора и 0.95% в Турция (0.65% в **България**), като единствено в Словения надвишава средноевропейското равнище, достигайки 2.59%.¹⁸

Единствено в сферата на изобретателската дейност се наблюдават относително по-добри резултати почти в целия регион – по използвания в Доклада показател *брой заявки за патенти* ранжирането на балканските държави е значително по-високо: Словения, Хърватия, Гърция, Турция и **България** са съответно на 23, 37, 38, 42 и 45-та позиция в света, Сърбия, Румъния и Босна и Херцеговина поделят 53, 54 и 55-то място. Това показва наличието на потенциал за продуктивно използване на знанията и за трансформирането им в евентуална икономическа изгода.

В упоменатия контекст е целесъобразно да се спомене изчислявания от Световната банка **Индекс на икономика на знанието** (Knowledge Economy Index) – агрегиран индекс, представящ нивото на развитие на световните държави по пътя на изграждане на икономиката на знанието чрез оценка на способността на всяка държава да прилага съществуващите и нови знания за ефективно икономическо развитие. Индексът се изчислява въз основа на разработената през 90-те години на миналия век методология за оценка на знанието¹⁹ на базата на усреднено значение на 4 подиндекса, които включват над 80 индикатора, представящи четирите стълба на икономиката на знанието – икономическа инициатива и институционална среда; иновации и технологично развитие; образование и професионално обучение; информационно-комуникационни технологии (ИКТ). Особено значение се придава на ефективността на иновационната система, характеризираща се с индикатори за възнагражденията и плащанията за предоставени права на собственост, научни и технически статии, регистрирани патенти. Системата включва фирми, изследователски центрове, университети и други организации, съдействащи за адаптирането на глобалното знание към местни условия, както и за създаването на нови технологични решения, за което е необходимо наличието на високообразовано и квалифицирано население, както и на достъпна модерна ИКТ

---

¹⁸ Key figures on Europe – 2015 edition. Eurostat, p. 136.

¹⁹ Knowledge Assessment Methodology – KAM (www.worldbank.org/kam).

инфраструктура, улесняваща достъпа до разпространение и асимилиране на информационните потоци и осигуряваща съвременни комуникационни възможности. Използването на класациите по този индекс за страните от ЮИЕ позволява да се оцени степента на развитие в тях на базираната на знанията икономика, както и на постигнатия напредък в регионален и национален аспект.

Като се отчете значението на този индекс от 9.43 пункта на световния лидер Швеция, позициите на балканските държави трябва да се определят като обнадеждаващи (табл. 1.7) – водещото сред тях 28-мо място в света принадлежи на Словения, Гърция и Хърватия са в топ 40, Румъния, **България** и Сърбия са в топ 50 страни. С изключение на Албания, всички държави в региона са със значение на индекса, надвишаващо средното му равнище, а три от тях доближават горната му граница. Още по-важно е наблюдаваното движение в посока изграждане и развитие на икономиката на знанието през дванадесетгодишния период – Словения запазва лидерското си място, Сърбия и Босна и Херцеговина отбелязват чувствителен скок, Македония, Албания и Румъния напредват значително, България и Хърватия също, но с по-умерен темп. Единствено Турция и Гърция отстъпват своите позиции, въпреки това последната остава на второ място сред балканските държави и на 36-о място в света.

Таблица 1.7

Индекс на икономика на знанието – 2012 г.

Държава	Класация (сред 146 страни)	Значение (скала от 0 до 10)	Изменение в класацията спрямо 2000 г.
Словения	28	8.01	0
Гърция	36	7.51	-5
Хърватия	39	7.29	4
Румъния	44	6.82	9
България	45	6.80	6
Сърбия	49	6.02	95
Македония	57	5.65	16
Турция	69	5.16	-7
Босна и Херцеговина	70	5.12	73
Албания	82	4.53	14

Източник: КАМ 2012. www.worldbank.org/kam.

Предвид значението на 4-я опорен стълб на икономиката на знанието – развитието на ИКТ, тук е уместно да се анализират резултатите от шестото издание на специализирания доклад на Международния телекомуникационен съюз, публикуващ разработения през 2008 г. глобален **Индекс на развитието на ИКТ** (ICT Development Index).²⁰ Индексът се основава на 11 индикатори, като ранжира страните с оглед на развитието на ИКТ инфраструктура и услуги, тяхното използване в обществото, включително в държавен и образователен сектори, и необходимите за това умения. Значенията на индекса за държавите от ЮИЕ са представени в табл. 1.8.

²⁰ Measuring the Information Society Report 2014. Geneva: ITU, 2014.

Таблица 1.8

Индекс на развитието на ИКТ – 2013 г.

Държава	Класация (сред 166 страни)	Значение (скала от 0 до 10)	Класация в Европа
Словения	31	7.13	21
Хърватия	37	6.90	24
Гърция	39	6.85	25
България	49	6.31	32
Сърбия	50	6.24	33
Румъния	58	5.83	35
Македония	60	5.77	36
Черна гора	63	5.67	37
Турция	68	5.29	38
Босна и Херцеговина	69	5.23	39
Албания	84	4.72	40

Източник: Measuring the Information Society Report 2014. Geneva: ITU, 2014.

Всички страни от региона, с изключение на Албания, надвишават средното в световен мащаб значение на индекса от 4.77 пункта. Средното му равнище за развитите европейски държави е 7.14. Словения е практически със същия резултат; Хърватия и Гърция значително го доближават, въпреки регистрирания при тях известен спад в развитието на ИКТ спрямо 2012 г. съответно с -4 и -3 места; **България** и Сърбия са с добри значения на индекса над 6 пункта. Плътно зад тях се нареждат останалите страни от региона. За отбелязване е обаче, че според данните в цитирания доклад Босна и Херцеговина и Албания са сред 27-те най-динамично напредващи в сферата на ИКТ държави в света, като представянето им се повишава спрямо оценките за 2012 г. с 5 места в класирането по общия индекс на ИКТ за Босна и Херцеговина и с 4 места в класирането по подиндекса достъп до ИКТ за Албания. Тези резултати дават надежди за по-нататъшно постепенно развитие на регионалния ИКТ потенциал с оглед изграждане на икономиката на знанието и формиране на модерното информационно общество.

Възможността за установяване на по-видимото позициониране на балканския регион по конкурентоспособност в Европа предоставят резултатите от провежданото през две години проучване на Световния икономически форум от серията, анализираща изпълнението на целите, заложи в Лисабонската стратегия за страните-членки на ЕС. В последното (преди влизането в сила на Стратегията „Европа 2020“) издание на тематичния доклад за конкурентоспособността от 2010 г. са публикувани данните за измервания от 2002 г. така наречен агрегиран **Индекс на Лисабонския доклад** (Lisbon Review Index), позволяващ извършването на оценка на европейската конкурентоспособност, обхващаща 38 държави.²¹ За целите на настоящото изследване от формиращите този индекс осем (в съответствие с насоките на Лисабонската стратегия) измерения за анализ са избрани два подиндекса (табл. 1.9).

²¹ The Lisbon Review 2010: Towards a More Competitive Europe? Geneva: WEF, 2010.

Таблица 1.9

Индекс на Лисабонския доклад (ИЛД) – 2010 г. (значенията са по скала от 1 до 7)

Балкански държави-членки на ЕС	ИЛД		Подиндекс Информационно общество		Подиндекс Иновации и НИРД	
	Значение	Позиция	Значение	Позиция	Значение	Позиция
ЕС-27	4.81	-	4.73	-	4.23	-
Словения	4.79	14	4.84	12	4.28	11
Гърция	4.18	23	3.55	25	3.81	17
Румъния	3.96	26	3.48	27	3.37	26
България	3.77	27	3.63	24	3.12	27
Балкански държави извън ЕС						
Черна гора	4.19	1	3.95	2	3.32	3
Хърватия	4.18	2	4.04	1	3.36	2
Турция	3.85	4	3.61	5	3.24	5
Македония	3.79	5	3.86	3	2.93	7
Сърбия	3.51	8	3.29	7	2.95	6
Албания	3.47	10	3.13	8	2.52	11
Босна и Херцеговина	3.07	11	2.86	10	2.54	10

Източник: The Lisbon Review 2010: Towards a More Competitive Europe? Geneva: WEF, 2010.

По общия индекс страните от ЮИЕ за пореден път доближават дъното на европейската класация – с изключение на Словения (14-то място), чието значение на индекса е близо до средното за ЕС, останалите държави са в третата десетка по представянето си, като най-слабо е то за Румъния и **България** (съответно 26 и 27-мо място) сред страните-членки на ЕС и за Албания и Македония (съответно 10 и 11-то място сред 11 включени в проучването държави от Източна и ЮИЕ извън ЕС). Въпреки това се наблюдава сериозен напредък от страна на поелите курса за присъединяване към ЕС балкански държави – значението на индекса на Черна гора надвишава това на „старата“ членка Гърция, на Хърватия е равна на него, а индексите на Турция и Македония надвишават неговото значение за „новата“ членка България.

Разпределението на държавите по изграждане на информационно общество се различават несъществено от това по общия индекс. Единствено Словения надхвърля средното за ЕС значение на този подиндекс, а България се изкачва в класацията до 24-то място, като изпреварва Гърция и Румъния, но техните индекси остават значително под нивото на средноевропейските. Добри показатели отново регистрират Хърватия и Черна гора, които заемат 2 и 3-то място след Словения сред 11-те представени в проучването балкански държави. Македония се нарежда пред **България**, непосредствено след нея са Турция и Гърция, следвани от Румъния, Сърбия, Албания и Босна и Херцеговина – най-зле представила се страна сред всички европейски държави.

Значително под средноевропейските стандарти остава *равнището на иновации* в страните от ЮИЕ, което е един от факторите за неблагоприятното им представяне по общия индекс. Все пак се наблюдава покачване на класациите на Словения и Гърция по този подиндекс в ЕС (съответно на 11 и 17-то място). Но Румъния и **България** отново са последни сред страните-членки на ЕС, като значението на иновационния подиндекс на България е по-ниско и от това на Хърватия, Черна гора и Турция. Регистрираната в

доклада ниска степен на иновативност на икономиката на повечето балкански държави (с особено ниски значения в Македония, Сърбия, Албания и Босна и Херцеговина) се определя като един от водещите фактори за слабата им конкурентоспособност, както и на региона като цяло.

Още по-задълбочени оценки на степента на иновационното развитие на ЮИЕ могат да бъдат изведени при анализа на нейното представяне в **Глобалния иновационен индекс**, обхващащ 141 държави в изданието му от 2015 г.²² Индексът е изчислен въз основа на 79 индикатори, като наред с общото му значение, тук ще се анализират главно тези, които представляват нови допълнителни показатели спрямо вече представените класации, и освен това са пряко свързани с предмета на настоящото изследване – образованието, науката и развойната дейност (втория композиращ стълб от индикатори). Те характеризират тези сфери като иновационни ресурси на една държава или регион и позволяват извършване на оценка на качеството на разходите за иновациите.

Данните в табл. 1.10 показват относително по-успешно представяне на региона по *общия иновационен индекс* в сравнение с индекса на конкурентоспособността – всички балкански страни-членки на ЕС без Румъния са сред топ 50 държави. Словения, **България** и Хърватия са в топ 40 държави по този индикатор; близо до тях се позиционират Хърватия, Черна гора и Гърция; Румъния, Македония и Турция са в топ 60 държави; с по-ниски позиции са Сърбия, Босна и Херцеговина и Албания. Трябва да се отбележи обаче, че спрямо предишното издание на този индекс изоставащите страни регистрират известен напредък, като позициите им се покачват с 4 места за Македония и Сърбия, с 2 места за Босна и Херцеговина и дори със 7 места за Албания.

Таблица 1.10
Глобален иновационен индекс – 2014 г. (значенията са по скала от 0 до 100)

Държава	Значение	Позиция (сред 141 държави)	Коефициент на ефективността на иновациите	
			Значение	Позиция
Словения	48.49	28	0.82	22
България	42.16	39	0.83	21
Хърватия	41.70	40	0.75	50
Черна гора	41.23	41	0.79	29
Гърция	40.28	45	0.65	98
Румъния	38.20	54	0.74	58
Македония	38.03	56	0.73	64
Турция	37.81	58	0.81	23
Сърбия	36.47	63	0.75	55
Босна и Херцеговина	32.31	79	0.39	135
Албания	30.74	87	0.49	129

Източник: The Global Innovation Index 2015. www.globalinnovationindex.org.

Въпреки позитивните тенденции, по-реална представа за нивото на иновационното развитие в условията на силна конкуренция със световните лидери в тази област дава показателят *коефициент на ефективност на иновациите*, изчисляван като отношение

²² The Global Innovation Index 2015. www.globalinnovationindex.org.

между приходите от иновационната продукция във всичките ѝ проявления и направените за създаването и производството ѝ разходи (значението на коефициента варира около 1). Тук четири страни от региона показват много добри резултати – **България**, Словения, Турция и Черна гора са съответно на 21, 22, 23 и 29-то място в света, което е видим индикатор за техния иновационен потенциал. При положение, че само три световни държави са със значения на този показател над единица, представянето със значения над 0.8 и 0.7 на 8 страни от региона може да се окачестви като успешно с оглед малките мащаби на повечето от техните икономики. Съществено изоставане е характерно само за Гърция (98-мо място), Албания (129-то място) и Босна и Херцеговина (135-то място). Тези резултати водят до *очевидния извод, че обединяването на усилията в тази област е ползотворно за региона, като сътрудничеството и споделянето на опита и добрите практики между страните от ЮИЕ в областта на иновациите е реален фактор както за повишаване на регионалния и национален иновационен потенциал, така и на конкурентоспособността им в световен мащаб и в Европа.*

Ефективността на иновациите е в пряка зависимост от разходите за изграждане и *развитие на човешкия капитал и като цяло на сферата на науката и развойната дейност*, от една страна, и от резултатите от *процеса на създаване на знания*, от друга страна. Позицията на региона сред 141 държави по съответните подиндекси, участващи във формирането на общия иновационен индекс и коефициента на ефективност на иновациите, позволява да се получи по-детайлна представа за регионалния иновационен капацитет (табл. 1.11).

Таблица 1.11

Индикатори за човешкия капитал и създаването на знания – 2014 г.
(значенията са по скала от 0 до 100)

Държава	Подиндекс Човешки капитал и НИРД		Подиндекс Създаване на знания		Научни и технически статии в реферирани списания	
	Значение	Позиция	Значение	Позиция	Значение	Позиция
Албания	21.8	101	2.9	126	5.3	96
Босна и Херцеговина	39.9	38	5.0	105	9.1	70
България	32.2	58	25.6	37	16.1	48
Хърватия	36.9	47	20.7	48	35.0	20
Гърция	45.9	28	18.2	51	34.0	22
Черна гора	35.9	49	13.5	63	21.6	37
Румъния	27.8	73	11.2	66	17.9	42
Сърбия	30.1	64	21.2	47	51.6	8
Словения	48.3	24	33.9	28	59.4	3
Македония	32.7	55	9.6	75	12.6	62
Турция	35.9	50	26.0	35	17.2	44

Източник: The Global Innovation Index 2015. www.globalinnovationindex.org.

С изключение на Албания, 6 държави от региона са сред топ 50 по първия подиндекс, след тях се нареждат Македония, **България**, Сърбия и най-зле класирала се Румъния (съответно на 55, 58, 64 и 73-то място). Публикуваните в доклада за глобалния иновационен индекс резултати показват, че слабото им представяне е главно за сметка на

крайно ниския дял на разходите за висше образование и наука от БВП²³ в повечето държави в ЮИЕ (без Словения), както и недостатъчната степен на научно сътрудничество между бизнеса и университетите, докато класирането по показателя човешки капитал в тези сфери е съществено по-добро. Това явно оказва влияние върху позициите на страните от региона по подиндекса създаване на знания – Словения, България и Турция са сред топ 40 държави в света, следвани от Сърбия, Хърватия и Гърция, намиращи се сред топ 50 държави. Трудно е да се прецени, дали за гордост или съжаление е налагащият се извод за позитивното класиране по посочения подиндекс вследствие главно на влиянието на един от формиращите го показатели - броя на научни и технически статии в реферирани списания. Съмненията идват най-вече от отбелязаната и в доклада невъзможност да се оцени реалната научна стойност на регистрираните статии. Въпреки това резултатите тук могат да бъдат окачествени като изненадващи – Словения е на 3-то място в света, Сърбия – на 8-мо, Хърватия – на 20-то, Гърция – на 22-ро. Черна гора, Румъния, Турция и **България** се разпределят на позициите между 37 и 48-ма.

Именно с цел оценка на качеството на иновациите в различни държави, от 2013 г. в Световния иновационен индекс са включени *три нови индикатора*, позволяващи да се извършат качествени измерения на резултатите от иновационното развитие в сравнителен международен аспект (табл. 1.12).

Таблица 1.12

Индикатори за качеството на иновациите в ЮИЕ

Държава	Световен рейтинг на топ 3 национални университета		Заявки за патенти в международни офиси		Индекс на цитирания	
	Значение	Позиция	Значение	Позиция	Значение	Позиция
Албания	0.0	76	0.0	86	40.0	127
Босна и Херцеговина	0.0	73	0.1	59	49.0	117
България	7.3	65	0.4	43	154.0	45
Хърватия	7.9	64	0.6	34	161.0	42
Гърция	31.4	44	0.5	39	295.0	29
Черна гора	0.0	73	0.1	63	23.0	138
Румъния	17.1	55	0.1	69	53.0	46
Сърбия	4.5	70	0.1	56	86.0	83
Словения	9.2	61	2.6	17	172.0	40
Македония	0.0	73	0.1	57	67.0	98
Турция	34.5	39	0.5	38	237.0	36

Източник: The Global Innovation Index 2015. www.globalinnovationindex.org.

Тук ясно проличават недостатъчните качество и резултатност на иновациите в страните от региона. Преди всичко твърде незадоволителен е *рейтингът на водещите университети на Балканите*, включени в топ 700 в съответствие със световната класация на университетите – само Турция и Гърция са на позициите под 50-та, Румъния е на 55-та, а останалите страни са между 60 и 76-та позиция в света. С изключение на Гърция, относително нисък е *индексът на цитирания* – Турция, Словения, Хърватия, **България** и Румъния са едва в топ 50, като това класиране съществено се разминава при повечето

²³ Детайлният анализ и тенденциите, свързани с посочените разходи, ще бъде извършен в следващите глави на настоящото изследване.

страни с анализирания по-горе по-благоприятно представяне по броя на научни статии и отново поставя въпроса за тяхната стойност като иновационен продукт. По-обнадеждаващи са резултатите, основаващи се на класирането на страните по броя заявки за патенти в международни офиси в рамките на Договора за патентно коопериране: Словения е на 17-то място в света, Хърватия, Гърция и Турция са сред топ 40, а България е на 43-то място. Другите държави с изключение на Албания са с по-ниски резултати, но все пак не падат под 69-та позиция.

Степента и темповете на растеж на иновационното развитие на балканските страни може да се проследи при анализа на резултатите от специализираното изследване на ЕС за напредъка на европейските държави в областта на иновациите. За тази цел е разработен **Европейски сумарен иновационен индекс** (Summary Innovation Index)²⁴ и се анализира представянето на държавите в Европа в сферата на научноизследователската и иновационната дейност през периода 2007-2014 г. Анализираният тук издание на индекса е 14-то от 2001 г.

Индексът е агрегиран въз основа на 25 индикатори, разпределени в 3 групи подиндекси: 1) **възможности за иновации – човешки ресурси** (измерва наличието на висококвалифицирана и образована работна сила); **отворена, компетентна и привлекателна система за научни изследвания** (измерва международната конкурентоспособност на научната база чрез фокусиране върху съвместни държавно-частни научни публикации); **финансиране и подкрепа** (оценява възможностите за финансиране на иновационните проекти и държавната финансова подкрепа на тези дейности в университетите и публичните научноизследователски институции); 2) **фирмена активност** и 3) **икономически приноси от иновациите**.²⁵

В съответствие с *класифицирането на държавите по тяхното иновационно представяне* те се разделят на 4 групи: 1) лидери в иновациите, 2) държави, следващи лидерите, 3) умерени иноватори и 4) „скромни“ иноватори. Мястото на балканските страни, включени в това класиране, е следното: Словения е в групата държави, следващи лидерите с близо до средното за ЕС равнище на сумарния иновационен индекс; Хърватия, Гърция и Сърбия са сред умерените иноватори; **България**, Румъния, Македония и Турция са в групата „скромни“ иноватори със значително под средното за ЕС равнище на този индекс (табл. 1.13).

Съществените разминавания в темповете на растеж на иновациите води до констатация за засилващите се различия между трите групи държави в региона през анализирания период.

---

²⁴ Innovation Union Scoreboard 2015. EU, 2015.

²⁵ По-нататъшният анализ е концентриран върху първата група подиндекси, както и върху някои отделни показатели от другите групи, съобразени с предмета и целите на настоящото изследване.

Таблица 1.13

Сумарен иновационен индекс за ЮИЕ – 2014 г.

Държава	Значение (скала от 0 до 1)	Годишен темп на растеж 2007-2014 г. (%)
ЕС-28	0.555	0.98
България	0.229	3.14
Гърция	0.365	0.10
Хърватия	0.313	0.82
Румъния	0.204	2.27
Словения	0.534	2.61
Турция	0.257	6.98
Сърбия	0.385	6.31
Македония	0.235	3.69

Източник: Innovation Union Scoreboard 2015. EU, 2015.

Стремежът на балканските страни да напредват в областта на *иновациите* проличава при анализ на *средногодишните темпове на техния растеж*, които са значително по-високи от средноевропейското им равнище във всички включени в изследването държави от региона с изключение на Гърция и Хърватия. За отбелязване е, че **България** с присъщия ѝ темп на растеж от 3.14% през периода значително подобрява своето представяне²⁶, като се нарежда, наред с Латвия и Малта, сред лидерите по този показател за иновационно представяне сред страните-членки на ЕС. Икономическата и политическата криза в Гърция се отразява твърде негативно върху темповете на растеж на иновациите, но тя продължава да поддържа по-висока (след Словения) стойност на иновационния индекс в сравнение с другите балкански държави-членки на ЕС. Най-слабо в ЕС е представянето на Румъния, която се характеризира с отрицателен темп на растеж спрямо 2013 г. (-0.05), като губи позицията на топ „скромнен“ иноватор и се оказва последна в тази група след Латвия и България. Що се отнася до страните извън ЕС, Сърбия и Турция се отличават с много високи темпове на растеж на иновациите над 6%, което нарежда Сърбия сред държавите умерени иноватори и е безусловен успех за тази страна. В групата „скромни“ иноватори Македония и Турция изпреварват членките на ЕС България и Румъния по стойността на анализирания индекс.

Сравнителният анализ на представянето на страните от региона по *сумарния иновационен индекс спрямо средното му равнище за ЕС-28* показва значителното им изоставане: с изключение на Словения, плътно приближила се към средноевропейската стойност на индекса, резултатите за другите страни са обезкуражаващи – Сърбия и Гърция изостават с над 30%, Хърватия с 43%, Турция, Македония и **България** с близо 60%, а Румъния с над 60% (табл. 1.14). Въпреки това в доклада е отчетен същественият напредък (средногодишни темпове на растеж) на страните от ЮИЕ през анализирания период по повечето от формиращите иновационния индекс подиндекси и индикатори, като те се нареждат сред най-бързо развиващите се страни в Европа в тази област.

²⁶ За детайлна представа за **ситуацията в България** в анализирания контекст вж. Chobanova, 2014; Todeva, 2015; Todorova, Slavcheva, 2016.

Таблица 1.14

Представяне на ЮИЕ по сумарния иновационен индекс – 2014 г. (СИИ) и по избрани формиращи го показатели спрямо средното за ЕС равнище = 100% (в скоби – средногодишен темп на растеж за периода 2007-2014 г.) (%)

Държава	СИИ	Човешки ресурси	Научноизследователска система	Финансиране и подкрепа	Интелектуални активи
България	41	83 (4.4)	23 (-0.6)	16 (-17)	65 (22)
Гърция	66	93 (3.8)	56 (4.4)	36 (-18)	38 (16)
Хърватия	57	115 (8.1)	30 (8.3)	55 (-1.9)	35 (4.2)
Румъния	37	79 (5.1)	21 (3)	26 (-12)	27 (12)
Словения	96	122 (4.1)	73 (8.8)	94 (-0.7)	108 (11)
Македония	42	66 (6.5)	24 (7.7)	14 (1.5)	8 (3.1)
Сърбия	69	69 (4.6)	34 (0.5)	107 (-1.2)	13 (-8)
Турция	46	18 (6.7)	32 (5.8)	72 (4.4)	25 (9.5)

Източник: Innovation Union Scoreboard 2015. EU, 2015.

Анализът на позицията на държавите от региона спрямо средноевропейските значения на индикаторите, характеризиращи възможностите им за иновации, очертава следната ситуация. По показателя *човешки ресурси* Словения значително се доближава до лидерите в Европа, като надвишава средноевропейското равнище с 22%, следвана от Хърватия с 15% надвишаване, която по този показател излиза извън рамките на групата умерени иноватори, в която е позиционирана по общото значение на иновационния индекс. Гърция е близо до средноевропейското равнище, следвана от **България** (83%) и Румъния (79%). Много по-слабо се представят Сърбия и Македония, а Турция е в дъното на класацията с твърде неблагоприятните 18%. Позитивен факт е, че във всички страни от региона се регистрира повишаване на равнището по показателя човешки ресурси през анализирания осемгодишен период със съответните темпове на растеж, вариращи между 4.1% (Словения) и 8.1% (Хърватия). Очевидно големи усилия в тази област полага иначе изоставаща Турция, чийто темп на растеж за периода е на второ място сред включените в изследването балкански държави със стойност 6.7%.

По показателя *отворена, компетентна и привлекателна система за научни изследвания*, индикиращ степента на отвореност на всяка държава към сътрудничеството с чуждестранни партньори, участието на изследователите в международни научни мрежи, както и качеството на научната продукция, всички балкански страни са със значително под средното за ЕС-28 равнище. За отбелязване е, че най-слабо е представянето на Македония (24%) и **България** (23%), като при относително високите темпове на растеж в научноизследователската сфера в повечето държави от региона през анализирания период единствено **България** регистрира пълната липса на напредък с отрицателен средногодишен темп от -0.6%. В същото време **България** е на второ място след Словения по показателя *интелектуални активи*, като тези две държави значително изпреварват другите от региона по неговото значение, въпреки характерните за повечето от тях високи темпове на растеж в тази област.

Очевидно е, че слабото представяне на региона по иновационно развитие на икономиката се дължи най-вече на ограниченото *финансиране и подкрепа* на съответните инициативи в повечето държави. Едноименният индикатор отчита финансовата подкрепа на НИРД от страна на държавата, както и наличието на рисков капитал в частния сектор за развитието

на нови технологии. С изключение на Сърбия и Словения (съответно със 107 и 94%) останалите страни изостават значително спрямо средноевропейското значение на този показател, като най-негативно отново е представянето на **България** (16%) и Македония (14%). За отбелязване е, че нито една от анализиранияте държави от ЮИЕ не е подобрила равнището си за периода главно поради свиване на инвестициите от частния сектор вследствие на кризата, както се констатира в доклада по темата. Още повече, почти във всички страни темповете на растеж са с отрицателни стойности, като най-голяма е кризата с финансирането, респ. развитието на НИРД в **България** и Гърция с присъщия им най-висок отрицателен растеж в региона през разглеждания период. Трябва да се подчертаят предприеманите от Турция действия за подкрепа на научноизследователската сфера, което довежда до покачване на равнището на този показател спрямо средноевропейското до 72% вследствие на постигнатия положителен темп на растеж от 4.4%.

Извършеният анализ води до заключението, че политическите и икономическите специфики и слабости на балканския регион, ограничените мащаби на държавното и на частното финансиране на научноизследователската сфера, недостатъчната степен на взаимодействието между науката и производствения и бизнес сектори, несъответствието между професионалната подготовка и нуждите на пазара за изграждане на иновативна среда в икономиката оказват пряко и косвено влияние и са в основата на ниското, респ. неконкурентното равнище на нейната иновативност както в национален, така и в регионален аспект.

Направените изводи се допълват с този за все още непреодоляното неразбиране на значението на регионалното обединяване като фактор за повишаване на иновационния потенциал и ефективност на иновациите и като цяло за икономическия напредък на региона чрез съвместни усилия и размяна на добри практики, което води до недостатъчната степен на развитие на транснационалното академично сътрудничество в ЮИЕ. Сътрудничеството в сферите на висшето образование и науката по презумпция е необходимо условие за повишаване капацитета на тези сфери в глобализирания свят, характеризирая се с налагане на икономиката на знанието, новите технологии, нарастващата конкуренция, включително на регионално равнище. В този контекст изграждането на образователното и научноизследователското пространство на ЮИЕ с цел равностойното му вграждане в общоевропейското, както и съдействието му за повишаване на научно-образователния потенциал на Обединена Европа в световен мащаб, става обект на редица значими европейски инициативи в тази насока.

3. Европейски инициативи за сътрудничество във висшето образование, научните изследвания и иновациите в Югоизточна Европа

Науката и технологиите са ключови ресурси за повишаване на конкурентоспособността и дългосрочния растеж в Европа в национален и регионален аспект, както и са в основата на прехода към икономиката на знанието – крайъгълен камък на Лисабонската стратегия от март 2000 г. Тази стратегическа насока се допълва с две други важни цели на ЕС – изграждане на Европейското научноизследователско пространство (ЕИП) (European Research Area – ERA) и Европейското пространство за висше образование (ЕПВО) (European Higher Education Area – EHEA). Постигането им изисква засилване на

взаимноизгодното сътрудничество в научноизследователската сфера, което на свой ред допринася значително за нейното развитие във всяка участваща страна.

Концепциите за ЕНП и ЕПВО, чиито основи и регионални измерения²⁷ са разработени в началото на второто хилядолетие и са доразвити през 2007 г. във визията за ЕНП, изложена в Зелената книга²⁸, определят международното сътрудничество в науката и технологиите, като един от концептуалните принципи на ЕНП. Това предполага: създаването на европейския „вътрешен пазар“ на научните изследвания, в който изследователите, научното знание и технологиите могат да циркулират на свободен принцип; ефективното координиране на европейско равнище на национални и регионални научноизследователски дейности, програми и политики, както и реализирането и финансирането на съответните инициативи.²⁹ Тези три аспекта на концепцията за ЕНП пряко или косвено засягат сферите на висшето образование (ВО), науката и иновациите в страните от ЮИЕ, както членки на ЕС, така и кандидатките за членство. За отбелязване е, че обединяването на усилия в посочените сфери на основата на партньорски взаимоотношения на държавите от региона членки на ЕС (Гърция, Словения, България, Румъния и Хърватия) със съседните държави от Западните Балкани и Турция би съдействало съществено за изграждането на регионалното научно-образователно пространство с всички положителни последици за политическото и икономическото развитие на Балканите. Според оценката на ЮНЕСКО, всички страни в региона признават, че разширяването на двустранно сътрудничество в областта на науката, ВО и технологиите чрез многостранни правителствени споразумения или чрез специални програми за региона допринасят значително за мира и стабилизация в ЮИЕ (Korez, Gohebel, Marinkovic, 2010, p. 5).

3.1. Общи инициативи и програми на ЕС – основа за сътрудничеството в ЮИЕ

Международното сътрудничество в ЮИЕ се осъществява в условията на развиващи се интеграционни процеси в Европа в няколко аспекта: паралелно изграждане на ЕНП и ЕПВО – общоевропейско пространство за мобилност и сътрудничество между академични служители и студенти; предприєединителни процедури в страните от Западните Балкани и Турция; задълбочаване на отношенията със съседните на ЕС държави; развитие на стабилни трансгранични, съседски и транснационални отношения на двустранна и многостранна основа между страните от ЮИЕ. ЕС активно участва и подкрепя процесите на сътрудничество и партньорства в региона, където повечето от държавите не разполагат с достатъчни финансови ресурси за реализиране на съответните програми и проекти и разчитат на ЕС като свой основен донор.

Както бе посочено в предходното изложение, насърчаването на взаимното сътрудничество и европейската и евроатлантическата интеграция на ЮИЕ е основна цел на **Съвета за**

---

²⁷ Комюнике на Комисията. The Regional Dimension of the ERA. Brussels, 03.01.2001. COM (2001) 549 final.

²⁸ Зелена книга. Европейското научноизследователско пространство: Нови перспективи. Брюксел, 4.4.2007. COM (2007) 161 final.

²⁹ Работен документ на службите на Комисията. SEC (2007) 412, раздел 3.1.1.

регионално сътрудничество³⁰, функциониращ като оперативен орган на **Процеса за сътрудничество в ЮИЕ**. Задачата на Съвета е да изпълнява ролята на координатор на развитието на целенасочени инициативи и проекти в шест приоритетни области с цел създаване на благоприятен политически климат, съдействащ за икономическия и социалния просперитет на региона, постигане на по-голяма регионална автономност и активизиране на инициативност на страните от ЮИЕ в съответните сфери на сътрудничество. В рамките на приоритетната област „Изграждане на човешки капитал“ Съветът осъществява дейности, насочени в анализирания аспект към: подкрепа на процеса на хармонизиране на реформата във ВО в ЮИЕ; сътрудничество с университетските мрежи; насърчаване на мобилността на студентите и академичните служители; въвеждане на регионалната стратегия за научни изследвания в Западните Балкани и други. Формирането през юни 2008 г. на Целева група за насърчаване и изграждане на човешкия капитал към Съвета за регионално сътрудничество (RCC Task force Fostering and Building Human Capital) е с цел стимулиране на релацията „образование – висше образование – научни изследвания“ с оглед насърчаване на сътрудничеството в тези сфери в ЮИЕ. Учредяването през 2014 г. на Парламентарна асамблея на Процеса за сътрудничество в ЮИЕ представлява нов формат за междупарламентарно сътрудничество в региона, като една от трите тематични структурни комисии на Асамблеята е по социално развитие, образование и научни изследвания, с което се залагат нови параметри на регионалното сътрудничество в тези области.

Една от най-мощните регионални инициативи в Европа е действащата от 1989 г. **Централно-Европейска инициатива**³¹, в която членуват и всички балкански страни, включени в ПСЮИЕ, с изключение на Гърция, Турция и Косово. С тази инициатива се цели на основата на принципите на кохезия и солидарност да се насърчава сътрудничеството между участващите страни, включително в сферите на висшето образование, науката и технологиите. Академичното измерение на Централно-европейската инициатива се изразява в развитието и подкрепата на следните дейности и програми: университетска мрежа, осъществяваща съвместни програми между минимум два университета за организиране на магистрантски, докторантски или летни курсове и стажове за студенти и академични служители, като изпълнителният съвет на мрежата се състои от учредените във всяка страна-членка координиращи висши училища; научно-технологична мрежа от шест изследователски центъра, базирани в Триест, Италия; от 2005 г. – програма за изследователско сдружение с цел насърчаване на мобилност; програми от типа „от изследване към предприятие“ или „обмен на ноу-хау“; партньорство с проектите на ЕС чрез оказване на помощ за включване в тях (например проект „Преход на страните от ЮИЕ към информационното общество“, финансиран по 6 РП).³²

От 1971 г. датира една от най-старите инициативи в Европа **COST**³³ – междуправителствена рамка за европейско сътрудничество, включително на държави не-

---

³⁰ Regional Cooperation Council (RCC) (www.rcc.int).

³¹ Central European Initiative (CEI) (www.cei.int).

³² GREAT-IST project, 2005-2007 г. Това е стратегически проект, включващ следните страни от ЮИЕ: тогава кандидат-членки България и Румъния; страните от Западните Балкани – Хърватия, Албания, Босна и Херцеговина, Македония, Сърбия и Черна гора.
http://cordis.europa.eu/project/rcn/74598_en.html

³³ <http://www.cost.eu/>.

членки на ЕС, в областта на научните и технически изследвания, която осигурява координацията на европейско равнище на научноизследователската дейност, финансирана от отделните държави. Целта на инициативата се състои в укрепването на позициите на Европа в науката и технологиите за мирни цели чрез засилване на европейското сътрудничество при неконкурентните изследвания, при решаването на екологични и трансгранични проблеми, както и такива от обществена значимост. По този начин COST представлява ефективен инструмент за задълбочаване на европейските интеграционни процеси, свързани с реализацията на ЕНП, допълва дейностите по РП на ЕС, а също така съдейства за повишаване на мобилността на изследователите в Европа и за насърчаване на международни научни изследвания в девет ключови области на науката. От ЮИЕ в инициативата участват **България**, Хърватия, Гърция, Румъния, Словения, Турция, Сърбия и Македония.

Въпреки факта, че успешното регионално сътрудничество се основава на подписването на двустранни споразумения между страните от съответния регион, този процес е затруднен в ЮИЕ поради наличието на съществени различия в областта на ВО и научните изследвания в европейските и балканските страни, затова тяхното намаляване е от голямо значение за развитието на региона. В този контекст ЕС предприема редица инициативи за преодоляването на тази пречка чрез реализиране на **програми и финансови инструменти за страните-кандидатки и потенциални кандидатки за членство в ЕС**, оказващи косвено влияние върху сферите на ВО и науката, макар че, както се констатира в изследването на ЮНЕСКО от 2005 г., тези области не са били приоритетни при финансовото подпомагане на региона (Uvalic, 2005, p. 51). Става дума за такива програми на ЕС, като PHARE, програмите на Европейския инвестиционен фонд ISPA и SAPARD, CARDS, финансовия инструмент за Турция, заемите на Европейската банка за реконструкция и развитие и Европейската инвестиционна банка (сред приоритетите на финансиране на последната е развитието на човешкия капитал в Западните Балкани, както и стимулирането на частния сектор да инвестират в приложни научни изследвания), Плана за действие за рисковия капитал и други. От 2007 г. повечето от посочените програми се заместват от новия **Инструмент за подпомагане на предприемаческия процес**³⁴ на Турция, Албания, Черна гора, Сърбия, Македония, Босна и Херцеговина и Косово, продължаващ своето действие през сегашния програмен период 2014-2020 г. Наред с други приоритети, този инструмент подкрепя двустранното сътрудничество между страните-кандидатки и страните-членки на ЕС, включително в сферите на науката, иновациите и ИКТ.

От значение за развитието на сътрудничеството в ЮИЕ са **транснационалните или борегионалните (между ЕС и региона) стратегии и оперативни програми на ЕС**:

- **Програма INTERREG EUROPE**³⁵, финансирана в размер 85% от общата стойност на проектите от Европейския регионален фонд за развитие, която включва три подпрограми – трансгранично, транснационално и междурегионално сътрудничество в такива области, като околна среда, информационни технологии, обмен на опит и ноу-хау, включително между страните от ЮИЕ. През 2015 г. с Решение на Комисията № С (2015) 5653 е приета нова Европейска програма за погранично сътрудничество

---

³⁴ Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) (http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/ipa/).

³⁵ <http://www.interregeurope.eu>.

INTERREG-IPA “Bulgaria – the former Yugoslav Republic of Macedonia”³⁶, в рамките на която Българската академия на науките сключва договор по проект на тема „Иновативни инициативи за сътрудничество в пограничния регион“, осъществяван в партньорство с Македонската академия на науките и изкуствата.

- Оперативна програма за транснационално сътрудничество „Югоизточна Европа 2007-2013 г.“, която за съжаление не е подновена за текущия период 2014-2020 г. В контекста на настоящото изследване интерес представлява тригодишният проект, реализиран в рамките на тази програма, на тема „Науката в ЮИЕ – повишаване на иновациите чрез изграждане на капацитет и мрежа от научни центрове в ЮИЕ“ (SEE SCIENCE), в който участват организациите от три балкански държави – Румъния, Гърция и **България** (община Бургас и Съюз на учените в България). С проекта се цели формиране на визия на ЮИЕ като място за иновации чрез повишаване на общественото съзнание за значението на природните науки, технологичните процеси и иновациите (Трендафилов, 2011). Друг стратегически проект по тази програма с участие от региона на **България** (НСИ), Румъния, Словения и Сърбия е на тема „Управление на демографските промени в ЮИЕ – миграция и човешки капитал, като ключ за устойчив икономически растеж“ (SEEMIG – 2012-2014 г.), чиято основна цел е осигуряване на надеждна информационна база за миграцията, пазара на труда и демографските процеси в ЮИЕ. Сред дейностите по проекта е насърчаване на двустранното сътрудничество между статистическите офиси и изследователските институции от участващите страни (Пейчева, 2012).
- Стратегия на ЕС за Дунавския регион³⁷ – основана през 2002 г. регионална платформа, в която членуват 7 страни от ЮИЕ (Босна и Херцеговина, **България**, Румъния, Сърбия, Хърватия, Черна гора и Словения), и последвалия я Процес на Дунавско сътрудничество. Сред приоритетите на инициативите са науката, технологиите и иновациите и стимулирането на нови форми на сътрудничество в тези сфери. Въпреки предвидените мащабни действия и инициативи обаче, процесът е бавен и в значителна степен се намира все още на фаза доработване и преговаряне. Например, едва през 2013 г. е договорено изграждането на 6 интернационални научни клъстера в рамките на инициативата „Научна подкрепа за Дунавската стратегия“ на Съвместния изследователски център (JRC) и на няколко академии на науките, включително БАН с привличане на представители от Конференцията на ректорите от Дунавския регион и изследователски организации в региона. Тяхната дейност ще се фокусира върху изследванията на водата, земята и почвата, биоенергията, въздуха, както и върху обмена на данни и хармонизация и интелигентна специализация: клъстерът за обмен на данни ще се създава с цел улесняване на този процес и хармонизиране на информацията в посочените области; клъстерът за интелигентна специализация – с цел определяне на насоките на концентрация на ресурсите върху ключови научни приоритети, свързани с икономическия потенциал на региона и оптимално разпределение на инвестициите. Вероятно една от причините за бавното практическо реализиране на Дунавската стратегия е фактът, че тя не е финансов инструмент, като изпълнението на договорените проекти изисква подкрепа на държавите от региона чрез използване на налични инструменти, двустранни и многостранни програми за

---

³⁶ <http://www.ipa-cbc-007.eu/overview/overview>.

³⁷ http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag37/mag37_bg.pdf.

сътрудничество и достъп до европейските фондове и програми. В тази връзка е предприета пилотна инициатива START — Фонд за финансиране на проекти в региона на река Дунав, в рамките на която се предоставят малки по размер безвъзмездни средства под формата на начален капитал за разработване и осъществяване на проекти в Дунавския регион.

- Организация за Черноморско икономическо сътрудничество³⁸ – основана през 1992 г. регионална икономическа организация на държавите от разширения Черноморски регион, в която членуват и страните от ЮИЕ (Албания, **България**, Гърция, Румъния, Сърбия, Турция и Черна гора със статут на кандидат за членство). Сред сферите на сътрудничеството между страните-членки, наред с друго, са науката и технологиите, като научноизследователското измерение на тази инициатива се изразява във функционирането на Работна група по научни изследвания и технологии (Black Sea Economic Cooperation Working group on S&T) и на изградения Международен център за черноморски изследвания. През 2007 г. Комисията на Европейската общност предприема нова инициатива за регионално сътрудничество – „Черноморско взаимодействие“³⁹, насочена главно към сътрудничество в сферите на науката, технологиите и висшето образование чрез включване на страните от региона в паневропейските научно-образователни мрежи и в работните програми по 7 РП за научни изследвания в ЕС.
- Процес на стабилизиране и асоцииране на Западните Балкани (Stabilization and Association Process) към ЕС – политическа рамка, учредена през 1999 г., която очертава нововъзникналия приоритет на ЕС, свързан със стимулиране на процесите на стабилизиране, сигурност и икономическо развитие на страните от Западните Балкани, интеграцията им в ЕС и субрегионално сътрудничество между балканските страни, включително с Турция. На заседанието на Европейския Съвет в Солун през 2003 г., посветено на въпроса за подкрепата на Западните Балкани от страна на ЕС, е приет т.нар. План от Солун за Западните Балкани (Thessaloniki Agenda), който поставя основите на разностранния политически форум „ЕС – Западни Балкани“ и на Европейската стратегия за Западните Балкани (EU’s WBC Strategy). Разработените инициативи предвиждат действия за засилване на регионалното сътрудничество между страните от Западните Балкани и други държави в ЮИЕ⁴⁰, вкл. в науката и образованието, очертани като едни от областите на сътрудничеството от взаимен интерес. Това се подчертава и в приетото през 2006 г. Комюнике на Комисията „Западните Балкани по пътя към ЕС: консолидираща стабилност и нарастващ просперитет“⁴¹, в което е оценено значението на програмите в научно-образователната сфера. Тези инициативи оказват пряко влияние върху процеса на интегриране на балканските страни в ЕНП чрез последващото включване на изследователски колективи и институции от региона в 51 проекта по БРП за научни изследвания на ЕС.

---

³⁸ <http://www.bsec-organization.org>.

³⁹ Съобщение от Комисията „Черноморско взаимодействие“ – нова инициатива за регионално сътрудничество. Брюксел, 11.04.2007. COM (2007) 160 окончателен.

⁴⁰ Подробна информация за посочените процеси и инициативи е достъпна на: http://europa.eu/legislation-summaries/enlargement/western_balkans/index_en.htm.

⁴¹ The Western Balkans on the Road to the EU: consolidating stability and raising prosperity. Brussels, 27.1.2006. COM (2006) 27 final.

- Транснационална програма за сътрудничество в ЮИЕ.⁴² Програмата цели засилване на балансирано териториално развитие и териториална интеграция в ЮИЕ и е насочена към икономическото и социалното развитие на региона, а един от четирите нейни тематични приоритета е развитие на иновациите. Като част от кохезионната политика на ЕС⁴³, тази програма предвижда пълноценно участие на страните от ЮИЕ, които не са членки на Съюза, в съответствие с което всички държави от Западните Балкани имат достъп до нея. Участничките от региона са: Албания, Босна и Херцеговина, **България**, Румъния, Хърватия, Македония, Гърция, Сърбия, Черна гора и Словения.
- Стратегия „ЮИЕ 2020“⁴⁴ – регионална стратегия, приета от Съвета за регионално сътрудничество през 2013 г., която следва визията на Стратегия „Европа 2020“ на ЕС, чиято цел е подобряването на условията за живот в региона и връщането на конкурентоспособността и развитието в центъра на вниманието. Сред трите основни приоритета на стратегията е изграждането на човешки ресурси, което на практика означава развитие на образованието и науката в страните от региона. По-конкретно въпросите за подобряване на регионалното сътрудничество в сферата на НИРД са засегнати в частта за стратегията, третираща нейния стълб „Интелигентен растеж“.

Съществен принос за развитието на сътрудничеството в сферите на ВО, науката и иновациите между ЕС и ЮИЕ, както и в субрегионален аспект има изградената и продължаваща да се развива **пан-европейска научноизследователска инфраструктура**, основаваща се на редица важни за всички европейски страни-членки и кандидатки за членство, включително от ЮИЕ инициативи и програми:

- Мулти-гигабитова пан-европейска изследователска и образователна мрежа GEANT⁴⁵, предоставяща високоскоростна връзка между академичните общности на участващите страни с цел разширяване употребата на информационните технологии във ВО и научните изследвания, както и осъществяваща укрепване на нормативната и регулаторна хармонизация на техните рамки с рамката на ЕС.
- Мрежа за международно сътрудничество INCO-NET, развиваща проектни дейности с използване на финансовите ресурси на рамковите програми на ЕС, насочени към подкрепа на международното сътрудничество с важните в световен мащаб региони в сферите на науката и технологиите.⁴⁶ В рамките на тази инициатива се осъществява

---

⁴² Transnational Cooperation Programme SEE (TCP-SEE) (<http://www.southeast-europe.net>).

⁴³ Кохезионната политика на ЕС, използваща европейските структурни фондове, като финансови инструменти за нейното провеждане, отдава приоритетно значение на развитието на научноизследователските и иновационните възможности на регионите вътре в ЕС, особено в по-слабо развитите такива. Насочеността на тази политика непосредствено и само към регионите на страните-членки не отрича методологичното ѝ значение за кандидатстващите страни от ЮИЕ – регионалното сътрудничество на Балканите би трябвало да следва принципите на кохезионната политика на ЕС, а именно: насърчаване на балансирано и устойчиво териториално развитие на региона с фокус върху научните изследвания и иновациите, инвестициите в образованието, както и изграждането на транснационални мрежи.

⁴⁴ South East Europe 2020. Jobs and Prosperity in a European Perspective. RCC, November 2013 (<http://www.rcc.int/pubs/20/south-east-europe-2020-strategy>).

⁴⁵ <http://www.geant.org>.

⁴⁶ INCO-NET projects. European Communities, 2008.

координация на изследователските политики и разширяване на научното сътрудничество с държавите от Западните Балкани чрез изграждане на специализирана мрежа WBC-INCO.NET.

- Съвместен научноизследователски център към Европейската комисия.⁴⁷ Една от целите на Центъра се състои в обучение на експерти от Западните Балкани чрез участието им в организирани стажове, работни срещи и курсове с цел по-нататъшното им оперативно съдействие за включване на академичните институции от техните страни в европейските научноизследователски мрежи и проекти.
- Програма на ЕС "Темпус"⁴⁸ във всичките ѝ фази до TEMPUS-4 (2007-2013 г.), която е призната за най-успешна програма с оглед интегрирането на Западните Балкани и Турция – инструмент за междууниверситетско сътрудничество в Европа с цел реформиране на ВО в съседни на ЕС държави-партньори. Програмата подкрепя съвместни проекти и мобилности на основата на многостранно партньорство между европейските висши учебни заведения, които подпомагат реформите в партньорските държави извън ЕС в съответствие с техните национални и регионални приоритети. В настоящия момент програмата продължава да действа, като е трансформирана в нова програма на ЕС „Еразъм +“.
- Програма на Европейската комисия „Еразъм“⁴⁹ – най-голямата европейска програма за студентска и преподавателска мобилност, както и за институционално сътрудничество и развитие на ВО. Аналогично на другите програми на ЕС, в нея могат да участват всички страни от Западните Балкани и Турция. Основна цел на програмата е създаването на ЕПВО, както и насърчаване на иновациите в Европа. Подобни дейности са в унисон с постановките на Съвета на Европа за консолидация и международна отвореност на ЕПВО.⁵⁰
- Програма на Европейската комисия „Еразмус Мундус“⁵¹ за сътрудничество и мобилност в сферата на ВО. Основна цел на програмата е да насърчава европейското висше образование, да допринася за разширяването и подобряването на кариерните перспективи на студентите и да насърчава межкултурното разбирателство чрез сътрудничеството с трети страни, включително от ЮИЕ в рамките на Портал за Западните Балкани.
- Рамкови програми за научни изследвания на ЕС, допускащи участие на изследователите и научните колективи от страните не членки на ЕС, респ. на тези от

---

⁴⁷ Joint Research Centre (JRC) (<https://ec.europa.eu/jrc>).

⁴⁸ TEMPUS PROGRAMME (<http://eacea.ec.europa.eu/tempus>).

⁴⁹ ERASMUS PROGRAMME, www.erasmusprogramme.com. От 2007 г. програмата става част от програмата на Европейската комисия за обучението през целия живот (http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/doc80_en.htm).

⁵⁰ The consolidation and international openness of the European Higher Education Area. Council of Europe. Resolution 1906 (2012) Provisional version.

⁵¹ ERASMUS MUNDUS (http://eacea.ec.europa.eu/erasmus_mundus/).

ЮИЕ⁵², с което се осигурява възможността за включване в работните програми на РП на специфични научноизследователски теми и дейности от взаимен интерес за ЕС и балканския регион, съдействащи за развитието на регионалното научноизследователско пространство. След 6РП и 7РП започва да действа новата РП „Хоризонт 2020“⁵³ с програмен период 2014-2020 г., в която се предвижда необходимостта от провеждане на гранични и фундаментални научни изследвания чрез засилване на международното сътрудничество, в т.ч. с държави в обсега на политиката за разширяване и добросъседство, към които се отнасят страните от Западните Балкани, както и на реализация на проекти на многостранна регионална основа.

- Европейски съвет за научни изследвания, създаден като част от 7РП през 2007 г., а през 2008 г. – Европейски институт за иновации и технологии – инициатива за пълната интеграция на визирания в Зелената книга за ЕНП „триъгълник на знанието“ – висше образование, научни изследвания и иновации, която започва да функционира през 2010 г. През същата година е задействана водещата инициатива „Съюз за иновации“⁵⁴, като централен фокус на Стратегията „Европа 2020“⁵⁵, с цел подобряване на условията и достъпа до финансиране на изследванията и иновациите в Европа.
- Възходяща (отдолу-нагоре) схема за изграждане на ЕНП – ERA-NET⁵⁶, разработена в периода на 6РП с цел задълбочаване на сътрудничеството и координацията на научноизследователските дейности, осъществявани на национално и регионално равнище в страните-членки и кандидатки за членство в ЕС, съдействащи за изграждането на ЕНП, чрез създаване на едноименна мрежа и взаимно отваряне на достъпа до научноизследователските програми на участващите страни и региони. Схемата продължава да действа в периода на 7РП чрез два специфични типа дейности: “ERA-NET actions” – осигуряване на рамката за координиране на публични (инициирани на ниво министерства или регионални структури) изследователски програми на участващите колективи чрез развитие на съвместни дейности или подкрепа на съвместно кандидатстване за транснационални проекти; “ERA-NET Plus actions” – допълнителна финансова подкрепа за съвместно кандидатстване за ограничен брой изследвания по национални и/или регионални програми с висока добавена стойност за Европа. В рамките на действащата в момента РП „Хоризонт 2020“ представените два типа дейности по схемата са обединени в единен инструмент с фокус върху финансирането от Комисията на отделни съвместни проекти за транснационални изследвания и иновации в избрани области с особено значение за ЕС. През годините на прилагане на схемата ERA-NET тя допринася много за развитието на широк спектър научни мрежи, включително на целеви мрежи за ЮИЕ.

---

⁵² Хърватия и Турция са асоциирани в 6 и 7 РП; на 13.06.2007 г. заедно с тях и Сърбия и Македония подписват Меморандум за разбирателство с Комисията относно асоциирането им в 7 РП; от 1.01.2008 г. в 7РП се включват Албания и Черна гора, а след тях и Босна и Херцеговина.

⁵³ Решение на Съвета. Брюксел, 30.11.2011. COM (2011) 811 окончателен; Regulation (EU) 1291/2013 of the European Parliament and of the Council established Horizon 2020.

⁵⁴ COM (2010) 546 final.

⁵⁵ COM (2010) 2020 final.

⁵⁶ http://ec.europa.eu/research/era/era-net_en.html.

- Централно-европейска програма за обмен на университетски изследвания⁵⁷, създадена с цел сливане на ЕНП и ЕПВО въз основа на развитието на регионална академична мобилност като стратегическо средство за прилагане на принципите на Болонския процес и за международно сътрудничество чрез: изграждане на университетски мрежи; провеждане на съвместни учебни програми, в т.ч. докторантски; получаване на съвместни образователни степени; отпускане на грантове за мобилност на студенти и преподаватели. От ЮИЕ в програмата участват Албания, **България**, Босна и Херцеговина, Хърватия, Македония, Черна гора, Румъния, Словения, Сърбия и Косово.
- Европейска асоциация на университетите⁵⁸, формирана през 2001 г. – най-голямата организация, представяща интересите на университетите и като цяло на сферата на ВО в цяла Европа. Асоциацията осигурява възможности за обмен на добри академични практики, включително в ЮИЕ и в Западните Балкани, чрез съдействие за участие в съвместни междууниверситетски проекти, учебни програми и събития; поддържане на информационен уеб-сайт; изготвяне на годишни доклади за тенденциите в европейското ВО, с което допринася за реформирането на системите за ВО и акредитиране в европейските висши училища в духа на принципите на Болонския процес, както и за изграждането на ЕПВО.

3.2. Целеви регионални инициативи на ЕС за насърчаване на сътрудничеството в науката, технологиите и висшето образование в ЮИЕ

Инициативи за сътрудничество в научноизследователската сфера и иновациите:

Началото на този процес се полага с организирането през 2000 г. във Виена на работна среща на представителите на отговорните за изследователската и технологичната политика органи от страните от Западните Балкани и с участието на България, Гърция, Румъния и Словения, която има важно значение за последващото приемане на срещата на министрите в Солун през 2003 г. на План за действие на ЕС и Балканите в областта на науката и технологиите⁵⁹, обхващащ страните-членки на ЕС, тези от Западните Балкани и други страни от ЮИЕ. В резултат от прилагането на този план се разработват и внедряват нови мерки и програми, реализирани главно от Австрия (която изпълнява водеща роля в стимулирането на интеграцията на Западните Балкани), Германия, Франция и Гърция (най-старата членка на ЕС от ЮИЕ, която поема ролята на координатор на множество проекти в региона); инициира се сключването на редица нови двустранни споразумения между страните-членки и кандидатки за членство в ЕС от ЮИЕ и западнобалканските страни; провеждат се редовни срещи на високо равнище с цел оценка на резултатите и осъвременяване на плана за действие в следващите години.

---

⁵⁷ Central European Exchange Program for University Studies (CEEPUS) (<http://www.ceepus.info>).

⁵⁸ European University Association (EUA) (<http://www.eua.be/>).

⁵⁹ EU-Balkan Countries Action Plan in S&T. ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/greece/docs/eu_balkan_actionplan_030627.pdf.

През 2002 г. стартира 30-месечната инициатива Информационно общество за Югоизточна Европа⁶⁰ – част от технологичната програмата за информационно общество на Европейската комисия. Инициативата има за цел да разясни европейските проекти, свързани с информационното общество в ЮИЕ, а също да предизвика по-активно сътрудничество между страните в региона. В проекта участват Австрия и четири страни от региона – Гърция (координатор), **България**, Румъния и Турция.

През периода на Австрийското президентство на ЕС се приема постоянно действаща Насочваща платформа за науката и технологиите за страните от Западните Балкани⁶¹ (2006 г.) с информационен офис във Виена, разработена с цел интеграцията им в ЕНП чрез: минимизиране липсата или недостатъчното финансиране на съответните дейности в региона; обмен на добри практики; подкрепящи дейности от хоризонтален характер; подобряване на изследователския капацитет и изграждане на регионална изследователска общност. На проведената през същата година във Виена среща са приети предложения за приоритетите на регионалното и европейското сътрудничество във ВО и научните изследвания в ЮИЕ – прилагане на принципите на Болонския процес, развитие и подкрепа на инфраструктурата за НИРД и засилване участието на академичните институции и служители от региона в РП на ЕС.⁶² Публикувано е специализирано издание на електронно списание *SEE-science.eu e journal* 01 (2007)⁶³, посветено на конкретни съвместни действия за развитие на регионална програма в областта на НИРД от страна на изследователските екипи от ЮИЕ и партньори от цяла Европа.

Създадена е специфична подкрепяща проектна дейност ERA – WEST BALKAN⁶⁴, насочена към изграждане на института Национални контактни лица в балканските страни към действащата тогава БРП с цел информизиране за условията и процеса на администриране на тяхното участие в съответните процедури.

Въз основа на споразумението между Световната банка и Европейската комисия за осигуряването на техническо съдействие е разработена Регионална стратегия за НИРД и иновации в Западните Балкани.⁶⁵ Целите на тази стратегия са насочени към укрепване на регионалния научноизследователски капацитет; разширяване на вътрешнорегионалното сътрудничество; стимулиране на съвместната работа с бизнес сектора; експлоатиране на

---

⁶⁰ Information Society Initiative for South-Eastern Europe (ISIS) ([http://www.2020-horizon.com/ISIS-Information-Society-Initiative-for-South-Eastern-Europe\(ISIS\)-s43257.html](http://www.2020-horizon.com/ISIS-Information-Society-Initiative-for-South-Eastern-Europe(ISIS)-s43257.html)).

⁶¹ Steering Platform in S&T for the Western Balkan Countries (<https://wbc-rti.info/theme/16>). За информация: уеб-сайтът WBC-RTI.info представлява информационна платформа, финансирана от Федералното министерство на науката, научните изследвания и икономиката на Австрия и реализирана от Центъра за социални иновации, като и двете институции активно подкрепят провеждането на срещите в рамките на Насочващата платформа.

⁶² Strengthening Higher Education and Research in SEE – Priorities for Regional and European Cooperation, organised by the University of Vienna and the European University Association with the support of the Austrian Presidency of the European Union, Vienna, 2-3 March 2006.

⁶³ <http://see-science.eu/ejournal/list>.

⁶⁴ <http://www.westbalkanresearch.net/> – база данни за изследователските институции в страните от Западните Балкани, създадена и финансирана от Европейската комисия в рамките на проекта ERA WESTBALKAN+ по БРП.

⁶⁵ Western Balkans Regional R&D Strategy for Innovation. October 2013 (<http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/Western-Balkans-R%26D-Strategy-Innovation.pdf>).

възможностите за финансиране на НИРД по съответните схеми на ЕС и други източници; подкрепа на интегрирането на региона в ЕНП и Съюза за иновации. Проектът се осъществява през периода 2011-2013 г. при съвместно координиране от страна на Съвета за регионално сътрудничество, Европейската Комисия и представителите на правителствата на Албания, Босна и Херцеговина, Хърватия, Македония, Косово, Черна гора и Сърбия в сътрудничество с експерти от водещи университети, изследователски институти и бизнес сектора в региона.

Разработен е Проект „Регионални предвиждания за развитието на сферата на ИКТ в страните от ЮИЕ“⁶⁶, съфинансиран по оперативна програма на ЕС за транснационално сътрудничество „ЮИЕ 2007-2013“. Целта на проекта е реформирането на политиките за научни изследвания, развитие и иновации в сферата на ИКТ в региона. От балканските страни в него участват **България**, Гърция, Румъния, Словения, Сърбия и Черна гора. В рамките на проекта са организирани три регионални работни срещи за обсъждане на сценариите за развитие на дигиталното съдържание и информационните технологии в ЮИЕ – разработени са 4 сценария до 2025 г. с цел дискутиране на различните варианти на бъдещето на тази сфера в региона.

Проект „Сътрудничество в ЮИЕ в областта на иновационни и финансови агенции“⁶⁷ е насочен към стимулирането на иновативното предприемачество чрез изграждане на мрежи, достъп до необходимата информация, подкрепа на трансфера на ноу-хау, обучение, развитие на приложни изследвания, оценка на възможностите на РП на ЕС и други. От региона участват **България**, Гърция, Румъния, Словения, Македония, Хърватия и Сърбия. В рамките на проекта са разработени доклади за отделните страни-участнички и съответни SWOT анализи, третиращи националните програми и инструменти за развитие на иновациите, които са обобщени през 2011 г.⁶⁸

Програмата за транснационално сътрудничество за Балканите и Средиземноморието е първата подобна програма, приета от ЕС на 28.09.2015 г., в която участват Гърция, **България**, Кипър, Албания и Македония.⁶⁹ В нея се предвижда сътрудничество за насърчаване на иновациите, предприемачеството и опазването на околната среда с цел повишаване на конкурентоспособността на региона. С финансираните по програмата проекти ще се стимулират предприемаческите, социалните и цифровите иновации, ще се установяват връзки между бизнеса и образованието, ще се създадат условия за обмен на знания между всички участващи региони, ще се гарантират устойчиво използване на ресурсите и опазване на природното и културното наследство в целия Балкано-Средиземноморски регион.

От особено значение за развитието на регионалното сътрудничество в научноизследователската сфера в ЮИЕ са инициативите на ЮНЕСКО в тази насока:

---

⁶⁶ Regional ICT Foresight Expertise for SEE Countries (FORSEE) (<http://www-forsee.eu>).

⁶⁷ SEE Cooperation of Innovation and Finance Agencies (SEE-IFA) (http://www.southeast-europe.net/en/projects/approved_projects/?id=107).

⁶⁸ Synthesis of Country Studies on National Innovation Programmes and Instruments. UEFISCDI – Romania, revised version by aws – Austria, February 2011.

⁶⁹ http://ec.europa.eu/regional_policy/bg/newsroom/news/2015/09/commission-adopts-a-transnational-cooperation-programme-for-the-balkan-mediterranean-area-for-the-first-time.

организиране на срещи на високо равнище и конференции със специален фокус върху Западните Балкани и региона като цяло; диагностична и техническа помощ за ефективно комбиниране на международни, регионални и национални научно-технически стратегии и засилване на тяхното прилагане чрез сътрудничество; представяне на добри практики, свързани с изграждане на обществата на знанието в ЮИЕ, а също и с координацията на националните иновационни системи в региона; поемане на ролята на катализатор чрез допълване на съществуващите инициативи и схеми на ЕС с подпомагането на действащите мрежи между страните от ЕС и от ЮИЕ; осъществяване на мониторинг и оценка на системите на ВО, науката и иновациите в региона; извършване на експертни изследвания, оценки и разработване на препоръки за развитие на академичната и научно-технологичната сфери в страните от региона и на транснационалното сътрудничество между тях и с ЕС.⁷⁰

Инициативи за сътрудничество в сферата на висшето образование:

В Австрия е създадена Световна университетска служба (World University Service – WUS), фокусът на дейността на която е насочен към стимулиране на процеса на трансфер на знания между университетите, бизнеса и обществото в региона. Една от водещите програми на WUS е интернационалното изследване „Предизвикателството – Балкани” (Balkan Case Challenge), третиращо въпросите за засилване на конкурентоспособността на университетите в ЮИЕ в условията на икономиката на знанието; установяване на връзката „висше образование-индустрия”; осигуряване на достъп до работа и нови перспективи за добри студенти от ЮИЕ. Въз основа на това е издаден наръчник „Висше образование в ЮИЕ: партньорство между университетите и икономиката за разширяване трансфера на знанията”⁷¹ – регионално изследване и ръководство за действие в тази област за страните главно от Западните Балкани. Въпреки това, общият характер на третираните проблеми (например „изтичане на мозъци”, младежка безработица и други) в повечето страни от ЮИЕ прави този наръчник полезен за тях с оглед на представените в него добри практики, свързани със сътрудничеството между университетите, бизнеса и правителствата в региона.

През юни 2003 г. в Никозия, Кипър е приет Меморандум за разбирателство между министрите на образованието на страните от ЮИЕ (Босна и Херцеговина, България, Македония, Сърбия и Черна гора, като през 2004 г. към тях се присъединяват Албания, Косово, Хърватия и Румъния), с който се полагат основите на стратегическо сътрудничество във ВО в ЮИЕ като база за развитие на ЕПВО чрез включване на представители на региона в съответните работни групи. В резултат от последвалите работни срещи на високо равнище е одобрена Инициатива за образователна реформа в ЮИЕ⁷², като се приема План за действие, включващ подобряване на комуникационните канали между институциите и правителствата в страните от региона, както и на европейско и интернационално равнище чрез: редовни срещи на отговорни служители в

---

⁷⁰ Свързаните с темата на разработката доклади на ЮНЕСКО и техните резултати са вече цитирани в изложението в необходимия контекст.

⁷¹ Higher Education in South Eastern Europe: University-Economy Partnerships for Enhancing Knowledge Transfer. Austria: WUS, 2010.

⁷² Education Reform Initiative of SEE (ERISEE) (<http://www.erisee.org>).

ресорните министерства в ЮИЕ; създаване на база данни за добри практики в региона; стимулиране сътрудничеството между образователните и научноизследователските институции; публикуване на сайта на инициативата на годишни доклади за прилагане на ежегодните работни програми и други.

Създаването на база данни е в рамките на организираната през 2000 г. с подкрепа на правителството на Австрия и мрежата на Института „Отворено общество“ Мрежа за сътрудничеството в областта на образованието в ЮИЕ⁷³ – най-комплексната информационна мрежа в тази област, в която участват университети, неправителствени организации, министерства на образованието и индивидуални експерти от академични институции главно от страните от региона (Словения, Хърватия, Босна и Херцеговина, Сърбия, Черна гора, Македония, Косово, Албания, **България** и Румъния), но и от ЕС и други страни. Една от целите на инициативата е да стимулира и засилва сътрудничеството в ЮИЕ, както и да оказва подкрепа на достъпа до други свързани европейски мрежи.

От значение е така наречената Инициатива от Нови сад за Западните Балкани от 2005 г., свързана с процеса на структурна и институционална реформа във висшето образование (Higher Education Structural Reform Process and the Steering Group on Higher Education Structural Reform). В рамките на тази инициатива са проведени редица конференции в различните страни от Западните Балкани, вследствие на което Съветът за регионално сътрудничество организира през 2010 г. международна конференция на тема „Реформа във висшето образование 2020“, а също така създава Експертна група по проблемите на структурната реформа на системите на ВО в ЮИЕ.

С подкрепата на Европейската комисия и програмата „Темпус“ консорциумът WBCInno project разработва предложение за създаването на Регионална университетска иновационна платформа за Западните Балкани. По-важните цели на платформата са: модернизирани на университетите в региона чрез укрепване на структурите и услугите за трансфер на знания, научни изследвания и иновации; ефективно използване на научните изследвания и тяхното трансформиране в иновации; комерсиализиране на научните изследвания. В публикацията по проекта се съдържат много интересни иновативни предложения, актуални не само за страните от Западните Балкани, но и за цялата ЮИЕ.⁷⁴

Целеви мрежи за координиране и подкрепящи действия за регионалното сътрудничество в ЮИЕ:

- Научноизследователска и образователна мрежа в ЮИЕ⁷⁵ – югоизточно-европейският сегмент на Пан-европейската мрежа GEANT, изпълняващ ролята на платформа за сътрудничество и интегриране на всички свързани мрежи в региона с оглед европейските постижения в тази област. Проектът се финансира от Европейската комисия, а негов координатор е гръцката научноизследователска мрежа GRNET. С проекта се цели свързването на националните научноизследователски и образователни

---

⁷³ South-East European Educational Cooperation Network (SEE ECN) (<http://www.see-educoop.ne>).

⁷⁴ Western Balkan Regional University Innovation Platform. University of Kragujevac, Serbia, WBCInno project, Marc 2014.

⁷⁵ South Eastern European Research and Education Networking (SEEREN) (www.seeren.org).

мрежи на участващите страни и интегрирането на съответните общности от ЮИЕ чрез осъществяване на широк кръг съвместни регионални дейности за интегрирани научни приложения. На церемонията по откриване на информационната и комуникационната инфраструктура на проекта в Солун през януари 2004 г. са обсъдени перспективи за изграждане и развитие на ЕНП и ролята на ЮИЕ в този процес. В мрежата се включват университети от Албания, Босна и Херцеговина, **България**⁷⁶, Македония, Сърбия, Черна гора, Гърция, Румъния (и Унгария), които са част от националните научноизследователски и образователни мрежи.

- Специализирана Мрежа за координиране на научноизследователските политики със страните от Западните Балкани⁷⁷ (изградена през 2008 г. чрез финансиране по 7РП), която оказва техническа подкрепа на посочената по-горе Насочваща платформа за Западните Балкани. Проектът има за цел да съдейства за диалога между ЕС и региона по въпросите на науката и технологиите, а също за идентифициране на потенциалите и приоритетите на НИРД за интегриране на балканските страни в РП и други инициативи на ЕС. Проектът отговаря на нуждата от идентифициране на регионалните инфраструктури, обновяването им и намиране на възможности за тяхното коопериране, както и от търсене на механизми за по-широк достъп на отделните страни до тях.⁷⁸
- Мрежов проект SEE-ERA.NET⁷⁹, стартирал през 2004 г. и финансиран по 6РП и по схемата EU-ERA.NET, обхващащ широк спектър дейности за научноизследователско сътрудничество в региона с цел структуриране и разширяване на ЕНП чрез включване на страните от ЮИЕ и координиране и усъвършенстване на сферата на НИРД на двустранно равнище, както и обвързване на научноизследователските дейности със съществуващите национални, двустранни и регионални програми. В началото на 2008 г. е осъществена съвместна инициатива на проектния консорциум SEE-ERA.NET и Министерството на висшето образование, науката и технологията на Словения за учредяване на Награда за дарения “Herman Potocnik Noordung” с цел привличане на потенциални донори от ЕС и други европейски страни да подпомагат развитието на инфраструктура и обновяването на научното оборудване в Западните Балкани чрез финансови или материални дарения.
- Мрежов проект „Научноизследователско пространство в ЮИЕ за електронни инфраструктури⁸⁰ с финансова подкрепа на 7РП (2009-2012 г.), чиято цел е осигуряване на координацията на националните програми в областта на електронните инфраструктури в региона. В проекта участват 19 партньори, включително 9 страни от

---

⁷⁶ Българските университети първоначално участват в тази мрежа чрез Агенция за развитие на съобщенията и ИКТ – АРСИКТ, подконтрактор на проекта. Впоследствие договорът е преподписан от новоучредената фондация „ТИО“, която поема задълженията по проекта в сътрудничество с другите страни-участници.

⁷⁷ Coordination of Research Policies with the Western Balkan Countries (WBC-INCO.NET) www.wbc-inco.net.

⁷⁸ R&D and Innovation in Western Balkans. Moving Towards 2020. WBC – INFO.NET, Final Publication, 2014.

⁷⁹ <http://www.see-era.net>.

⁸⁰ South East European Research Area for e-infrastructures (SEERA-EI) (<http://www.seera-ei.eu>).

ЮИЕ – Албания, Босна и Херцеговина, **България**, Македония, Гърция, Черна гора, Румъния, Сърбия и Турция, като освен дигитално сътрудничество, се организират срещи във всяка страна от проектния консорциум. Една от работните срещи по проекта на тема „Електронни инфраструктури в ЮИЕ: програмиране и визия“ е проведена в София през май 2010 г.

Субрегионални проекти в науката и висшето образование:

Една от първите вътрешнорегионални инициативи е приетото на срещата на представителите на националните академии на науките и изкуствата на Албания, Босна и Херцеговина, **България**, Хърватия, Гърция, Косово, Македония, Черна гора, Румъния, Сърбия и Турция (Венеция, 2001 г.) решение за създаване на Интер-академичен съвет на националните академии на науките и изкуствата на ЮИЕ⁸¹, който организира редовни срещи на председателите на академиите в ЮИЕ с цел обмяна на информация и обсъждане на наболелите въпроси, свързани с НИРД в региона.

През август 2002 г. срещата на ректорите на университетите от всички страни от ЮИЕ ознаменува възстановяването на прекъснатата в течение на 10 години поради военните конфликти в Западните Балкани дейност на Интер-университетския център в Дубровник, с което се поставя началото на нов етап на регионалното академично сътрудничество. Целта е да се обсъждат от регионална гледна точка актуалните международни процеси в сферата на ВО. Важен акцент на тази среща са възможностите за изграждане на регионалното пространство за ВО в ЮИЕ (Lacrama, Kamyanszky, 2007).

Още през 1996 г. по инициатива на Гърция е основана Асоциация на икономическите университети в ЮИЕ⁸², включваща университети от 7 страни от региона – Албания, Босна и Херцеговина, **България**, Македония, Гърция, Румъния и Сърбия. През 2007 г. тя е модифицирана в Асоциация на икономическите университети в ЮИЕ и Черноморския регион, като в настоящия момент включва 51 члена – университети и научноизследователски центрове, а представителите на региона нарастват на 9 с включването в инициативата на Черна гора и Турция. Целта на асоциацията е да стимулира сътрудничеството между държавните икономически университети от региона, включително чрез мобилност на студенти, докторанти, преподаватели и изследователи, както и чрез обмен на информация, съвместни публикации, предприемане на инициативи за подкрепа от страна на международните организации, ЕС, установяване на отношения със сродни организации, например с Европейската асоциация на университетите.

Инициативата в ЮИЕ с най-дълга история е Балканският физически съюз⁸³, учреден в Букурещ през 1987 г. с участие на Албания, **България**, Гърция, Румъния, тогавашна Югославия и присъединила се по-късно Турция. През 1990 г. на срещата на Съвета на съюза в Тирана се приема документ, известен като Декларация от Тирана, в който се поставя задача по установяване на връзки между учените от региона с цел стимулиране и

---

⁸¹ Inter-Academy Council of the National Academies of SEE (IACSEE) (<http://www.iacsee.ac.me/>).

⁸² Association of Economic Universities of South and Eastern Europe and the Black Sea Region (ASECU) (<http://www.asecu.gr>).

⁸³ Balkan Physical Union (BPU) (<http://bpu9.balkanphysicalunion.com/>).

подобряване на научните изследвания и обмен на знания и информация, което да доведе до съвместни научни изследвания и програми между балканските страни. Тази инициатива продължава да действа, с което дава добър пример за ползотворно регионално транснационално научно сътрудничество.

В края на 2011 г. е разработен Меморандум за разбирателство за е-инфраструктурата в ЮИЕ между ресорните министерства на Гърция, Албания, Босна и Херцеговина, **България**, Македония, Молдова, Черна гора, Румъния, Сърбия и Турция.⁸⁴ Държавите от региона разглеждат е-инфраструктурата като ключов фактор за провеждане на съвременни научни изследвания, предоставящ основополагащи мрежови и компютърни услуги за изследователската и образователната общност. Меморандумът надгражда съществуващото регионално научно сътрудничество на техническо ниво и на ниво политики, като предлага дългосрочна визия за трайно взаимодействие по отношение на е-инфраструктурата в ЮИЕ.

Една от последните инициативи, предприета в духа на Стратегията „ЮИЕ 2020“, е основаването на Научноизследователски и иновационен център в Западните Балкани⁸⁵ в Сплит, Хърватия след подписване на споразумение между министрите на науката от Албания, Босна и Херцеговина, Хърватия, Черна гора, Сърбия, Косово и Македония в същия град на 18 септември 2015 г.

Според *експертната оценка на ЮНЕСКО за активността на държавите от ЮИЕ в съвместно двустранно сътрудничество*, Гърция е силен партньор на страните от региона, като се стреми към разширяване на регионалните научни инфраструктури чрез координиращи дейности по европейски проекти и най-важно – чрез прякото им финансиране, с което допринася значително за създаването, разпространението и прилагането на научни и технически знания в региона. Освен Гърция, и Словения е един от основните регионални актьори с оглед на двустранното научно сътрудничество със страните от ЮИЕ, осъществявано от нея изцяло вътре в региона. Спецификата на Сърбия спрямо другите държави в ЮИЕ се състои в това, че тя развива много интензивно и диверсифицирано регионално научноизследователско сътрудничество с повечето от тях (Korez, Gohebel, Marinkovic, 2010, p. 43, 51, 54). Друг важен извод от тази оценка се отнася до идентифицирането на типове и направленията на дейности и финансиране в резултат от прилагане на двустранни междуправителствени споразумения за сътрудничество в ЮИЕ в научно-технологичната сфера, които са: проекти за мобилност (грантовете са за сметка на националните бюджети); проекти за техническа помощ (обучение, научна документация и информация, съвместни публикации), двустранни конференции, работни срещи, презентации, семинари (разходите се поемат от страната-домакин); изграждане на научни мрежи; съвместни научни изследвания (разходите за участниците са за сметка на националните институции) главно в областта на естествените науки, околната среда, енергетиката, устойчивото развитие, докато обществените и хуманитарните науки са представени недостатъчно с оглед насоките на регионалното сътрудничество с изключение на Словения, **България** и Румъния (Korez, Gohebel, Marinkovic, 2010, p. 9).

---

⁸⁴ Меморандумът е одобрен с Решение № 134 от 16.02.2012 г. на Министерския съвет. В сила от датата на подписването – 12.03.2012 г. Държавен вестник, бр. 30 от 17.04.2012 г.

⁸⁵ Western Balkans Research and Innovation Centre (WISE) (<http://www.rcc.int/press/268/western-balkans-gets-research-and-innovation-centre>).

Основните проблемни области, свързани със сътрудничеството в сферата на науката и технологиите в региона са ограничените финансови ресурси на участващите страни, крайно недостатъчното привличане и участие на бизнеса, а също така липсата на оценка на резултатите от завършените проекти и запознаването на обществото с тях.

Инициативи срещу „изтичането на мозъци“:

В края на първото десетилетие на XXI век тази негативна за ЮИЕ тенденция постепенно започва да се „обръща“, като в много страни от региона се предприемат действия за трансформиране на явлениято „изтичане на мозъци“ в „придобивка“ (Преда, 2007) с оглед съхранението и използването на интелектуалния капитал. Това става възможно благодарение на предприемането на редица държавни и частни инициативи на различни национални и международни институции, които насърчават виртуалното участие на напусналите родините си академични кадри в развитието на своите държави чрез споделяне на знания, участие в дигитални мрежи, в програми за обмен на академични служители, както и в съвместни научноизследователски проекти. Като добра практика може да се оцени съвместният проект на ЮНЕСКО и Хюлет Пакард от 2003 г., насочен към ограничаване на анализираният явление в няколко страни от Западните Балкани – Албания, Босна и Херцеговина, Хърватия, Македония, Сърбия и Черна гора. В резултат млади учени от региона получават възможност да работят по съвместни изследвания с живеещите в чужбина техни сънародници, като с финансовата и технологичната подкрепа по проекта са осигурени мрежови технологии в университетите от участващите държави, както и се насърчават кратки специализирани пътувания в чужбина с цел проучвания, извръщане на експерименти или участие в срещи на регионално равнище. Създадените мрежи подпомагат консолидацията на местния изследователски потенциал за осъществяване на презгранични научни изследвания, без да се налага да напускат своята страна.

ЮНЕСКО отделя важно място на проблема „изтичане и циркулиране на мозъци“ в ЮИЕ, като в своите доклади и форуми предлага на съответните държави по-комплексни мерки, съдействащи за „връщането или привличането на мозъци“ в региона: повишаване на инвестициите в науката и ВО с устойчив и дългосрочен характер; инвестиции в „таланти“; насърчаване на сътрудничеството между бизнеса и академичните институции; сътрудничество и мобилност на регионално равнище; осигуряване на допълнителни финансови стимули за изследователите с изградена успешна академична кариера в чужбина, които проявяват желание да се завърнат в родината си.

Като положителен пример се посочва опитът на Албания, където правителството с помощта на ПРООН още през 1997 г. прилага програма за „привличане на мозъци“, която се оценява като успешен модел, който може да бъде приложен в цяла ЮИЕ.⁸⁶ Съответните мерки са насочени към стимулиране на персонала в академичните институции чрез насърчаване на тяхното сътрудничество с частния сектор, вследствие на което те имат право да задържат 90% от доходите от съвместни изследвания, като 60% от тях могат да бъдат използвани пряко за допълнително възнаграждение на академичните служители.

---

⁸⁶ Science, Higher Education and Innovation Policies in South Eastern Europe. Brescia: UNESCO, 2009, p.37.

Подобни практики са прилагани в изследователските институции и в други страни от Западните Балкани, засегнати сериозно от проблема „изтичане на мозъци“ – в Хърватия, Сърбия и Черна гора (Uvalic, 2005, p. 32).

ЕС чрез своите програми за мобилност също така допринася за задържането на млади специалисти в родните страни, като финансира тяхната подготовка или специализация чрез организиране на временни курсове и стажове, както и предоставя възможности за участие в съвместни европейски проекти, без да напускат националните институции. За това в значителна степен съдейства въвеждането през 2004-2005 г. на т.нар. „научна виза“ от страна на редица държави-членки на ЕС⁸⁷, която улеснява пътуванията на студентите и изследователите от страните не членки на ЕС от Западните Балкани.

Темата „изтичане на мозъци“ присъства и в споменатата Регионална стратегия за НИРД и иновации в Западните Балкани, като в рамките на нейната стратегическа цел 1.1⁸⁸ се предлагат конкретни мерки за забавянето на този процес и за подкрепата на превръщането му в придобивка.

Инициативи за сътрудничество, свързани с етническо-религиозното разнообразие в ЮИЕ:

Примери за междуетническо сътрудничество, главно в пост-конфликтните страни от Западните Балкани са: основаният през 2001 г. Международен университет в Нови Пазар – Босна и Херцеговина; триезичният Югоизточен Европейски университет и двуезичният Държавен университет в Тетово – Македония; три така наречени етнически университета в Косово.

Други инициативи в сферите на образованието и науката, съдействащи за разбирателството между балканските държави и интеграцията на региона, са предприети от Европейската асоциация на учителите по история EUROCLIO⁸⁹, организираща четири общобалкански конференции в София, Сараево, Белград и Скопие, които инициират осъществяването на няколко сериозни исторически изследвания, третиращи проблемните области на междудържавните отношения на Балканите и тяхното преодоляване под наслов „да се обединим в паметта“.

От значение с оглед религиозното разнообразие на региона е наскоро стартиралата инициатива „Християни и мюсюлмани – хората от Балканите в новия свят“ (2014-2016 г.), в рамките на която е подготвена още една общобалканска конференция в Сараево – 2016 г. на тема „Нови пътища за интеркултурно разнообразие“ (Кехайова, Димитров, Борисов, Шивачев, Кръстева, 2015, с. 34-35).

---

⁸⁷ Директиви 2004/114/ЕО (изследователи) и 2005/71/ЕО (студенти). През 2013 г. Комисията представя нова преработена директива относно правилата за условия за влизане, пребиваване и правата на граждани на трети държави, включително на изследователи, студенти и стажанти, която съдържа по-добра съгласуваност с програмите за мобилност на ЕС – COM (2013) 151, Brussels, 25.3.2013 г.

⁸⁸ Western Balkan regional R&D strategy on innovation, strategic goal 1.1 “Slowing down brain drain and supporting “brain gain”; investing in human capital”, p. 19.

⁸⁹ <http://euroclio.eu>.

Представените инициативи на ЕС за сътрудничеството в научно-образователната сфера, включително с и между страните от ЮИЕ отговарят на постановките на Зелената книга на ЕНП за: широкото му отваряне към света със специален акцент върху участието на съседните на ЕС региони чрез установяване на „разширено“ ЕНП без граници; по-тясно сътрудничество и партньорства в Европа; извличане на максимална полза от предлаганото от Европа разнообразие, обогатено от последните разширявания на ЕС, което позволява специализацията на регионите в определени научно-технологични области; повишаване на изследователската мобилност, обмен на знания, развитие на виртуални мрежи и „общности“; осигуряване на истинско „движение на мозъци“ в ЕС и страните-партньори; развитие на електронни инфраструктури; грантове за финансиране на най-добрите „гранични изследвания“; създаване на виртуални центрове на компетентност (партньорства между научноизследователски институции и между тях и индустрията и бизнеса); по-голям достъп до резултатите от изследванията и тяхното разпространение чрез онлайн ресурси (бази данни, онлайн библиотеки и други).

Академичните институции в ЮИЕ трябва да проявяват по-голяма активност за включване в подобни инициативи, както и да се възползват от предимствата на конкретните инициативи на ЕС в региона, пряко съдействащи за реформирането и укрепването на сферите на висшето образование и научните изследвания. Това изисква повишаване степенята на доверие между регионалните партньори и по-засилено сътрудничество между тях чрез реализиране на проекти на двустранна и многостранна регионална основа.

4. Значение и мерки за задълбочаване на регионалното сътрудничество

В резултат от изследването на основания на европейските инициативи от общ и целеви характер процес на сътрудничество във ВО и науката в ЮИЕ чрез проучване на цитираните европейски документи, аналитични и оценъчни доклади, сайтове на ангажираните организации и мрежи е възможно да се направят редица **изводи и оценки, изцяло меродавни и за България.**

Анализът на европейските инициативи показва, че всички страни от региона са обхванати и имат достъп до съответните програми на ЕС за консолидация на субрегионалното сътрудничество в ЮИЕ, като най-активна роля за конкретното им реализиране в региона изпълняват ЮНЕСКО, Австрия и Гърция. Въпреки това *преобладават сътрудничеството в рамките на западноевропейските научноизследователски колективи и организации и в по-голяма степен на индивидуално, а не на институционално равнище, както и регионалното сътрудничество на двустранна основа. Последното се характеризира повече с официални и/или традиционни взаимоотношения на равнище правителства и министерства, органи на управление на академични институции и неправителствени организации, отколкото със задълбочени трайни академични контакти и партньорства.* Недостатъчното участие в съвместни регионални проекти се обуславя наред със стандартните причини като липса на финансови средства и остаряла материално-техническа инфраструктура, но и в значителна степен от все още съществуващите прояви на неразбирателство между повечето балкански страни и от неосъзнаването на **ползите от регионалното транснационално сътрудничеството:**

- То допълва ефектите от участието в европейските инициативи и програми и в някои отношения може да допринесе повече с оглед на това, че полученият продукт остава в региона, а темите се определят съобразно регионалните приоритети, нужди и проблеми, а не според „спуснатите“ тематични насоки от съответните европейски структури.
- Регионалното сътрудничество е много важен фактор за процеса на реформиране на сферите на ВО и науката главно в страните от Западните Балкани по пътя на политическа и икономическа стабилизация и асоциирането им в ЕС, но и за други страни от ЮИЕ, което съдейства за по-доброто позициониране на техните образователни и научноизследователски институции в ЕПВО и ЕНП, както и за подобряване на качеството и резултатността на научните изследвания и иновации, респ. за повишване на конкурентоспособността на международния пазар на като цяло най-слаборазвития в това отношение и с недостатъчен иновационен потенциал регион в Европа.
- То съдейства за развитие на човешките ресурси в научно-образователната сфера чрез: обмен на опит за подобряване на процесите на акредитация на висшите учебни заведения и на контрол върху качеството на ВО; осъществяване на съвместни учебни програми и обмен на студенти, преподаватели и изследователи вътре в региона; прилагане на мерки за балансиране на възрастовия академичен състав и привличане на млади хора към академична кариера и за преодоляване на характерния за региона проблем „изтичане на мозъци“; развитие на регионалните научно-образователни мрежи и общности, осигуряващи свободен достъп до и разпространение на научна и библиографска информация, както и база данни за формиране на изследователски колективи. Подобни многостранни регионални програми биха допринесли за повишаване на равнището на компетентност и общото качество в сферите на ВО, науката и иновациите.
- Съвместните действия осигуряват възможност за взаимно опознаване с оглед не само на съответните добри практики, но и грешките и проблемите, като съдействат за тяхното преодоляване.
- Обединяването на усилията в регионален мащаб повишава възможностите за намиране на източници на финансиране на актуални интердисциплинарни и кростехнологични изследвания и проекти, изискващи както формиране на големи екипи от изследователи с опит, така и наличие на специализирано оборудване, които не винаги са на разположение в рамките на една държава.
- Европейската комисия отчита, че научноизследователските институции, участващи в програмата на ЕС за изграждането на ЕНП, имат по-голям брой публикации и заявки за патенти на изследовател, генерират повече знания. Установено е, че въздействието на работили в повече от една страна изследователи е с близо 20% по-високо в сравнение с немобилни изследователи.⁹⁰ Тези изводи са безусловно валидни и на регионално равнище.

---

⁹⁰ Съобщение на Комисията до Съвета и Европейския парламент „Европейско научноизследователско пространство“. Доклад за напредъка – 2014 г. Брюксел, 15.9.2014 COM (2014) 575 final.

- Научните партньорства и мрежи, изградени на базата на двустранно/ многостранно сътрудничество в региона, осигуряват значителни възможности за организиране и защита на и участие в големи транснационални проекти по европейските програми.

*Участието на страните от ЮИЕ, включително на **България** в европейските програми и инициативи и особено в регионалното сътрудничество между тях в сферите на ВО, науката и иновациите все още е недостатъчно.* Най-слабо са развити съответните субрегионални взаимоотношения и мобилност между Босна и Херцеговина, Сърбия, Черна гора, Косово и **България** в контраст с най-добре представяща се в този контекст Румъния, следвана от Хърватия и Македония (Mantl, Marko, Kopetz, 2008, p. 16, 121). Също така в региона все още не са изградени силни регионални академични мрежи, въпреки наличието на съответни европейски програми за тяхната подкрепа. Полаганите отвътре усилия за промени в тези сфери са крайно недостатъчни, като се разчита главно на външноразработените стратегии и финансови ресурси на ЕС.⁹¹ Това е следствие от наличието на редица **проблемни области и пречки за транснационално сътрудничество**:

- *Ограниченото национално публично и частно финансиране на сферите на висшето образование и науката* в страните от ЮИЕ, а също така неефективното разпределение на бюджетните средства, приоритезиращи финансирането главно на академичната мобилност за сметка на непосредствено научните изследвания, не позволяват активното им включване в предлаганите от ЕС инициативи и програми, които предвиждат финансово участие на съответните институционални партньори от региона. Това до известна степен е израз на характерната за ЮИЕ ниска степен на обществена загриженост за значимостта на икономиката на знанието и ключовата роля на иновациите и технологичния прогрес, респ. на ВО и науката за неговото икономическо развитие, изискващи адекватно равнище на тяхното финансиране.
- Същата причина води до *недостиг на средства за публикуване в реномирани международни издания* и до *ниска посещаемост от страна на изследователите от ЮИЕ на международни конференции*, което в значителна степен ограничава възможностите за установяване на професионални партньорства (networking), ефективно международно сътрудничество и пълноценно участие в академичните мрежи.
- Страните главно от Западните Балкани са с *ниско равнище на подготвеност, информираност и проектен мениджмънт с оглед процедурите за кандидатстване и участие в различни транснационални програми*, което води до неефективно използване на наличните възможности и изисква да се продължи тяхната подкрепа в тази насока, включително от страна на балканските страни-членки на ЕС.
- Повечето страни от региона, както членки, така и кандидатки за членство в ЕС изпитват *сериозна нужда от модернизиране на материално-техническата база* за процесите на обучение и научни изследвания, както и за осъществяване на равностойно сътрудничество с външни партньори. Затова подобряването на

---

⁹¹ Higher Education in South Eastern Europe: University-Economy Partnerships for Enhancing Knowledge Transfer. Austria: WUS, 2010, p. 15.

изследователската инфраструктура се определя от експертите на ЮНЕСКО като една от областите, където регионалното сътрудничество и международната помощ могат да изпълнят ключова роля.⁹²

- Наблюдават се прояви на недостатъчна транснационална и регионална съгласуваност на осъществяваните и все още неприключили в ЮИЕ реформи в сферите на ВО и НИРД в национален план. Главно в Западните Балкани, но и в други страни от региона са налице фрагментация на НИРД сфера; неадекватни насърчителни режими за осъществяване на научни изследвания, за тяхната комерсиализация и сътрудничество с бизнеса, както и липса на редовен мониторинг и компетентни процедури за оценяване на постигнатите резултати (Correa, 2013). Тези проблемни области пряко кореспондират с ограничения капацитет на регионалното сътрудничество в сферата на научните изследвания.
- В документите на Европейската комисия от 2012 г.⁹³ се посочват следните установени пречки пред общоевропейското сътрудничество и конкуренция в научноизследователската област: слаби възможности за съвместимост и взаимодействие на националните научноизследователски програми; липса на достатъчна гъвкавост, възпрепятстваща трансграничното сътрудничество; постоянни изкривявания между националните пазари на труда за изследователите; непривлекателни условия на труд за млади и чуждестранни изследователи, както и ограничено разпространение и неравен достъп до научни знания. Направените оценки в пълна степен могат да бъдат отнесени за балканския регион и трябва да се вземат под внимание. В Доклада за напредъка във връзка с Европейското ЕНП за 2013 г.⁹⁴ се стига до аналогичен извод, като се посочва, че работата на националните програми за научни изследвания все още се ръководи от различни правила, например относно оповестяването на резултатите, което затруднява транснационалното изследователско сътрудничество.
- Доказано е, че ефективността на международното сътрудничество зависи от интензитета на академичната мобилност. Въпреки това, според оценката на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, редица правителства, главно в държавите, сблъскали се с проблема „изтичане на мозъци“, предприемат политики за ограничаване на миграцията, включително на академичните служители, което изисква съгласуването на целите на ЕНП и ЕПВО и на миграционните политики⁹⁵ с цел преодоляване на подобни пречки за транснационално сътрудничество. Има и обратни тенденции: въпреки позитивните резултати в някои страни, експертните становища

---

⁹² Science, Higher Education and Innovation Policies in South Eastern Europe. Bresce: UNESCO, 2009, p.16.

⁹³ Документ на службите на Комисията „Обобщена оценка на въздействието“ (Брюксел, 17.7.2012. SWD (2012) 211 final), придружаващ Съобщение на Комисията „Засилено партньорство в ЕНП за върхови постижения и растеж“ (COM (2012) 392 final).

⁹⁴ Доклад за напредъка във връзка с Европейското ЕНП: „Единният пазар“ за научни изследвания е по-близо, но все още не е реалност“. Брюксел, 23.09.2013 г. (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-851_bg.htm).

⁹⁵ The consolidation and international openness of the European Higher Education Area. Parliamentary Assembly, Council of Europe, Resolution 1906 (2012) Provisional version.

относно мерките за „привличане на мозъци“ често са негативни, главно поради финансовите ограничения за тяхното осъществяване. Друга посочена пречка за съответните програми е наличието на силна съпротива от страна на старите кадри в университетите и академиите на науките в ЮИЕ срещу завръщането на добре подготвените изследователи от съответната диаспора с по-съвременна специализация и свободно владеене на чужди езици (Mantl, Marko, Kopetz, 2008, p. 14).

В съответствие с гореизложеното могат да бъдат направени следните **препоръки, свързани с насоките и подобряването на сътрудничеството между държавите от ЮИЕ** с оглед изграждането на регионалното научно-образователно пространство:

- Създаването на научно-образователното пространство в ЮИЕ и пълноценното и равностойното му вграждане в ЕНП и ЕПВО изискват *значително задълбочаване на регионалното сътрудничество чрез по-добра координация между европейските, регионалните и националните политики и цели*. За това би допринесло учредяването на *Център за регионални инициативи за развитие на научно-образователното пространство с цел обмен на информация, популяризиране на съответните дейности и резултати от изследванията, както и разпространение на добри практики, като България би могла да поеме ролята на негов домакин*. Тази инициатива пряко кореспондира с необходимостта от създаване на *Целеви регионален фонд с учредители от ЮИЕ с цел насърчаване на регионалното сътрудничество във ВО и науката и повишаване на академичния и иновационния потенциал на региона*.
- Участието на ЮИЕ в общоевропейския процес на изграждане на ЕНП изисква *по-пълноценно използване на европейските фондове, осигурявани от рамковите и други програми на ЕС от страна на държавите от региона и по-специално на тези от Западните Балкани, участващи в предприсъединителния процес и с недостатъчен опит в процедурно отношение*. В този контекст е необходимо да се засили работата на органите за целева технологична подкрепа с участие на представители на страните-членки на ЕС от региона с цел разширяване и улесняване достъпа до финансиращите програми, както и да се осигури своевременното разпространение в региона на информация за институциите, възможностите и процедурите за участие в тях.
- Необходимо е *значителното повишаване нивото на държавно финансиране на академичните сфери* в страните от региона с цел осигуряване на наложителната административна и финансова подкрепа за извършването на научните изследвания както на национално равнище, така и на равнище транснационални проекти. Необходимо е *да се преодолее установилата се практика на приоритизирано бюджетно финансиране на академичната мобилност, като отпусканите средства да бъдат преразпределени към финансирането на съвместни международни и регионални изследвания и проекти, създаващи интелектуален продукт с добавена стойност за региона и Европа като цяло*.
- *Публичното финансиране* на научно-образователните дейности на национално равнище на Балканите би трябвало да се *фокусира върху вътрешнорегионалното научноизследователско сътрудничество с паралелно негово интензифициране в страните от региона в процес на присъединяване*. Това изисква *по-висока инициативност от страна на всички държави в ЮИЕ и особено в „конфликтните“ зони на региона*. В тази връзка е уместно да се посочи експертното становище на

ЮНЕСКО, че волята за сътрудничество не може да бъде тласкана отвън, а трябва да изхожда от самите държави от ЮИЕ и Западните Балкани, за да могат те да постигнат силен отзвук на международната научно-технологична арена (Korez, Gohebel, Marinkovic, 2010, p. 87).

- Целесъобразно е да бъде създадена *специализирана целева регионална програма на ЕС в ЮИЕ за подпомагане процеса на обновяване и модернизиране на материално-техническата база за научноизследователски и приложни дейности*, чието крайно неудовлетворителното състояние в повечето страни от региона негативно рефлектира и върху процеса на изграждане и конкурентоспособността в световен мащаб на ЕНП.
- Необходимо е *развитие на дейностите в страните от региона, насочени към по-активно привличане в тях (мобилност) на студенти, преподаватели и изследователи от страните от Западна и Източна Европа*, което би съдействало за по-задълбочено опознаване на спецификите на региона, както и за разширяване на ЕНП и ЕПВО към ЮИЕ и за установяване на професионални контакти. Същото може да се каже и с оглед необходимостта от *насърчаване на вътреинорегионалната академична мобилност*, все още незначителна спрямо специализациите в „стара“ Европа, което създава очевидни пречки пред развитието на регионалното сътрудничество.⁹⁶
- Полезно изглежда предложението на Балканския институт по труда и социалната политика за необходимостта от *разработване на секторни стратегии за насърчаване развитието на човешките ресурси в ЮИЕ като механизъм за разпространение на знанията, създадени в процеса на научните изследвания, и за улесняване достъпа до пазара на иновационните продукти*⁹⁷, както и идеята за създаване на *Регионален форум за периодичен тристранен обмен на информация, изследвания и иновации в „разширен“ формат, включващ участието освен на академичните среди, и на бизнеса и неправителствените организации*.⁹⁸
- Важна за стимулирането и развитието на науката, образованието и иновациите е експертната препоръка на ЮНЕСКО за необходимостта от *разработване на регионална стратегия, основана на конкретно определените приоритетни области на развитие и изследвания със значение за целия регион и на разделението на труда между страните от ЮИЕ, както и на регионални центрове за компетентност*.⁹⁹
- Необходимо е *полагане на съвместни усилия за по-нататъшното развитие на научноизследователската инфраструктура и нейната основа – регионалните научно-образователни мрежи*, чието значение все още е подценено в региона за сметка на видимите предпочитания за участие в европейските и световните такива. С оглед на последното обаче (и въпреки това), участието на представителите на академичните сфери от ЮИЕ в международните професионални мрежи все още е недостатъчно, върху което се акцентира в повечето изследвани аналитични доклади по темата. В тази

---

⁹⁶ Според цитирано проучване „Балкански барометър 2015“, едва 6% от респондентите от Западните Балкани оценяват регионалните програми за обмен на студенти като приноси за обединяването на региона.

⁹⁷ Развитие на човешките ресурси. Преглед на тенденциите в Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Македония, Молдова, Румъния, Сърбия, Турция, Украйна, Хърватия и Черна гора. Аналитичен доклад. София: БИТСП, с. 40.

⁹⁸ Пак там, с. 40-41.

⁹⁹ ЮНЕСКО: Science, Higher Education and Innovation Policies in South Eastern Europe, 2009, p. 27.

връзка много актуално и навременно е предложението на Европейската комисия за изграждане на цифрово ЕНП, главно за изследователите в по-слабо напредналите в икономическо отношение държави и региони¹⁰⁰, какъвто е и балканският.

- Като се вземе предвид спецификата на региона с оглед на неговите мултиетнически и мултирелигиозни характеристики, необходимо е да се обърне по-специално внимание върху инициативите за насърчаване на мултикултурни и мултиезични университети и програми в ЮИЕ с цел междуетническо сътрудничество и разбирателство. Югоизточният европейски университет в Македония с преподаване на албански, македонски и английски се посочва като модел за междуетническо сътрудничество в региона (Mantl, Marko, Kopetz, 2008, p. 18). Въпреки това е необходимо да се подхожда внимателно към организацията на учебния процес в този тип университети с цел предотвратяване на нежелани последици като разединяване на етносите и/или формиране на различна идентичност на етническите и религиозните обществени групи (Vasevic, 2012, p. 15-16¹⁰¹).

5. Участието и ролята на България в регионалното сътрудничество

Регионалното сътрудничество в ЮИЕ се признава за изключително важно за България като основен инструмент за укрепване на сигурността и политическата и икономическа стабилност в региона.¹⁰² Страната ни участва практически във всички гореописани инициативи в региона и е инициатор и активен участник във формирането на редица от тях и в обновяването им чрез прилагане и утвърждаване на принципа за „регионална принадлежност“ в регионалното сътрудничество: ПСЮИЕ – българското председателство на Процеса е през 1996-1997, 2007-2008 и 2015-2016 г.; Съвет за регионално сътрудничество – България е представена и в ръководните постове на Съвета (ръководство на Офис за връзка в Брюксел и на работна група по сигурността); Черноморско регионално сътрудничество; инициативи за Западните Балкани с оглед засилване на европейската им перспектива. Политиката на България в региона е в пряко съответствие с външнополитическите приоритети на страната, свързани с геостратегическото ни позициониране в ЮИЕ и насочени към: установяване на добросъседски, балансирани и взаимноизгодни отношения в региона; утвърждаване на доверието и стабилността в отношенията между държавите в ЮИЕ; осъществяване и постигане на признание в ЕС на водещата роля на страната като фактор на сигурността в субрегиона Западни Балкани; съдействие в качеството на медиатор между европейските и западнобалканските държави за тяхното развитие по пътя на интеграцията им в ЕС чрез

---

¹⁰⁰ Съобщение от Комисията COM (2012) 392 final, p. 6.

¹⁰¹ Авторката посочва, че в Държавния университет в Тетово с преподаване на македонски и албански учебните програми са различни за двата етноса; единият държавен университет в Косово е под сръбска закрила и ръководство и изпълнява мисията на пазител на сръбските интереси в тази държава, докато в другите два университета се преподава само на албански с изключение на единствената програма на босненски за обучение на учители. В този контекст университетите в пост-конфликтните държави от Западните Балкани, имплицитно или не, но поставят етническата принадлежност на първо място с всички възможни негативни последици.

¹⁰² Изказване на министъра на външните работи Д. Митов на среща с генералния секретар на Съвета за регионално сътрудничество Г. Свилянович. Съобщение на пресцентъра на Министерството на външните работи, 26.01.2015 г. (<http://novini.bg>).

активно политическо, социално-икономическо и културно сътрудничество (Калфин, 2009). Сътрудничеството се реализира главно в два формата – в рамките на посочените инициирани на общоевропейско равнище регионални инициативи и чрез двустранни споразумения, вкл. за трансгранично сътрудничество, като България има сключени такива с всички държави в региона. Визираните параметри на сътрудничество обхващат широк спектър области на действие в различни сфери на общественно-икономическия живот, включително в образованието, науката и изграждането на човешки капитал.

Въпреки безусловно позитивното значение на регионалните инициативи в ЮИЕ и на участието на България в тях, не може да остане без внимание фактът, че те се реализират главно като политически (парламентарен, на ниво министри) и дипломатически диалог. Това изисква споменаване на проявите на известен скептицизъм в специализираната литература относно тяхната реална ефективност поради разминаване между договорените цели и постигнатите практически резултати (Кехайова, Димитров, Борисов, Шивачев, Кръстева, 2015). Като аргументи се посочват пожелателният декларативен характер на лансираните идеи; институционализацията на механизмите за сътрудничество главно под формата на политически срещи и мероприятия; липсата на бюджет за финансиране на утвърдените проекти; иницирането „отвън“ на инструментите за регионално сътрудничество; проявите на недоверие, неприязън и противопоставяне на балканските политически елити, водещи до слаби „вътрешни“ двигатели за постигане на диалог и взаимно изгодни действия. В този контекст цитираните автори отдават приоритетно значение не на политическите, а на така наречените от тях „функционални“ („проектни“) инициативи за сътрудничество между отделните държави в региона в конкретни, в значителна степен „деполитизирани“ социални и културни области на дейност като образование, наука, информационни и комуникационни технологии, медицина, туризъм и култура. Изхождайки от реалните тенденции в политико-икономическия живот на Балканите, реализацията на лансираната идея изглежда напълно логична, приложима и резултатна с оглед на подобряване на разбирателство и сътрудничество в региона, на ползите за икономическото му развитие, както и на необходимостта от решаването на редица общи социално-икономически проблеми, често непосилно за отделните страни. Успоредно с това предложеният и подкрепен от нас подход изцяло отговаря на задачите на настоящото изследване, насочено към доказване на ползите от инициативи за сътрудничество в сферите на ВО, науката и иновациите с цел изграждане на регионалното образователно-изследователско пространство като важен фактор за развитие на ЮИЕ. Не без значение е и фактът, че академичните служители в съответствие с характера на своята работа са винаги отворени за диалог, обмяна на идеи, творческо сътрудничество, застават начело на демократичните промени и с това пряко допринасят за установяване на добросъседски конструктивни колегиални отношения и за формиране на съответното съзнание и поведение при младите хора – бъдещето на обединена ЮИЕ.

Сътрудничеството на България със страните от ЮИЕ в сферите на ВО и науката се основават главно на двустранни междууправителствени споразумения, двустранни програми за сътрудничество на Министерството на образованието и науката (МОН), както и на двустранни спогодби между Българската академия на науките (БАН) и академиите в съответните държави от региона и сътрудничество между университетите. България има междуправителствени спогодби за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата с Албания, Босна и Херцеговина, Македония, Гърция, Словения, Турция,

Румъния, с която има и спогодба за сътрудничество в областта на здравеопазването и медицинската наука. Въз основа на тези спогодби с повечето страни се подписват тригодишни програми за сътрудничество, които се подновяват в края на всеки период. Програмите предвиждат дейности, свързани с: осъществяване на проекти за мобилност – обучение (включително на студенти чужди граждани от български произход с право на стипендия), специализации, обмен на учени и специалисти в областта на ВО, като грантовете и стипендиите се финансират от националните бюджети на всяка от участващите страни; провеждане на двустранни конференции и работни срещи, които се финансират от страната-домакин; съвместни изследвания, които се провеждат във всяка страна и се финансират от нея, като поради ограничените средства за научните изследвания в региона преобладават проекти в областите – филология, балканистика, история и култура; разширяване на преките контакти между висшите училища и научните организации.

МОН има само три текущи споразумения за двустранно научно и техническо сътрудничество в ЮИЕ – с Македония, Румъния и Словения.

Въз основа на подписаните двустранни спогодби за научно сътрудничество и обмен БАН поддържа контакти с националните академии на Румъния (40 съвместни проекта); Македония¹⁰³ (33 съвместни проекта); Сърбия (16 съвместни проекта) – трите страни, с които се осъществява най-активно сътрудничество; Словения (3 съвместни проекта); Хърватия (2 съвместни проекта); Черна гора (няма проекти); Гърция (2 съвместни проекта със Солунския университет „Аристотел“ в рамките на тригодишна спогодба от 2006 г.); Турция (2 съвместни проекта с Турския национален съвет за научни и технически изследвания и спогодба с Турската академия на науките, с която проекти липсват); Албания (спогодбата е прекъсната от албанската страна през 2007 г.).¹⁰⁴ Като се има предвид, че всички спогодби са подписани преди близо десет и повече години, резултатите, с изключение на сътрудничеството с Македония и Румъния, не са окуражителни с оглед броя на реализираните съвместни проекти. Крайно ограничено е транснационалното регионално сътрудничество на БАН. Като добър пример за него може да се посочи проектът на Националния институт по метеорология и хидрология на БАН за 2014 г. на тема „ORIENTGATE – структурирана мрежа за интегриране на изменението на знания в политиката и териториално планиране“, финансиран от транснационалната програма за сътрудничество в ЮИЕ. Проектът е насочен към координиране на усилията за адаптиране към изменението на климата в страните от ЮИЕ чрез изграждане на трайно партньорство между общини, които да създадат знания, и експериментални изследвания и общности, които прилагат тези знания.

През годините след прекратяване на въоръжените конфликти и постигане на относителна стабилност в региона сътрудничеството между висшите училища в България и други държави в ЮИЕ на фона на конкуренцията с университетите в Западна и Централна Европа, като предпочитана дестинация за обучение и съвместна научно-образователна

---

¹⁰³ През 2013 г. БАН и Македонската академия на науките и изкуствата подписват програма за сътрудничество през периода 2014-2016 г., като се договарят над 40 съвместни проекта. Един от тях е интердисциплинарен проект, целящ определянето на приоритети за научно и иновационно сътрудничество за постигане на целите на развитието на България и Македония (Чобанова, 2015).

¹⁰⁴ <http://www.bas.bg>.

дейност на Балканите, може да се „похвали“ с редица добри практики, даващи основание за очакване на по-нататъшно задълбочаване на академичното сътрудничество.¹⁰⁵ *Най-традиционната форма на сътрудничество е обмен на студенти*, осъществяван освен по програмата „Еразмус“, също така въз основа на междуправителствени и междууниверситетски спогодби, като във всички висши училища в региона се осигуряват специални квоти, стипендии и други предимства за студенти от съответните етнически малцинства от съседните държави. В университетите и специализираните висши училища в България през учебната 2014/2015 г. 58.4% от броя на чуждестранните студенти и 50% от броя на чуждестранните докторанти¹⁰⁶ са от Балканските страни – предимно от Турция, следвана в низходящ ред от Гърция, Македония, Сърбия, Албания, Косово, Румъния, Черна гора и Хърватия, като най-предпочитани са Техническият, Медицинският и Софийският университети. Въпреки ограничените квоти за чуждестранни студенти в повечето балкански страни с отпускане на стипендии, българите също така учат в университети в Турция (главно тези с турски етнически произход); Румъния (ежегодно се отпускат близо 50 стипендии за български студенти, както и се приемат тримесечни специализанти и докторанти); Гърция (14 стипендии за пълно бакалавърско обучение, едномесечни езикови курсове и за десетмесечна следдипломна квалификация и научни изследвания; има частни стипендии за българи от фирми и частни висши училища); Словения (стипендии за преддипломна квалификация, следдипломни специализации, летни езикови школи, докторантури); Хърватия, Босна и Херцеговина, Сърбия и Черна гора.¹⁰⁷

Редица университети в България осъществяват по-активни контакти и съвместни инициативи от различен характер с университетите в ЮИЕ (краткосрочна мобилност на преподаватели, организиране и участие в научни форуми, съвместни публикации, обмен на библиографска информация и други), например: Софийският университет „Св. Климент Охридски“ сътрудничи с университетите в Тирана, Любляна, Загреб, Клуж-Напока (Румъния), Белград, Скопие и Турция; Варненският икономически университет – с факултета по мениджмънт в Приморския университет в Копер (Словения); Университетът за национално и световно стопанство – с университетите в Загреб и Солун; Шуменският университет „Епископ Константин Преславски“ – с университета в Риека; Югозападният университет „Неофит Рилски“ – с университети в Гърция, Македония и в Корга (Албания); Висшето транспортно училище „Тодор Каблешков“ – с университетите в Ниш, Скопие, Елбасан (Албания) и Янина (Гърция); Националната спортна академия „В. Левски“ – с пет университета в Турция, както и с тези в Гърция, Сърбия, Македония и Румъния¹⁰⁸; Русенският университет „Ангел Кънчев“ – с университети в Турция, Букурещката стопанска академия и с всички водещи университети в страните от ЮИЕ членки на ЕС.

---

¹⁰⁵ Представената по-нататък информация е резултат от проучване на сайтовете на посочените университети и факултети, както и на съответните споразумения за двустранно сътрудничество и обмен.

¹⁰⁶ Образование в Република България 2015. София: НСИ, 2015, с. 21-22.

¹⁰⁷ <http://www.segabg.com/article.php?id=264373>.

¹⁰⁸ На сайта на Академията е декларирано, че със сътрудничеството в региона тя дава основен принос за осмисляне на процесите, протичащи в областта на спортното образование и спортните науки на Балканите и в ЮИЕ и е утвърдена в качеството на признат център за подготовка и квалификация на спортни специалисти в контекста на специфичната геополитическа ситуация на Балканите, ЮИЕ и континента като цяло (<http://www.nsa.bg>).

Крайно ограничени (фрагментарни или инцидентни) са обаче такива форми на междууниверситетско сътрудничество в региона, като *съвместни програми за обучение и научноизследователска дейност*. Въпреки това в разглеждания контекст могат да бъдат посочени няколко *добри практики* с дългосрочен характер.

Капе 1

Юридическият факултет на Софийския университет осъществява активна дейност в сферата на международното право и правото на ЕС, във връзка с която реализира съдържателно партньорство с чуждестранни контрагенти, включително с аналогичните факултети на университетите в Румъния („Бабеш Болай“ – Клуж-Напока), Сърбия (Белградски университет), Хърватия (Загребски университет), Македония („Св. Кирил и Методий“ – Скопие) и Албания (Университет на Тирана). Под егидата на Софийския университет и юридическия му факултет през 2008 г. в София е създаден *Център по европейско право и сравнително право за ЮИЕ* – координационна структура за осъществяване на научно-образователни и обществено-политически инициативи със значимост за региона, ориентирани главно към държавите от ЮИЕ – организиране на международни форуми; издаване на Журнал по европейско и сравнително право; създаване на Докторантско училище и магистърски програми в същата област; изграждане на Професионална мрежа по Европейско право за ЮИЕ.

Софийският университет участва и в съвместна инициатива на университетския консорциум от осем европейски университета, включително от Румъния, Македония, Хърватия, Сърбия и Словения, създали *международната магистърска програма „Европейски Югоизток“*, финансирана по линия на програмите за академичен обмен, с цел популяризиране проучването на региона на ЮИЕ в областта на историческото познание и подобряване на международните отношения на Балканите.

УНСС организира от 2013 г. *ежегодни международни конференции под наслов „Балканите в XXI век – българският поглед“*, третиращи злободневни проблеми в региона, които съдействат за утвърждаването на балканската специализация на школата на университета в областта на международните отношения и балканистиката.¹⁰⁹ За отбелязване е, че втората конференция от поредицата, проведена през 2014 г., е посветена на актуална тема „България и регионалното сътрудничество“. Университетът участва и в програмата на EC SEE Programme, като реализира през 2009-2012 г. проекта „Municipal Property Management in South-Eastern cities“ в сътрудничество с партньори от Гърция, Румъния, Словения, Албания, Хърватия, Сърбия и Италия.

През 2000 г. в Русенския университет „Ангел Кънчев“ с помощта на германското федерално Министерство на образованието и науката, фондове на Пакта за стабилност в ЮИЕ и по инициатива на Конференцията на Германските ректори се създава успешно функциониращият досега *Българо-Румънски Интеруниверситетски Център (BRIE)*¹¹⁰, в който от 2002 г. започват да се приемат чуждестранни студенти. Със своята дейност Центърът съдейства за регионалното трансгранично сътрудничество в ЮИЕ и по-специално за сътрудничеството между България и Румъния в района на Дунавския мост, като градовете-домакини на проекта са Русе и Гюргево. Въз основа на подписаната през 2006 г. междуправителствена спогодба на Румъния и България Центърът осъществява успешно сътрудничество между Русенския университет, Букурещката стопанска академия и германски университети чрез две магистърски програми на английски и немски в областта на европеистиката и регионалното сътрудничество/публичната администрация, в които се обучават студенти от 14 държави, включително от Албания, Босна и Херцеговина, България, Македония, Косово, Румъния, Сърбия и Турция. Изградената международна академична общност осъществява и активна научноизследователска дейност по програми на ЕС за трансгранично сътрудничество в региона.

¹⁰⁹ Катедрата „Международни отношения“ на УНСС от години проявява активност в популяризирането и обмен на знания по балканската тематика, като още през 2008 г. организира две международни конференции в тази област – „Балканските национализми в процесите на европейска интеграция на ЮИЕ“ и „Независимо Косово: предизвикателства пред политиката на сигурност в ЕС и България“.

¹¹⁰ <http://www.brie.uni-ruse.bg>.

Все още недостатъчно е участието на България в съвместни с участниците от ЮИЕ проекти по рамковите програми на ЕС. По обобщени данни за партньорствата на български организации по 7РП към началото на м.март 2013 г. най-голям е броят съвместни проекти с регионални партньори от Румъния – 284 проекта, следван от 67 проекта със Сърбия и 66 проекта с Хърватия. С тези три държави партньорствата на България в ЮИЕ се изчерпват.¹¹¹

Участието в оперативните програми (ОП) и по-специално в трансграничното сътрудничество по различни вече описани европейски и регионални програми е още една форма за партньорство между научно-образователните институции в България и съседните страни. В рамките на Процеса за сътрудничество в ЮИЕ през програмния период 2014-2020 г. страната ни участва в пет програми за трансгранично сътрудничество с Гърция, Македония, Румъния, Сърбия и Турция, които обхващат близо две трети от територията на страната. Част от бенефициентите на тези програми са образователни и научни институции, като тяхното участие цели развитие и разпространение на знания чрез обмен на опит за усъвършенстване на съответните регионални, национални и местни политики и практики. Приоритетните оси на двустранните програми за трансгранично сътрудничество включват, макар и в различна степен и с различни формулировки, области, свързани с инвестирането в човешкия капитал, стимулирането на научната дейност и иновациите, навлизането на ИКТ, решаването на приоритетни за граничните региони проблеми, като опазване на околната среда, подобряване на инфраструктурата, повишаване качеството на живот и други, изискващи споделяне на ресурси и знания чрез привличане на експертния потенциал на научната общност, развитие на трансгранични бази и групи за научноизследователска дейност и иновации и на междууниверситетско сътрудничество в областта на създаване на съвместни образователни програми, главно в рамките на приоритетната цел за инвестиции в уменията, образованието и ученето през целия живот. *За съжаление, ограничените финансови ресурси за значителната част от програмите и проектите за трансгранично сътрудничество водят в повечето случаи до финансиране единствено на тяхната проектна/планова фаза, докато средствата за практическото им прилагане липсват*¹¹². Вероятно това е една от причините за недостатъчната активност на научно-образователните институции у нас за участието в тях. Все пак налице са редица *добри примери* в тази насока.

---

¹¹¹ Иновационна стратегия за интелигентна специализация на Република България 2014-2020 г. Вариант 15.10.2015, с. 59 (<http://www.mi.government.bg>).

¹¹² В тази връзка подкрепяме артикулираната в един от докладите „Иновации.бг“ на Фондация „Приложни изследвания и комуникации“ препоръка, бъдещите процедури и проекти по оперативните програми, свързани с трансгранично сътрудничество, да обхващат не само обмен на информация и персонал, но и **съвместно развитие и внедряване на иновации, изграждане на научна и изследователска инфраструктура**, както и други форми на сътрудничество, водещи до създаване на нови научни разработки или готови за пазара продукти. <http://www.innovation.bg>.

Споменатият по-горе Българо-Румънски Интеруниверситетски център към Русенския университет участва в редица научно-приложни проекти за трансгранично сътрудничество – например в образователния проект BRIDGE (Bulgarian-Romanian Initiative for Democracy as a Guard-Post of Europe – 2007-2008 г.), финансиран по програма PHARE и насочен към обучение на български и румънски гранични служители; във финализирания през 2013 г. научноизследователски проект BRAINS по програма за трансгранично сътрудничество „България-Румъния“ (програмен период 2007-2013 г.), свързан с проучването на потенциала за развитие на трансгранична идентичност.

Самият Русенски университет също така взема участие в посочената програма, като е партньор по проекта „Чист достъп в трансгранична зона Калараш-Силистра“ със срок 2013-2014 г. и с водещ партньор National Research Institute for Electrical Engineering (Букурещ).

Югозападният университет осъществява активна научноизследователска дейност, финансирана от програми за трансгранично сътрудничество „България-Македония“ и „България-Гърция“, като по последната участва в проекти за над 11 млн. лева, изградени са и функционират над 30 лаборатории и научноизследователски центрове.¹¹³

Стопанската академия „Д.А. Ценов“ в Свищов приема през 2015 г. Стратегия за включване в процеса на интернационализация за периода 2014-2020 г., в която се визира участие в проекти на ЕС за трансгранично сътрудничество и в тези, свързани с Европейската дунавска стратегия.

Добри перспективи за партньорство осигурява ОП „Развитие на човешките ресурси“, в която през текущия програмен период 2014-2020 г. е включена отделна приоритетна ос 4 „Транснационално сътрудничество“, с което на институциите от страните-членки на ЕС се дава възможност за развитие на знания чрез осъществяване на сътрудничество в приоритетни сфери, изграждане на мрежи, търсене на пътища за решаване на общи проблеми, организация на форуми и обучения с цел обмен на опит, информация, добри практики и иновативни подходи между партньорите и заинтересованите трети страни и други дейности. Освен в тази, необходимо е да се активизира участието на българските научноизследователски и образователни институции и в други оперативни програми на ЕС – например ОП „Наука и образование за интелигентен растеж“ или ОП „Добро управление“, които също така предвиждат мерки и действия за *насърчаване на транснационалното сътрудничество, което, както вече беше отбелязано, е слабо място у нас в сравнение с по-лесно постижимото двустранно сътрудничество. В този контекст е необходимо засилване участието на академичните институции в оперативните програми на ЕС, като една от съществените пречки за това е изискването за съфинансиране на съответните дейности, което ограничава тяхното участие в условията на крайно ниското им държавно финансиране, особено на непосредствено научните изследвания.*

Не са за подценяване и *инициативите със значение за цялата ЮИЕ на неправителствения сектор в България.* Има няколко примера за неговата дейност, насочена към подпомагането на сътрудничеството в сферите на образованието, науката и културата.

¹¹³ <http://biznes-catalog.com>.

През февруари 2014 г. в Софийския университет се провежда международна кръгла маса с участието от региона на директорите на библиотеки от Румъния, Гърция, Хърватия, Черна гора, Босна и Херцеговина, Сърбия и Македония, посветена на създаването на единен онлайн каталог на националните и академичните библиотеки на страните от Югоизточна Европа. Проектът се осъществява от Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“ (НАБИС)¹¹⁴ с финансовата подкрепа на фондация „Америка за България“. Засега е приключен първият етап на проекта по създаване на Сводния онлайн каталог на академичните библиотеки в България, който ще служи за основа за надграждането му с информация от онлайн каталозите на участващите в проекта библиотеки на страните от ЮИЕ, като ще се осигури възможност за интегрирано търсене в тях чрез интернет през общ портал. Каталогът ще бъде отворен за обществено ползване и се очаква да допринесе за академичното сътрудничество в региона. В настоящия момент сайтът на фондацията предоставя възможност за връзка с дигитални академични библиотеки в Македония, Румъния, Хърватия, Сърбия и Словения.

С оглед нуждите на академичната общност от съвременна и стабилна комуникационна инфраструктура, необходима за научно-образователната дейност в ЮИЕ, Сдружението „Българска изследователска и образователна мрежа“ (БИОМ)¹¹⁵ допринася за изграждането на балканска инфраструктура с цел оптимизиране на разходите за вътрешна и частична международна свързаност чрез участие в следните регионални организации и проекти: SEEFIRE – Югоизточна европейска оптична инфраструктура за изследвания и образование; SEELIGHT – Югоизточна европейска ламбда мрежа за изследвания и образование; изграждане на регионален възел – Македония, Албания и Косово.

През 2011 г. е създадено Сдружение „Балкански културен институт“¹¹⁶, чиято цел е да насърчава, популяризира и утвърждава ценностите във всички сфери на творческо-интелектуалната дейност в страните от Балканите. Сдружението осъществява издателска дейност, разработване на информационни продукти и материали, изготвяне и разпространение на документални филми и мултимедийни продукти, които имат приложение в научно-образователната сфера, извършване и разпространение в региона на експертни оценки и аналитични продукти, включително по научни и образователни проблеми. В сътрудничество с Института по балканистика с Център по тракология при БАН – партньор на сдружението, се осъществяват дейности, съдействащи за опознаването на историческото наследство и културите на народите на ЮИЕ.

Изводи за България

На дипломатическо и политическо равнище страната ни демонстрира активна роля в развитието на отношенията с държавите от ЮИЕ, в отстояването на регионалните интереси и в осигуряването на посредничеството при решаване на кризисни ситуации в региона. Определени успехи са постигнати в икономическата и културната области (Илиева, Захариев, Капчина, Пенчев, Прокопова, Кадир, 2015), както и в сферите на науката, образованието и развитието на иновации главно на ниво разработване на инициативи и проектни идеи. Като пример може да се посочат българските инициативи при разработване на Стратегията на ЕС за развитие на Дунавския регион в частта „Създаване на общество на знанието чрез научни изследвания, образование и информационни технологии“ и приоритетната област „Транснационални изследователски инициативи и подкрепа за иновациите“: българската делегация е инициатор на включването в съответния План за действие на текста за засилването на транснационалния академичен, изследователски и научен обмен чрез изграждане на мрежи между съществуващите в региона академични институции и представители на бизнеса, както и

¹¹⁴ <http://www.nalis.bg>.

¹¹⁵ <http://www.bren.bg>.

¹¹⁶ <http://www.balkanic.org>.

на участието на България във Фонда за научни изследвания и иновации за региона на река Дунав за изграждане на Дунавския научен съвет¹¹⁷; БАН взема активно участие в разработването на приетия проект за създаване в рамките на тази Стратегия на интернационални научни клъстърни в определените приоритетни области, в които ще участват научни институти и висши училища в страната – например, Химикотехнологичният и металургичен университет в София се очаква да се включи в клъстърите, свързани с качеството на въздуха и биоенергията.

*Много по-слаба е ролята на България в практическото реализиране на субрегионалното академично сътрудничество и обмен, както и в действеното участие в регионални изследователски и иновационни инициативи, особено в транснационален регионален план за сметка на двустранното сътрудничество.*¹¹⁸ Според извършения от МОН анализ на състоянието на научната система в България в рамките на проекта за обновяване на Национална стратегия за развитие на научните изследвания 2025, прилагането на структурните и кохезионните инструменти в областта на науката и технологиите е слабо, включително при участието на България в новите регионални инициативи, като Дунавската стратегия и дейностите в рамките на Съвета за регионално сътрудничество в ЮИЕ.¹¹⁹ В същото време *сред приоритети на обновената национална Стратегия за развитие на научните изследвания 2025 липсва акцентирание върху: заемането от България на водещо място в регионалното научно изследователско пространство на ЮИЕ с цел обединяване на усилията за повишаване на ефективността на научните изследвания и иновации с „мултипликативен ефект в икономиката“¹²⁰; съдействието за асоциирането на Западните Балкани в ЕНП; определянето на приоритетните области на регионално обединяване и сътрудничество.*

---

¹¹⁷ Стратегия на ЕС за Дунавския регион. Национална позиция на Република България. План за действие (<http://www.mrrb.government.bg>).

¹¹⁸ Според направените в аналитично изследване на ЮНЕСКО изводи относно предимствата и недостатъците на преобладаващия двустранен междуправителствен формат на сътрудничество в сферите на науката и висшето образование в ЮИЕ (Korez, Goebel, Marinkovic, 2010, p. 72-78), неговите плюсове са: лесно установяване на контакти; ниски разходи (безплатно използване на научните инфраструктури на участващите институции; финансиране само на „своите“ изследователи в рамките на бюджета на местната институция) и рискове; лесно администриране; създаване и внедряване в университетските учебни програми на новите процедури и знания; ползи за млади учени (възможности за повишаване на научната степен; установяване на професионални контакти; опит в подготовката на проекти и процедури по кандидатстване за финансиране); обмен на информация, добри практики и ноу-хау; взаимно опознаване и подобряване на отношенията между хората в региона, косвено допринасящо за общата стабилност в ЮИЕ; създаване на основи и екипи за участие в европейски проекти и развитие на ЕНП и ЕПВО. Посочените слабости са: основен негатив - двустранните споразумения и спогодби не осигуряват финансова подкрепа за изследванията, а само програмите за мобилност (така нареченото „additive funding“ – добавъчно финансиране), което е сериозна пречка за дълготрайно сътрудничество и ограничава мащаба на проектите; в повечето страни от региона бизнесът (малки и средни предприятия) е изключен от участието в проекти; налице са тромави бюрократични процедури за участие в двустранното сътрудничество; научноизследователските инфраструктури са остарели или изцяло липсват в някои държави; ограничен е достъпът до международни бази данни; оценка на резултатите е нередовна и изцяло липсва тяхното разпространение и популяризиране в обществото, тъй като съответните процедури не са обект на двустранните споразумения.

¹¹⁹ Обновена Стратегия за развитие на научните изследвания 2025 (<http://www.mon.bg>).

¹²⁰ Това е в противоречие както с визираната в Стратегията цел до 2020 г. в България да бъдат изградени допринасящи за развитието на ЕНП национални центрове за върхови постижения и центрове за компетентност във водещи научни направления, които са „уникални за страната и без аналог в регионален мащаб“, така и с препоръка 9 на международния панел за оценка на научно-иновационната система в България да се създават условия за развитието на специфични регионални и местни екосистеми за наука и иновации, използвайки опита от София Тех Парк (Прессъобщение на представителството на ЕК, София, 8 октомври 2015 г. <http://www.bas.bg>).

Въпреки че повечето от направените в предходния раздел препоръки за засилване на регионалното сътрудничество се отнасят и за България, в заключение изглежда целесъобразно да се обобщят **по-конкретни предложения за възможното повишаване на нейната роля на Балканите в анализирания аспект при полагане на съответни усилия на държавно (главно с оглед на финансирането на научноизследователската дейност) и академично (повишаване на активността на научно-образователните институции) равнище.**

В този контекст страната ни би могла да се активизира в следните две насоки:

1. **да се стреми да заеме лидерско място в регионалното научноизследователско и образователно пространство на ЮИЕ, основания за което са геостратегическото положение на България в региона, членството в ЕС и опитът в мирно уреждане на етническите въпроси, чрез:**
  - поемане на координираща роля при участие в европейски проекти с по-активно привличане на партньори от региона и насърчаване на транснационално регионално сътрудничество;
  - изграждане на силни регионални академични мрежи, използвайки наличните европейски програми за тяхната подкрепа;
  - лобирание за учредяване на Център за регионални инициативи за развитие на научно-образователното пространство на ЮИЕ и поемане на неговото домакинство;
  - активно участие в конкретизирането на приоритетни области на регионално обединяване и сътрудничество във ВО и науката със значение за целия регион чрез използване на капацитета на изграждащите се регионални центрове за компетентност;
2. **да заеме водеща позиция на модератор в процеса на европейската интеграция на държавите от Западните Балкани, изхождайки както от досегашните външнополитически усилия на България, така и от натрупаните в процеса на европейската интеграция академичен опит, експертиза и научен потенциал¹²¹, като се предприемат активни действия и инициативи в научно-образователната област, съдействащи за пълноценното им въграждане в ЕПВО и ЕНП чрез:**
  - изграждане на регионална научно-образователна инфраструктура;
  - насърчаване на вътрешнорегионалната мобилност на учени, преподаватели и студенти;

---

¹²¹ В цитираното изследване на ЮНЕСКО (Korez, Gohebel, Marinkovic, 2010, p. 9) се посочва, че сред държавите от ЮИЕ **България**, наред с Гърция, Македония и Черна гора могат да служат като пример на страни, поддържащи собствена изследователска дейност, притежаващи нови малки изследователски инфраструктури и публикуващи резултати от изследвания.

- *трансфер на знания;*
- *обмен на образователни услуги, включително развитие на твърде ограничената досега практика за създаване на съвместни образователни (магистърски, за следдипломно обучение) програми¹²²;*
- *развитие на регионална интелигентна специализация чрез съвместни изследвания и предоставяне на бизнес-ориентирани услуги за научни експертизи, опити, оценки и други, свързани с използването на научноизследователския инструментариум и наличната уникална апаратура¹²³, липсващи в повечето балкански страни и изискващи търсенето на значително по-скъпите „западни“ ресурси;*
- *сформиране на екипи за участие в проекти и програми на европейски и международни институции.*

---

¹²² С оглед на улесняването на участието на студентите във времево и материално отношение целесъобразно е акцентирането върху трансгранични програми между университетите в региона.

¹²³ България разполага с капацитета на 8 Центъра за високи научни постижения към БАН, както и на 9 инфраструктурни комплекса, признати от Европейския стратегически форум за научни инфраструктури и включени в актуализирана Национална пътна карта за научноизследователска инфраструктура 2014-2020 г., приета с решение № 569 на МС от 31 юли 2014 г. Като „пресен“ пример може да се посочи получаването в началото на 2016 г. в Института за ядрени изследвания и ядрена енергетика на БАН, координатор на Националния циклотронен център (един от 9-те посочени инфраструктурни комплекса), на апаратурата за изграждането на най-големия ускорител (циклотрон) на Балканите.

ГЛАВА ВТОРА

БЪЛГАРИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛНОТО ПРОСТРАНСТВО НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА

В системата на висшето образование се разпространява и създава знание, формира и развива човешки капитал, като основен фактор на социално-икономическо развитие. Нейното усъвършенстване и адаптиране към потребностите на обществото и стопанството са съществени за изграждане на икономика на знанието, за създаване и подобряване на иновационния потенциал, за повишаване конкурентоспособността на всяка държава и регион. В тази глава изследването е фокусирано върху състоянието и проблемите пред висшето образование в страните от Югоизточна Европа, както и върху мястото на България в образователното пространство на региона.

1. Общоевропейска и регионална политики за висше образование

Националните политики за развитие на висшето образование на страните от ЮИЕ, членки и кандидатки за членство в ЕС, са свързани с и повлияни от две важни европейски инициативи в сферата на висшето образование – Болонския процес и европейската Стратегия „Европа 2020”, целящи изграждане и развитие на икономика на знанието; постигане на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж; модернизация, повишаване качеството и атрактивността на образованието.

Стратегията „Европа 2020” е десетгодишна стратегия за растеж и заетост, поставяща важни цели, които да бъдат постигнати до 2020 г. и които са насочени към заетостта, иновациите (изследователската и развойна дейност), образованието, социалното включване (и намаляване на бедността) и климата (енергетика). Определени са и ключови показатели за всяка област. В сферата на образованието, това са: намаляване дела на рано напусналите училище под 10% и достигане на процент на завършилите висше образование от възрастовата група 30-34 г. поне 40%. Всяка страна-членка на ЕС си поставя свои собствени национални цели в тези области, в т.ч. страните от ЮИЕ, обект на настоящото изследване.

Съставна част на Стратегия „Европа 2020” е инициативата за създаване на европейски „Съюз за иновации”, чиято цел е подобряване на условията и достъпа до финансиране за научноизследователска дейност и иновации. За развитието на тези дейности обаче, е

необходимо подобряване на образованието и обучението, на човешкия капитал на страните. С оглед на това, ЕС прие Стратегическа рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението до 2020 г., т.нар. „Образование и обучение 2020“, която е продължение и надграждане на предшестващата „Образование и обучение 2010“. Поставени са четири стратегически цели и са определени ключови индикатори¹²⁴ за измерване на прогреса към постигането им. Периодът до 2020 г. е разделен на работни цикли, като в края на 2015 г. са дефинирани нови 6 приоритетни области за 2016-2020 г.

В Съвместния доклад за 2015 г. на Съвета и на Комисията относно прилагането на стратегическата рамка – „Нови приоритети на европейското сътрудничество в областта на образованието и обучението“¹²⁵, се акцентира върху това, че образованието и обучението имат съществен принос за изпълнението на редица европейски стратегии и инициативи, в т.ч. и Стратегията „Европа 2020“. В този документ се потвърждава значението на Стратегическата рамка „Образование и обучение 2020“ и на нейните цели, но се изтъква, че фокусът на политиката трябва да се пренасочи като се отчетат новите предизвикателства в областта на икономиката и заетостта. В тази връзка, в рамките на стратегическите ѝ цели са определени новите шест приоритетни области. По отношение на висшето образование се подчертава, че то трябва да отговаря на изискванията и промените в обществото и пазара на труда и да съдейства за увеличаване приноса на човешкия капитал в Европа за икономическия растеж. Отделено е също така внимание на необходимостта от преодоляване на недостига от инвестиции и постигането на ефективно и устойчиво инвестиране в качествено образование и обучение като източник на устойчив растеж.

Всяка страна-членка на ЕС е отговорна за собствената си система на образование и обучение, а общата политика на ЕС цели подпомагане на националните действия, сътрудничество и съдействие за насочването им към общите предизвикателства.

Болонският процес, чието начало е формализирано с подписването на Болонската декларация през 1999 г., е доброволен процес с основна цел – създаване на Европейско пространство на висшето образование.¹²⁶ Той е насочен към подпомагане повишаването на конкурентоспособността и привлекателността на европейското висше образование, на качеството, адекватността и практическата му приложимост, към модернизация на системите на висше образование, за да отговорят на потребностите на променящия се пазар на труда. Вниманието се фокусира основно върху въвеждането на тристепенната система на обучение (бакалавър, магистър, доктор), признаване на квалификациите (и периодите на обучение), а следователно и съвместимостта между образователните

---

¹²⁴ Това са седем индикатора, чиято насоченост е с широк диапазон – от предучилищното образование до заетостта на новозавършилите младежи.

¹²⁵ Съвместен доклад за 2015 г. на Съвета и на Комисията относно прилагането на стратегическата рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението („Образование и обучение 2020“) – Нови приоритети на европейското сътрудничество в областта на образованието и обучението (2015/C 417/04). Официален вестник на Европейския съюз, 15.12.2015 г. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG1215\(02\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG1215(02)&from=EN). PDF/?uri=CELEX:52015XG1215(02)&from=EN

¹²⁶ Всички изследвани страни от региона участват в процеса, с изключение на Косово, което е свързано с особения му политически статус.

системи. Последното подпомага и мобилността на студенти и преподаватели, целяща подобряване качеството на образователна подготовка.

Между 1999 и 2010 г. усилията на страните, участващи в Болонския процес, са насочени към създаването на Европейското пространство за висше образование, иницирано с Болонската декларация, което става реалност през 2010 г. с подписването на Будапеща-Виенската Декларация (март 2010 г.). Целта за новото следващо десетилетие е консолидиране и операционализиране на образователното пространство, намаляване на несъответствията при провеждането на процеса за осигуряване на по-висока степен на сравнимост, съответствие (съвместимост) и съгласуваност на системите на висше образование в Европа. Поредната стъпка, предвидена на министерската среща през 2012 г. в Букурещ, е обвързване на национално, регионално и глобално пространства на висше образование.

Образователна политика в Югоизточна Европа

Системите за висше образование на страните-членки на ЕС се характеризират с определени специфики и отговорността за тяхното развитие е на националните правителства, но националните политики на тези държави са синхронизирани с общите насоки на ЕС, в съответствие със Стратегията „Образование и обучение 2020” и приоритетите за висшето образование в ЕС, заложили в Програмата за модернизирани на системите за висше образование в Европа.¹²⁷

В отговор и в съответствие със стратегията на ЕС за развитие до 2020 г., през 2011 г. е иницирана от страните в региона на Западните Балкани стратегия за развитие на държавите от ЮИЕ – Стратегията „Югоизточна Европа 2020”.¹²⁸ Стратегията е приета в Сараево в началото на 2013 г. на конференция на министрите от Инвестиционния комитет на Югоизточна Европа.¹²⁹ Тя дава началото на политическо и икономическо сътрудничество на държавите от региона и е насочена към достигането на определени равнища на социално-икономически растеж, необходим за подобряване просперитета на всички граждани и подпомагане бъдещата им интеграция в ЕС. Основната цел на Стратегията е постигането на висок и устойчив икономически растеж чрез по-голяма конкурентоспособност. Стратегията има пет взаимосвързани стълба, един от които е

---

¹²⁷ Съобщение от Комисията до Европейския Парламент, до Съвета, до Европейския икономически и социален комитет, до Комитета на регионите „В подкрепа на растежа и създаването на работни места - програма за модернизирани на системите за висше образование в Европа”, COM(2011) 567 окончателен, Брюксел, 20.09.2011 (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0567&from=EN>). В Програмата са начертани пет ключови приоритета за висшето образование в ЕС: повишаване броя на завършващите висше образование; подобряване качеството и адекватността на образованието; насърчаване мобилността на учащите се и на академичния състав и трансграничното сътрудничество; укрепване на „триъгълника на знанието”, обвързване на образованието, науката и иновациите (връзка между висше образование, научни изследвания и бизнес); създаване на ефективно управление и механизми на финансиране за висшето образование.

¹²⁸ SEE 2020 Strategy (<http://www.rcc.int/>). В този документ работната регионална дефиниция на „ЮИЕ” включва Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Македония, Сърбия, Хърватия, Черна гора.

¹²⁹ South East Europe Investment Committee (SEEIC), учреден през 2007 г. (<http://seeic.rcc.int/pages/1/background>).

постигането на интелигентен растеж, в т.ч. чрез образование, а специфичните му цели са: увеличаване БВП на един зает с 32% и включване на нови 300 000 висококвалифицирани човека към работната сила на региона (или 18% увеличение на броя на висококвалифицираната работна сила през 2020 г. спрямо 2010 г., от 1.7 на 2 млн. души). Две от измеренията за реализирането на целите са образование и компетенции, и НИРД и иновации. В Стратегията се подчертава, че насърчаването на иновативността и развитието на икономика, основана на знанието, като основни фактори на растежа и създаването на работни места, е единствено възможно, ако има развитие на човешкия капитал, основано на модерно образование и солидни умения. Сред основните градивни елементи за осъществяването на интелигентен растеж са инвестиции в НИРД, образование и обучение.

В измерението „Образование и компетенции” са поставени специфични цели в две основни области: намаляване на рано напусналите училище и обучение, и увеличаване броя на населението с висше образование. За достигането им са предвидени редица мерки и дейности, сред които: разширяване достъпа и участието във висококачествено образование във всички степени; превенция на ранното напускане на училище и отпадането от висше образование, допринасящи за участието в обучението през целия живот; стандартизация на квалификациите и премахване на пречките за тяхното признаване, подпомагачи мобилността на учащите се; обучение на преподаватели; обезпечаване по-висока степен на съответствие между системите на образование и обучение и потребностите на икономиката и пазара на труда; изграждане на универсална система за осигуряване на качеството в образованието; и т.н.

Във връзка със стремежа на страните не-членки на ЕС от ЮИЕ да се приобщат към него, те започват активни действия за сътрудничество в областта на образованието и обучението и реформи в сферата на висшето образование, свързани с развитието на Болонския процес. Изградени са институционални структури, отговарящи за изпълнението на общата стратегия за развитие (вж. също Глава първа).

Една от областите на взаимодействие в рамките на Съвета за регионално сътрудничество (Regional Cooperation Council), основан официално в София на 27.02.2008 г., е изграждане на човешки капитал, за което отговаря и съответното звено на Съвета (RCC Task Force Fostering and Building Human Capital (TFBHC)), също основано през 2008 г. Усилията са насочени към осигуряване на рамка за оценяване на потребностите за изграждане на човешки капитал, насърчаване инициативите за неговото развитие, максимизиране ползите от инвестициите в развитието му.

Приетата през 2004 г. Инициатива за реформа на образованието на ЮИЕ (ERI SEE), като регионална платформа за сътрудничество в сферата на образованието и обучението, подкрепя националните реформи чрез регионално изграждане на капацитет, трансфер на ноу-хау и обвързване с европейските рамки за развитие на образованието (Европейска стратегическа рамка „Образование и обучение 2020”, Болонски и Копенхагенски процеси, Стратегия „Европа 2020”). С подписването на Меморандума за разбирателство за ролята и организацията на ERI SEE (от Албания, Босна и Херцеговина, Хърватия, Черна гора, Молдова, Македония и Сърбия; страни-наблюдателки са Косово, България и Румъния) в Бърдо, Словения, през 2010 г. тя се утвърждава като международна инициатива, целяща да допринесе за изграждане на общество на знанието в региона.

В края на 2005 г. е лансирана т. нар. Инициатива Нови Сад, насочена към структурна и институционална реформа и ефективно регионално сътрудничество в сферата на висшето образование, обединяваща редица отговорни институции от Западните Балкани, в т.ч. университети, власти (администрация), европейски организации и независими експерти. Идеята е да се подпомогне взаимодействието в областта на висшето образование в синхрон с целите и политиките на Европейското пространство за висше образование. Някои от основните й дейности са свързани с: споделяне на опит за реформи във висшето образование, съответстващи на най-добрите европейски практики, за развитие на квалификационните системи и квалификационните рамки; укрепване капацитета на администраторите; насърчаване на сътрудничеството със страните-членки на ЕС.

Понастоящем се работи върху инициативата за създаване на Регионална платформа за бенчмаркинг и коопериране в сферата на висшето образование (Regional Platform for Benchmarking and Cooperation in Higher Education¹³⁰), която да бъде основата за едно бъдещо регионално пространство за висше образование. Някои от основните цели на Платформата са: насърчаване на стратегическите дебати за висшето образование в региона, споделяне на добри практики за структурна реформа, развитие на бенчмаркинга в областта на качеството, насърчаване на регионалното сътрудничество и стратегическите партньорства в тази сфера. Стремехът е да бъде разработена пътна карта за реформа на висшето образование, да се постигнат високи и сравними стандарти за качество на програмите във висшето образование, по-добра мобилност на студентите и академичния състав, повишен професионализъм в управлението, подобрени координация и потенциал на институциите да отговорят на националните очаквания и успешно да се конкурират в международен план.

В Стратегията („ЮИЕ 2020“) и работната програма 2014-2016 г. на Регионалния съвет за сътрудничество са заложили и други мерки и действия в тази сфера за постигането на интелигентен растеж, като: подпомагане на регионалното сътрудничество между университетите в областта на докторските програми – подкрепа на обучението чрез развитие на регионални програми; подпомагане основаването на Инициатива за реформа на образованието за региона и подкрепа на националните реформи чрез изграждане на капацитет, трансфер на ноу-хау и обвързване с европейските рамки за развитие на образованието, и др.

2. Характеристики на висшето образование в страните от Югоизточна Европа

Членството или кандидат-членството на страните от региона в ЕС и свързаната с тези процеси необходимост от постигане на бенчмарковите референтни показатели, заложили в Стратегия „Европа 2020“¹³¹ и Стратегическата рамка „Образование и обучение 2020“, определят избора на индикатори, използвани при настоящия анализ на състоянието и промените в сферата на висшето образование и на сравнителния анализ между страните от региона, и по-конкретно: дял на населението на възраст 30-34 г. със завършено висше образование (цел на ЕС за 2020 г. – поне 40%); мобилност на учащите се (цел за 2020 г. –

---

¹³⁰ <http://www.rcc.int/>.

¹³¹ В Стратегия „Югоизточна Европа 2020“ също са заложили цели, насочени към увеличаване броя на висококвалифицираните хора в работната сила и на дела на населението с висше образование.

поне 20% от завършващите висше образование да имат известен период на обучение в чужбина); коефициент на заетост на наскоро завършилите образование (дял на зетите лица на възраст 20-34 г. със завършено средно или висше образование 1-3 г. преди референтната година; цел за 2020 г. – 82%); дял на населението на възраст 25-64 г., участващо в обучението през целия живот (цел за 2020 г. 15%); инвестиции в образование и обучение (разходи като процент от БВП и разходи на един учащ се в Евро СПС¹³²). Това са избрани общи индикатори, които свързват националните равнища с процесите на коопериране в ЕС и региона. Този набор представлява стратегическа рамка, възприета в ЕС, с цел да се подпомогнат усилията на всяка страна към по-пълна съгласуваност с изискванията на ЕС. Тези индикатори, както и другите по-важни показатели, включени в анализа, се отнасят до входа, процеса, изхода, въздействието и контекста на развитието и усъвършенстването на системите на образование и обучение и на техния продукт – качеството и адекватността (практическата приложимост) на уменията и компетенциите на хората. Отчитат се и националните измерения, т.е специфичните за отделните страни набори от индикатори, които са свързани с приоритетите на отделните държави.

Основни характеристики на сферата на висшето образование в страните от региона през последните години са:

- 1) Изменения в нормативната база, които започват в началото на 90-те години и произтичат от промените в политическата система и икономическите условия. В началото на XXI век стартират нови промени, обусловени в голяма степен от Болонския процес. Те вече са свързани с включването в Европейското пространство на висшето образование, а следователно с модернизацията на висшето образование, на учебните планове и управлението, въвеждането на бинарната система и академичната автономия, сътрудничеството между институциите и интернационализацията, и т.н. Всички страни приемат нови закони за висшето образование, някои от тях след присъединяването им към Болонския процес. Всички, без Косово, формално са приели Лисабонската конвенция по признаване на квалификациите, която обезпечава признаване на чуждите квалификации (Гърция не я е ратифицирала). Всички развиват свои национални квалификационни рамки¹³³, имат тристепенна структура на обучение, въведена е кредитна система в съответствие с Европейската система за натрупване и трансфер на кредити (в т.ч. Косово, което не е участник в Болонския процес, но възприема основните му насоки).¹³⁴ Промените в нормативните рамки на системите на висше образование в страните от региона е насочено към постигане общоевропейските насоки и приоритети и създава условия за подобряване на международното, и в частност регионалното сътрудничество, и за по-успешно интегриране в европейското образователно пространство (табл. 2.1).

---

¹³² СПС (PPS) – стандарт на покупателната способност.

¹³³ Страните все още не са завършили 11-те стъпки от процеса на развитие на националните си квалификационни рамки. В най-напреднала фаза са Хърватия и Черна гора.

¹³⁴ В страните не-членки на ЕС тези процеси са законово регламентирани, но практическата им реализация е все още в процес на осъществяване.

Таблица 2.1

Болонският процес и страните от ЮИЕ – нормативни и институционални промени

Държава	Участие в Болонския процес	Введена тристепенна система на обучение	Введена кредитна система в съответствие с Европейската система за натрупване и трансфер на кредити	Приета Национална квалификационна рамка	Наличие на структури за осигуряване на качество на висшето образование	Подписана Лисабонска конвенция за признаване на чуждите квалификации	Законова база
Албания	от 2003г.	Да	Да	Албанска квалификационна рамка (2010 г.)	Публичната агенция за акредитация на висшето образование към Министерството на образованието и спорта (1999г.)	от 1999г., ратифицирана от 2002г.	Закон за висшето образование в Р Албания (№ 9741 от 21.05.2007г.). От края на 2013г. се подготвят нови дългосрочни действия като изграждането на Платформа за реформиране на висшето образование и нов закон за висшето образование.
Босна и Херцеговина	от 2003г.	Да	Да	Квалификационна рамка за висшето образование в Босна и Херцеговина (2011г.)	Агенция за развитие и осигуряване качеството на висшето образование в Босна и Херцеговина (2008 г.)	от 2003 г., ратифицирана от 2004 г.	Рамков закон за висшето образование в Босна и Херцеговина (2007г.); отделните кантони имат свои закони и регулации, хармонизирани с държавния закон.
Косово	Не, но основните му насоки са залегнали в образователната му система	Да	Да	Приета Квалификационна рамка	Косовска Агенция за акредитация (2008 г.)	Не	Закон за висшето образование (2011г.), Закон за националните квалификации (2008г.)
Р.Македония	от 2003г.	Да	Да	Приета Квалификационна рамка	Независима национална Агенция за оценяване на висшето образование (2001г.), Борд за акредитация (2001г.) от няколко независими национални агенции	от 1997г., ратифицирана от 2002 г.	Закон за висше образование (2008г.)
Сърбия	от 2003г. (първоначално като Сърбия и Черна гора)	Да	Да	Приета Квалификационна рамка	Комисия за акредитация и осигуряване на качеството (2006г.)	от 2004г., ратифицирана от 2004г.	Закон за висшето образование (2005г.)
Турция	от 2001г.	Да	Да	Приета Квалификационна рамка	Съвет за висше образование (2010г.)	от 2004 г., ратифицирана от 2007г.	Закон за висше образование (1981г.), регулации за признаване на чуждестранните дипломи
Черна гора	от 2007г. (като Сърбия и Черна гора - от 2003г.)	Да	Да	Приета Квалификационна рамка	Съвет за висше образование (2004г.) – национален акредитационен орган	от 2004г., ратифицирана от 2004г.	Закон за висше образование (2003г.) и нов от 2015г., Закон за признаване на квалификации (2015г.)
България	от 1999г.	Да	Да	Приета Квалификационна рамка	Национална агенция за оценяване и акредитация (1996г.)	от 1997 г., ратифицирана от 2000 г.	Закон за висшето образование (1995г.)
Гърция	от 1999г.	Да	Да	Разработена Национална квалификационна рамка, но все още без необходимата нормативна рамка	Гръцка Агенция за осигуряване качеството на висшето образование (2005г.)	Не	Законали 4009/2011 и 4076/2012 за висшето образование

Румъния	от 1999г.	Да	Да	Приета Квалификационна рамка	Румънската Агенция за осигуряване качеството във висшето образование (2005г.) (преди това действа Национален съвет за академично оценяване и акредитация, 1993г.)	от 1997г., ратифицирана от 1999г.	Закон за образованието (1995г.), Закон за организацията на висшето образование (2004г.), нов Закон за националното образование (2011г.) (няма отделен закон за висше образование – от 2013г. се предлага да има)
Словения	от 1999г.	Да	Да	Приета Квалификационна рамка	Словенската агенция за осигуряване качество на висшето образование	от 1997г., ратифицирана от 1999 г.	Закон за оценяване и признаване на образованието и Национална програма за висше образование 2011-2020
Хърватия	от 2001г.	Да	Да	Хърватска квалификационна рамка (2012г.)	Агенция за наука и висше образование (2004г.)	от 1997г., ратифицирана от 2002г.	Закон за висшето образование (2003г.) и Закон за осигуряване качеството в науката и висшето образование (2009г.)

- 2) Увеличаване броя на висшите учебни заведения (ВУЗ) – публични и частни. С приемането на новите закони за висшето образование се възприема и разширява академичната автономия, нараства броят на частните висши училища, като същевременно се изграждат и структури за осигуряване качеството на висшето образование (за акредитация на ВУЗ). В тази връзка настъпват изменения в броя и в структурата на академичния състав. Промените в институционалната структура подобряват условията за увеличаване броя на учащите се. В някои случаи обаче, се стига до ниска ефективност на тази структура, както и до недостиг на академичен състав, особено от по-ниските възрастови групи.
- 3) Бързо увеличаване участието на населението във висшето образование и в определена степен масовизиране на висшето образование. В резултат нараства делът на високообразованото население. Реализацията му на пазара на труда обаче, среща редица трудности, които се обуславят както от икономическата криза и намаляването на заетостта като цяло, така и от структурните промени в икономиката и от недостатъчната степен на съответствие на образованието на потребностите на обществото и на пазара на труда.
- 4) Ограничено финансиране на висшето образование, което изостава не само от високоразвитите в социално-икономически план държави, но и от средното за ЕС равнище. Проблемите с финансирането, наред с други фактори, оказват влияние върху качеството на образованието, а оттам и на неговата конкурентоспособност в европейски и световен мащаб.

Някои от страните от региона се характеризират с определени специфики на системата на висшето образование. Например, административно, промените в тази сферата в Босна и Херцеговина се определят от Министерство на гражданските дела (Ministry of Civil Affairs), чиято основна функция е да координира дейностите между кантоналните (областни) министерства на образованието. Това затруднява в определена степен работата по осъществяването (прилагането на изискванията) на Болонския процес. В страната е приет Рамков закон за висшето образование в Босна и Херцеговина през 2007 г.

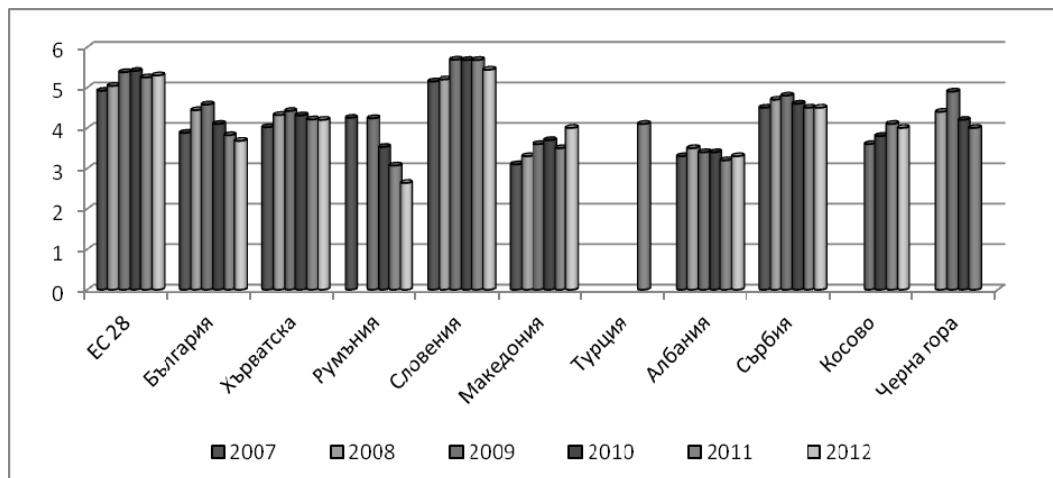
(гарантиращ академичната автономия), като отделните кантони имат свои закони и регулации за висшето образование, хармонизирани с държавния закон, както и съответни министерства, отговорни и за финансирането на институциите за висше образование по места (висшето образование не се финансира на държавно, а на кантонално ниво). Някои от университетите са силно децентрализирани, като факултетите са финансово независими.

2.1. Финансиране

Във всички страни, с изключение на Словения (5.44% за 2012 г.), обществените разходи за образование като процент от БВП са по-малки от средния за ЕС-28 индикатор (5.3% за 2012 г.). В България неговата стойност (3.68%) е под 70% от средната за ЕС-28. От всички изследвани държави само Румъния (2.64%) и Албания (3.3%) са с по-нисък процент от този в България. Същевременно, от 2009 г. (4.58%) стойността на този показател у нас се понижава. Такава тенденция е характерна за почти всички страни, без Македония и Косово, където се наблюдава непрекъснато нарастване, както и Албания, където разходите са в рамките на 3.3-3.4%. Най-голямо е намалението в Румъния (от 4.25% за 2007 г. на 2.64% за 2012 г.), следвана от България. Гърция и Босна и Херцеговина са страните, за които липсват данни за тези разходи за изследвания период (фиг. 2.1).

Фигура 2.1

Обществени разходи за образование (% от БВП)

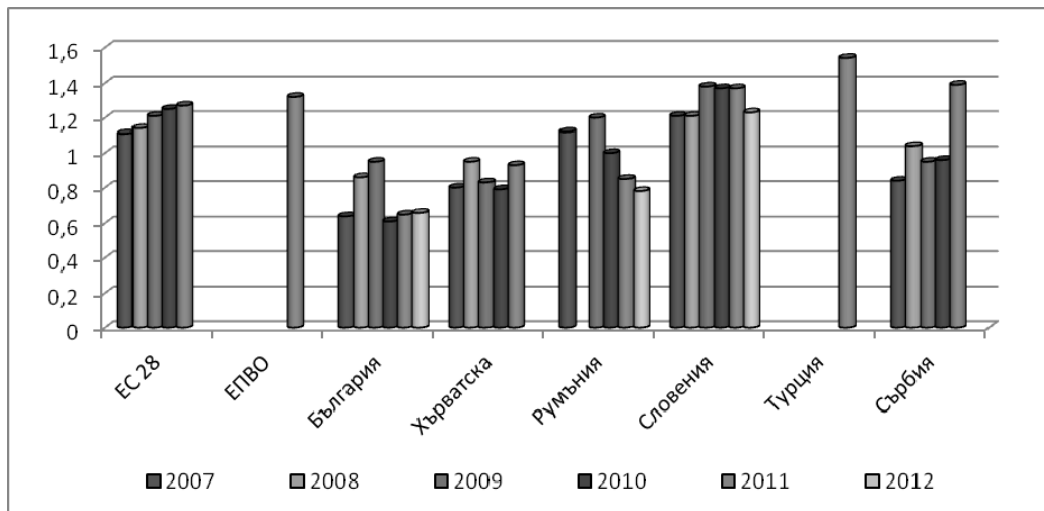
Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Значително по-ограничена е информацията за обществените разходи за висше образование като процент от БВП. За половината от изследваните държави официални данни липсват. По този показател България е страната с най-нисък процент на разходите (0.65% за 2011 г. и 0.66% за 2012 г.) – около половината от средните за ЕС-28 (1.27% за 2011 г.) и за ЕПВО (1.32% за 2011 г.). Турция е с най-голям процент (1.54%, 2011 г.), следвана от Сърбия (1.39%, 2011 г.) и Словения (1.23%, 2012 г.), като и при трите показателите им са по-високи от средните за ЕС-28 и за ЕПВО (2011 г.). Следва да се

посочи, че средният показател за страните от ЕПВО е по-висок от средноевропейския.¹³⁵ От 2009 г. процентът на разходите в България (0.95%) започва да намалява, като в края на периода се наблюдава слабо нарастване. Такова понижение има в почти всички страни, като най-голямо е то в Румъния (от 1.12 на 0.78% за периода 2007-2012 г.), следвана от България (фиг. 2.2).

Фигура 2.2

Обществени разходи за висше образование (% от БВП)

Източник: Евростат. Данните за Сърбия и за ЕПВО за 2011 г. са от „The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report”.

Годишните разходи за образование в обществените и частните образователни институции на един учащ се (СПС) в България (2713.4 за 2011 г.) са под 40% от средния за ЕС-28 показател (6846.4 за 2011 г.), като през 2012 г. намаляват още до 2590.1. Румъния е с по-нисък показател от България (от страните, за които има данни) – 1966 за 2012 г., а Словения почти се изравнява със средния за ЕС индикатор (6815.8 за 2012 г.). Намаление на разходите има в България, Румъния и Хърватия, като в Румъния то е най-голямо. В Словения те нарастват през целия период, докато в Турция са близки до тези в България (2551.8 за 2011 г.) (фиг. 2.3).

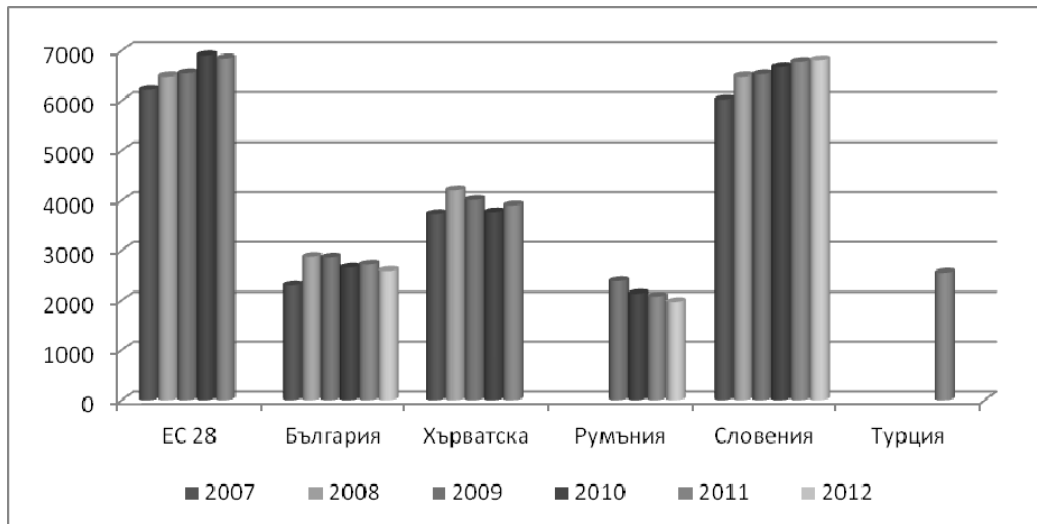
Годишните разходи за висше образование в обществените и частните образователни институции на един учащ се (СПС) в България са (3997.9) около 42% от средните за ЕС-28 (9474.8 за 2011 г.), но през 2012 г. намаляват до 3834.4. През 2011 г. най-малки са разходите в Румъния (от страните, за които има данни) – 3255.3, а през 2012 г. в България. След началото на кризата понижение на тези разходи се наблюдава в България и Хърватия (почти еднакво в процентно отношение), докато в Словения нарастването е непрекъснато, като за периода 2007-2012 г. надхвърля 42% и е със стойност, приближаваща се до средната за ЕС-28 (8488.8 за 2012 г.). Разходите в Турция са с близо 68% по-високи от

¹³⁵ По данни на European Commission/EACEA/Eurydice, 2015. The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

тези у нас (6712.3 за 2011 г.) – единствената държава от изследвания регион извън страните-членки на ЕС, за която има данни (фиг. 2.4).

Фигура 2.3

Годишни разходи за образование в обществените и частните образователни институции на един учащ се (СПС*)

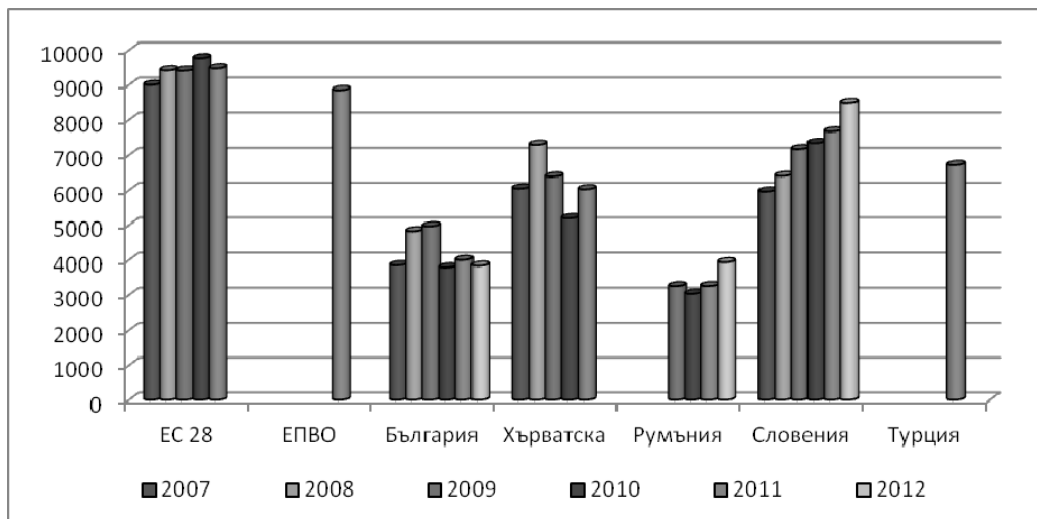

* Стандарт на покупателната способност

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Фигура 2.4

Годишни разходи за висше образование в обществените и частните образователни институции на един учащ се (СПС*)

* Стандарт на покупателната способност

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

България е една от държавите-членки на ЕС с голям дял на разходите на домакинствата в общите разходи за институциите за висше образование. Този дял зависи от промените в таксите за обучение във висшето образование, в размера на другите разходи, главно бюджетните, както и в броя на студентите (табл. 2.2). При социално-икономическите и образователни параметри в страната, той е предпоставка за ограничаване достъпа до образование за определени групи от населението.

Таблица 2.2

Дял на разходите на домакинствата в общите разходи за институциите за висше образование и годишни обществени разходи за висше образование като процент от общите разходи (%)

Държава	Разходи на домакинствата			Обществени разходи		
	2005 г.	2008 г.	2011 г.	2005 г.	2008 г.	2011 г.
ЕПВО			15.1			2.7
България	39.3	33.7	45.8	1.9	2.2	1.8
Хърватия	26.9	25.4	19.2	1.7	2.2	1.9
Словения	16.8	15.6	9.3	2.8	2.8	2.8
Румъния	31.1	6.8	9.3	2.4	3.0	2.2

Източник: European Commission/EACEA/Eurydice, 2015. The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Въпреки недостатъчната информация за финансирането на висшето образование, наличните данни показват нисък процент на обществените разходи, насочени към тази сфера. В почти всички държави от региона те са под средноевропейския показател, като в някои от тях се наблюдава и тенденция на намаляване. България е с едни от най-ниските разходи в региона, както и с твърде висок дял на разходите на домакинствата в общите разходи. Отчитайки по-големия дял на обществените средства в другите страни, както и промените в броя на студентите за посочения период¹³⁶, данните за които са представени по-нататък в изследването, се повдига въпросът за размера на финансирането на висшето образование в България и за структурата на източниците на финансиране, както и за възможностите/необходимостта от тяхното увеличаване и реструктуриране. Проблемите с финансирането оказват влияние върху конкурентоспособността, качеството и практическата приложимост на образованието, статуса и мотивираността на академичния състав и привличането на млади хора в системата.

¹³⁶ Броят на студентите в Румъния нараства до 2008 г., след което започва значително намаление, въпреки което дялът на разходите на домакинствата остава сравнително малък и значително под нивото от 2005 г. За посочения период броят на студентите в Словения се задържа относително стабилен, с леки флукуации, а дялът на разходите на домакинствата намалява и остава сравнително нисък. Броят на студентите в Хърватия се характеризира с тенденция на нарастване, а дялът на разходите на домакинствата – с намаление. Броят на студентите в България се увеличава, като от 2010 г. започва слабо намаление, докато за дела на разходите на домакинствата е характерна точно обратната тенденция.

2.2. Академични институции

Данните за броя на ВУЗ по отделни страни в региона са ограничени и несистемни, но доколкото ги има, показват значително нарастване на броя, включително на частните.¹³⁷ През 2013 г. в Албания са регистрирани 59 акредитирани институции за висше образование, от които 15 обществени (в които се обучават 85% от учащите се) и 44 частни (обхващащи 15% от студентите)¹³⁸ – 19 университета (7 частни) и 40 висши училища, академии, професионални колежи и университетски центрове (37 частни). През 2009/2010 г. в Босна и Херцеговина има 43 ВУЗ (24 университета, от които 8 обществени и 16 частни; 17 колежа и 2 частни факултета).¹³⁹ В България университетите и специализираните висши училища са 46 (10 частни), а самостоятелните колежи 8 (7 частни) за 2014/2015 г., а през 2015/2016 г. вече са 50 университета и 4 колежа, докато през 2000/2001 г. е имало 41 и 4 броя съответно.¹⁴⁰ По данни на румънското Министерство на образованието, в страната има 56 обществени и 37 частни институции за висше образование.¹⁴¹ Към настоящия момент, в Хърватия има 7 университета, 16 политехнически висши училища (от които 3 частни), 28 колежа (учебни заведения за професионално висше образование), от които 25 частни.¹⁴² В Гърция институциите за висше образование са 79 (2014 г.) – 24 университета, 16 технологични института за висше образование (ТЕИ) и 39 института за висше образование (в т.ч. колежи).¹⁴³ През 2011/2012 г. в Черна гора са регистрирани 3 университета (1 обществен и 2 частни) и 6 факултета (частни). В Сърбия университетите са 18, а колежите - 52 обществени и 20 частни (2013 г.).¹⁴⁴ Словения има 4 университета, 1 независима обществена институция за висше образование (Факултет за информационни изследвания Ново Место), 44 частни, 1 международна асоциация на университетите (EMUNI-EURO Mediterranean University).¹⁴⁵

¹³⁷ Евростат не предоставя такава информация.

¹³⁸ По данни на Албанската Агенция за акредитация на висшето образование. Годишен доклад 2013 (Public Agency for Higher Education Accreditation, Annual Report 2013, January 2014, http://www.aaal.edu.al/index.php?option=com_content&view=article&id=629&Itemid=365&lang=en, (15.02.2016 г.).

¹³⁹ EACEA, Tempus, Higher education in Bosnia and Herzegovina, 2012 (http://eacea.ec.europa.eu/tempus/participating_countries/overview/bosnia_and_herzegovina_country_fiche_final.pdf).

¹⁴⁰ НСИ (<http://www.nsi.bg>).

¹⁴¹ <http://www.edu.ro/index.php/articles/c1137/> (24.05.2016 г.).

¹⁴² Данни на Министерството на науката, образованието и спорта на Р. Хърватия (<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=5864&sec=2510>, 20.05.2016 г.). По данни на Хърватската Агенция за наука и висше образование към януари 2016 г. в страната има 10 университета (от които 3 частни), 14 политехнически висши училища и 23 колежа (<http://www.studyincroatia.hr/studying-in-croatia/institutions-and-programmes/institution> (29.05.2016 г.).

¹⁴³ EP-Nuffic, Education system Greece. The Greek education system described and compared with the Dutch system. Version 2, January 2015 (<https://www.epnuffic.nl/en/publications/find-a-publication/education-system-greece.pdf>).

¹⁴⁴ Report on the system funding of higher education in Serbia. TEMPUS project “Towards Sustainable & Equitable Financing of Higher Education in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia – FINHED.” (<http://www.finhed.org/media/files/FINHED%20System%20report%20-%20NE%20funding%20in%20Serbia%20FINAL%20.pdf>, 20.05.2016 г.).

¹⁴⁵ Данни на Министерството на образованието, науката и спорта на Словения (http://www.mizs.gov.si/en/areas_of_work/directorate_of_higher_education/higher_education_system_in_slovenia/, 20.05.2016 г.).

Македония има 7 професионални висши училища (6 частни) и 20 университета (15 частни).¹⁴⁶ Броят на университетите в Турция се увеличава много бързо. От 2006 до 2014 г. са създадени около 100 нови университета. Към септември 2014 г. в страната има 176 университета (от които 104 държавни), 8 независими колежа (професионални училища след средно образование) и 6 други висши училища, или общо 190 институции за висше образование.¹⁴⁷ През 2014/2015 г. Косово разполага със 7 обществени университета и 25 частни колежи¹⁴⁸ (през 2011/2012 г. съответният им брой е бил 3 и 23) (табл. 2.3).

Таблица 2.3

Брой институции за висше образование и население

Държава	Институции за висше образование		Население – брой (млн.) 2015 г.
	референтна година	брой	
България	2015	54	7.2
Гърция	2014	79	10.8
Румъния	2015	93	19.9
Словения	2015	50	2.1
Хърватия	2015	51	4.2
Албания	2013	59	2.9
Босна и Херцеговина	2009	43	3.8
Косово	2014	32	1.8
Македония	2013	27	2.1
Сърбия	2013	90	7.1
Турция	2014	190	77.7
Черна гора	2011	9	0.6

С промените в нормативната уредба, главно в частта ѝ, регламентираща частното висше образование, и включването на страните от региона в ЕПВО, броят на висшите учебни заведения нараства значително, което предоставя по-големи възможности за разширяване на образователните услуги. В същото време, съществува риск от влошаване качеството на образование, поради недостиг на преподаватели в някои от тях, и от неефективно използване на ресурсите, произтичащо от ограничен брой на учащите се, особено в някои от държавите (свързан със застаряване на населението и намаляване броя на хората от съответните възрастови групи за участие във висшето образование, недостатъчен приток на чуждестранни студенти, голям брой на незавършилите средно образование младежи и др.). България също се характеризира с голямо увеличение на броя на ВУЗ, както и с бързо застаряване на населението и на академичния състав, с намаляване броя на студентите през последните години. Всичко

¹⁴⁶ Overview of higher education and research systems in the Western Balkans. Country report: Macedonia, 2013. Report under the project “European Integration of Higher Education and Research in the Western Balkans” (web: www.herdata.org), funded through the NORGLOBAL programme of the Norwegian Research Council (project number 203340), (http://www.herdata.org/public/HE_and_Research_in_Macedonia_FINAL.pdf, 20.05.2016 г.).

¹⁴⁷ По данни на The Council of Higher Education, Higher education system in Turkey, Ankara 2014 (<http://www.yok.gov.tr/documents/10348274/10733291/TR'de+Y%C3%BCksek%C3%B6%C4%9Fretim+Sistemi2.pdf/9027552a-962f-4b03-8450-3d1ff8d56ccc>, 20.05.2016 г.).

¹⁴⁸ Shpresa Mehmeti, Higher education system in the Republic of Kosova, In: Regional cooperation in higher education: Hungary and the Western Balkans, 2015 (http://tka.hu/docs/palyazatok/07_higher_education_in_kosova.pdf).

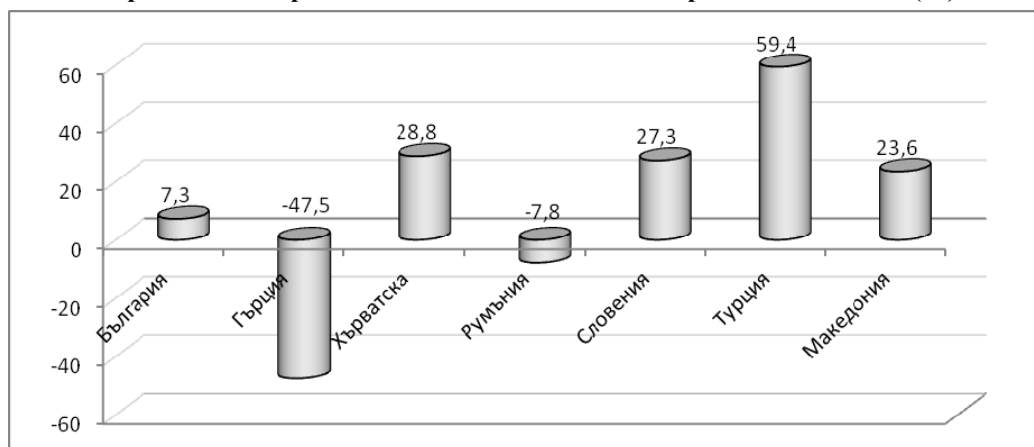
това създава предпоставки за неефективност на институционалната структура на образователната система на страната.

2.3. Академичен състав

С масовизирането на висшето образование, в повечето страни от региона броят на академичния състав, както и на ВУЗ и на студентите, се увеличава за изследвания период, в някои значително. Изключение правят Гърция и Румъния, в които намалява. Броят на академичните кадри в България се характеризира със слаба тенденция на нарастване за 2007-2014 г. (от 21.4 хил. на 23 хил. души), като след период на понижаване, започващо от 2007 г., от 2012 г. отново се повишава. Увеличение на броя се наблюдава и в Хърватия (от 13.1 на 16.8 хил.), Словения (5.6 и 7.1 хил.), Македония (2.8 и 3.4 хил.) и особено в Турция (от 89.3 на 142.4 хил. (от страните, за които има данни). Слабо намаление след 2008 г. има в Румъния (от 30.6 на 28.2 хил.) и драстично в Гърция – с близо 48% за периода (от 29 на 15.2 хил.) (фиг. 2.5).

Фигура 2.5

Нарастване на броя на академичния състав за периода 2007-2014 г. (%)

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

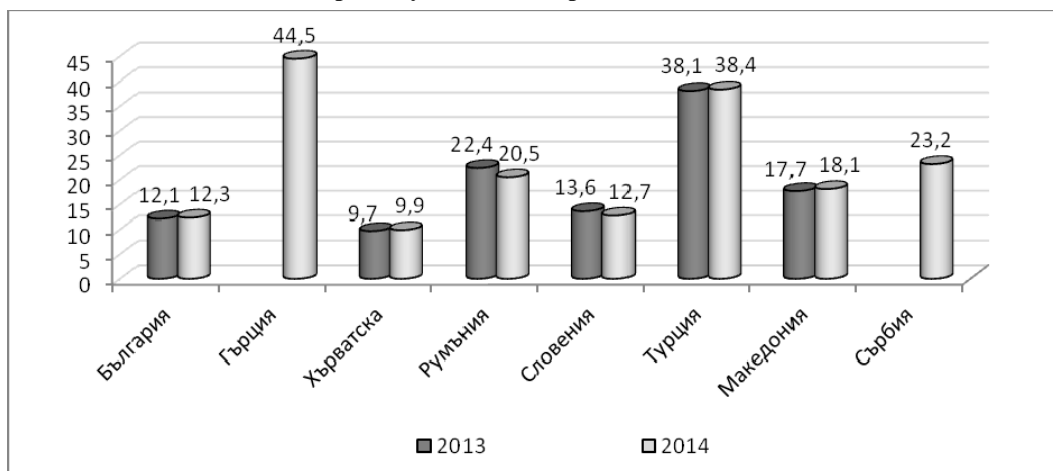
Наличният състав, промените в броя му и в този на студентите определят степента на натоварване, недостига/излишъка на кадри, капацитета за обучение на повече младежи, намиращи израз в съотношението брой студенти към брой на академичния състав. Най-малко е това съотношение в Хърватия, следвана от България. Под 20 е стойността му и за Словения и Македония. Сравнително близки до тях са стойностите в Румъния и Сърбия. Драстичният спад в броя на академичния състав в Гърция обуславя и относително високата стойност на показателя там (44.5). Близо до нея се нарежда Турция (фиг. 2.6).

Всички страни, за които има данни, се характеризират с влошаване на възрастовата структура на академичния състав. Гърция и Словения имат най-малък дял на академичен състав под 35 г., като в Гърция се наблюдава рязък спад за изследвания период (от 11.3 на 3.3%), съпътстващ този на общия брой на академичните кадри, и в значително по-голяма степен от този при по-високите възрастови групи. Румъния също се откроява с голямо

намаление на броя и на дела на кадрите под 35 г. (от 31.5 на 17.5%), както и на тези над 65 г. (от 6.6 на 2.1%). България се нарежда на следващо място, като след известно нарастване на броя на по-младите преподаватели за периода 2010-2013 г. (от 3.2 на 3.4 хил.), през 2014 г. броят им отново намалява (на 3.2 хил.), както и процентното им съотношение. България е страната с най-голям дял на академичния състав на възраст над 50 г. (53.6% за 2014 г.), както и на 65 и повече години (12.1%), като повишението при последните е най-значително, следвано от това в Словения. Най-голям процент по-млади преподаватели (под 35 г.), въпреки слабото му понижение за периода, има в Турция (42% за 2014 г.), следвана от Хърватия (25.1%) и Македония (21.6%), което в определена степен се обуславя от бързото и съществено увеличение на общия брой на академичния състав в тези страни (фиг. 2.7).

Фигура 2.6

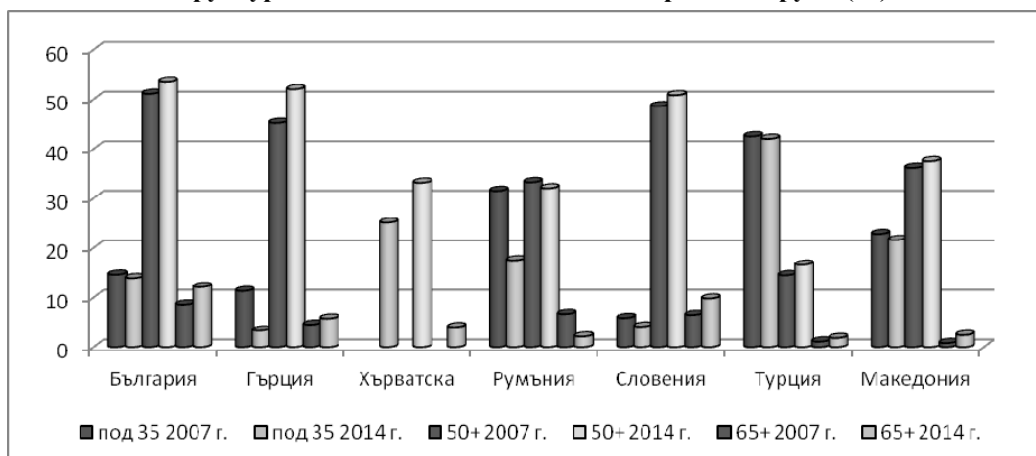
Съотношение брой студенти към броя на академичния състав

Източник: изчислено по данни на Евростат.

Фигура 2.7

Структура на академичния състав по възрастови групи (%)

Източник: изчислено по данни на Евростат.

В повечето изследвани страни общият брой на академичния състав се увеличава. Паралелно с това, броят, а и делът на групата под 35 г. намалява, с изключение на Турция и Македония. В резултат на тези промени броят и делът на кадрите над 50 г. нараства, с изключение на Гърция и Румъния, където намалява, в голяма степен под влияние на значителния спад в общия брой на състава. Въпреки известните флукутации, България успява да запази относително стабилен брой на академичния състав, като се наблюдава дори слабо повишение от 2012 г. При понижаваният се брой на студентите в страната, това обуславя сравнително не голямо съотношение между учащи се и преподаватели. В същото време, възрастовата структура на академичния персонал у нас е една от най-неблагоприятните сред изследваните държави. Притокът на млади хора към системата е недостатъчен, което може да доведе до проблеми с кадровото ѝ осигуряване, както и с бъдещото осъвременяване на образователните профили, програми и методи на обучение.

2.4. Брой и динамика на учащите се във висшето образование

Като цяло, за изследвания период във всички страни, без Румъния и Словения, се наблюдава увеличаване на броя на учащите се във висшето образование (студенти и докторанти), като най-голямо спрямо началото на периода е то в Косово, Турция и Албания.

Нарастването на броя на учащите се характеризира с непрекъсната тенденция в Гърция (от 602.9 хил. души на 677.4 хил.), Хърватия (от 140 хил. на 166.1 хил.), Албания (от 86.2 хил. на 173 хил.), Турция (2453.7 хил. на 5472.5 хил.) и Черна гора (19.5 хил. и 26.6 хил. съответно). В България и Босна и Херцеговина след известен период на увеличение, от 2010 г. започва намаление, като в България броят на студентите се повишава от 258.7 хил. през 2007 г. на 287.1 хил. през 2010 г., за да спадне до 283.3 хил. през 2014 г.¹⁴⁹ Съответните цифри за Босна и Херцеговина са: 105.5 хил., 110.5 хил. и 99.2 хил. В Румъния, Словения и Македония понижението започва от 2008 г., като най-голям е спадът в Румъния (от 1056.6 хил. за 2008 г. на 578.7 хил. за 2014 г.), следвана от Словения (115.4 хил. и 90.6 хил. съответно) и Македония (от 65.5 хил. на 60.6 хил.), макар че за целия период в страната се наблюдава слабо нарастване от 4.1% (фиг. 2.8).

Съотношението брой студенти във висшето образование на 100 човека от населението е показателно за промяната в броя на учащите се, а и на населението. То е най-голямо в Турция, следвана от Гърция и Албания. Най-малко е в Босна и Херцеговина, Македония и вече в Румъния. Значителният спад в броя на студентите обуславя най-осезаемо понижението на това съотношение в Румъния, следвана от Словения и почти несъществено в Босна и Херцеговина. Румъния е страната, в която спадът в броя на студентите е значително по-голям от този на населението, което определя и осезаемото намаление на съотношението между тях. В Босна и Херцеговина случаят е аналогичен, но промените не са толкова съществени. В Словения, при слабо увеличение на населението, понижението в броя на студентите определя и това в съотношението между тях. Най-голямо нарастване на това съотношение се наблюдава в Турция, следвана от Албания. Най-малко е то в

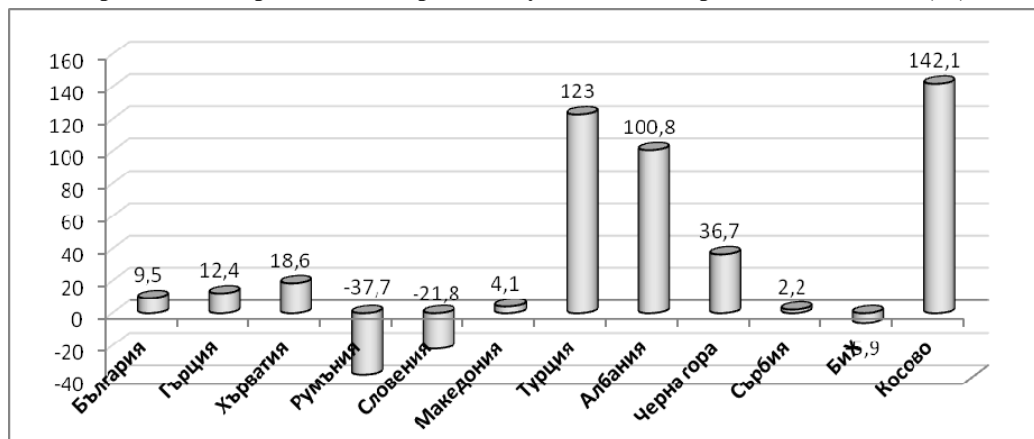
---

¹⁴⁹ По данни на НСИ, Образование в Р. България 2016, за учебната 2015/2016 г. общият брой на студентите в страната намалява до 266.7 хил.

България, Турция, както и Черна гора са страни, в които и населението се увеличава и студентите, но в много по-голяма степен. Друга група държави са тези като Албания, България, Гърция, Косово, Сърбия и Хърватия, в които населението намалява, но нарастването на студентите го изпреварва, в резултат на което съотношението между тях се увеличава. Изключение е Македония, в която има слаби колебливи промени в броя и на населението и на студентите и съотношението между тях не се променя за изследвания период.

Фигура 2.8

Процент на нарастване на броя на студентите за периода 2007-2014 г. (%)

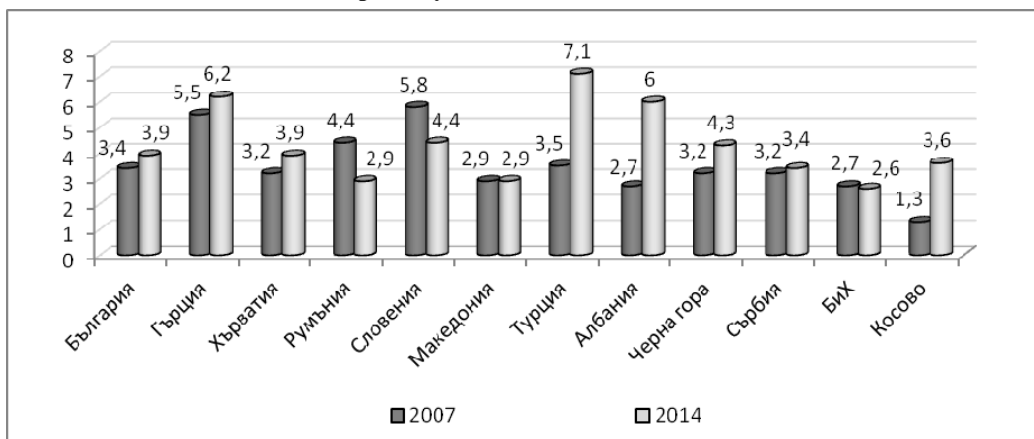
* данните за Албания са за периода 2007-2013 г.

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Гърция и Словения, Турция, Албания и Черна гора надвишават средноевропейския показател (3.8 за 2007 г. и 4 за 2012 г.). България и Хърватия, а в известна степен и Косово се доближават до него, докато Румъния при по-високи стойности през 2007 г., сега изостава значително, както и Македония и Босна и Херцеговина (фиг. 2.9).

Фигура 2.9

Съотношение брой студенти на 100 човека от населението

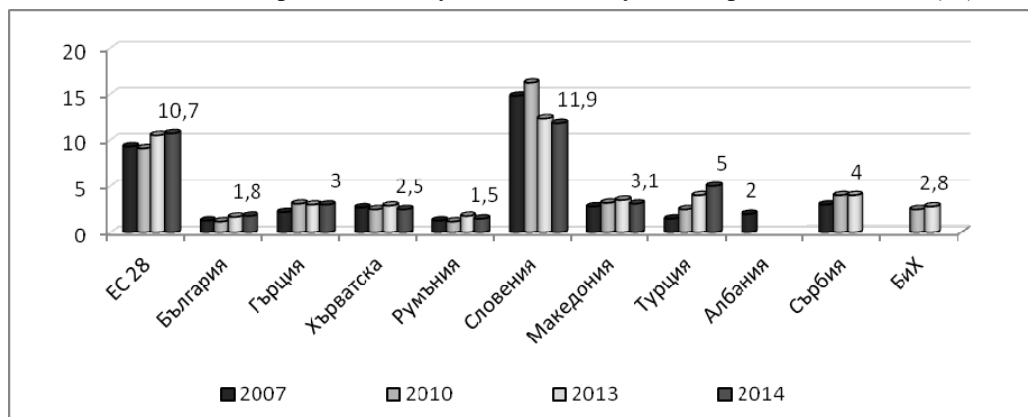

Източник: изчислено по данни на Евростат.

Участието на населението в ученето през целия живот в определена степен се осъществява в системата на висшето образование. Постигането на 15% участие на населението на възраст 25-64 г. във формално или неформално учене е една от основните стратегически цели на ЕС за 2020 г. (Стратегическа рамка „Образование и обучение 2020“). Участието в този процес се увеличава, не съвсем равномерно, във всички страни. Най-голям процент се наблюдава в Словения (11.9% за 2014 г.), по-висок от средноевропейския. България наред с Румъния са страните с най-слабо участие (фиг. 2.10).

Фигура 2.10

Население на възраст 25-64 г., участващо в обучение през целия живот (%)

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Участието на населението от региона във висшето образование се увеличава значително. В някои от страните обаче, след бързото нарастване, в периода 2008-2010 г. започва обратна тенденция към намаление. Тези промени се обуславят от редица фактори, в т.ч. промяна в броя и възрастовата структура на населението, мобилност на населението и учащите се и др. България е един от примерите в това отношение.

Предпоставки за промените в броя на учащите се

Броят на студентите зависи от редица фактори, по-важните от които са свързани с: а) демографските промени и измененията в броя на населението от по-ниските възрастови групи, с външномиграционните процеси; б) броя на завършващите средно образование и рано напусналите училище, с качеството на до-висшето образование; в) мобилността на учащите се – изходящи и входящи потоци; г) чуждоезиковото обучение на децата и младежите. Влияние оказват, разбира се, и социално-икономическият статус на домакинствата и на определени социални групи от населението, редица фактори от културен, психологически и т.н. характер.

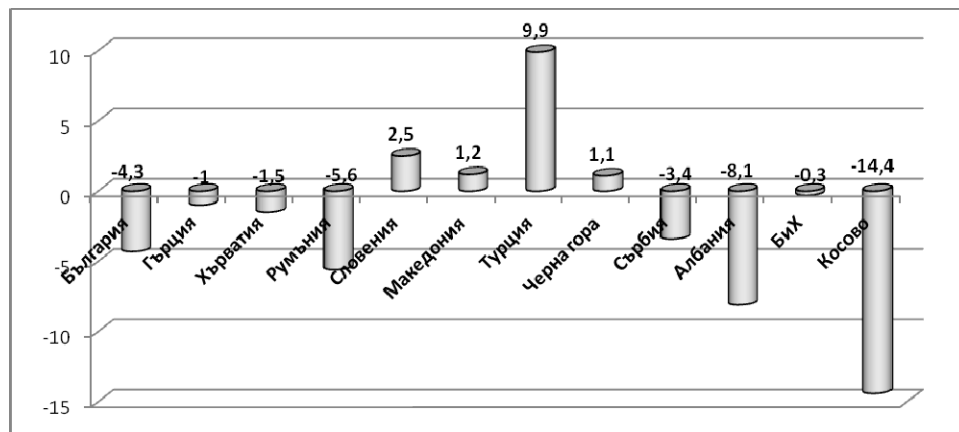
- Демографски промени в страните от региона

За периода 2007-2014 г. броят на населението се увеличава само в четири от изследваните страни, най-съществено в Турция, следвана от Словения, Македония и Черна гора, което

предполага най-голям потенциал за нарастване броя на учащите се, в т.ч. студенти. Във всички други държави населението намалява, най-значително в Косово, следвано от Албания и Румъния. След тях се нарежда България. Относително по-малко е понижението в Сърбия, Гърция и Хърватия, и най-малко в Босна и Херцеговина (фиг. 2.11).

Фигура 2.11

Процент на нарастване на населението за периода 2007-2014 г. (%)

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Промяната в броя на населението се определя от естествения прираст и от нетната миграция.

Коефициентите на естествен прираст на населението (на 1000 човека), показващи разликата между ражданията и умираанията в страната, са отрицателни за целия период 2007-2014 г. в България (-5.7‰ за 2014 г.), Румъния (-3.5‰), Хърватия (-2.7‰), Сърбия (-4.9‰) и Босна и Херцеговина (-1.5‰), като най-неблагоприятни са показателите за България. В същото време, Словения (1.1‰), Македония (1.9‰), Черна гора (2.4‰), Албания (5.2‰), Турция (12.3‰) и Косово (13.2‰) се характеризират с постоянно положителни коефициенти, като най-високи са показателите в Косово и Турция. В Гърция коефициентите са положителни до 2010 г., след което тенденцията се обръща (-2‰ за 2014 г.). Отрицателните коефициенти свидетелстват за негативни демографски промени и за намаляващ потенциал за нарастване броя на учащите се във висшето образование.

Различни прогнози се правят по отношение бъдещите промени в броя на населението, но основната им характеристика е по-нататъшно намаление във всички изследвани страни-членки на ЕС (табл. 2.4).

Турция е страна, в която коефициентите на естествен прираст и на нетна миграция са положителни, което предполага по-нататъшно увеличаване броя на населението й при равни други условия. За държави като Албания и Косово, и в по-малка степен Македония и Черна гора, в които естественият прираст е положителен, но отрицателните коефициенти на миграция са значителни, като Сърбия и Босна и Херцеговина, в които естественият прираст е отрицателен, а нетната миграция близка до нула, могат да се очакват вариации в броя на населението им.

Таблица 2.4

Прогноза на Евростат¹⁵⁰ за броя на населението (хил. към 01 януари) – основен сценарий

Държава	2015 г.	2030 г.	2050 г.
България	7199.9	6478.7	5781.5
Гърция	10977.9	10090.0	9134.0
Румъния	19909.3	19003.6	17974.0
Словения	2066.5	2087.7	2070.4
Хърватия	4245.0	4087.0	3828.4

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Коефициентите на нетна миграция (на 1000 човека), отчитащи разликата между изходящи и входящи в страната мигранти, са отрицателни за целия изследван период в преобладаваща част от страните, включително България. Най-неблагоприятни са коефициентите в Косово, следвано от Гърция и Албания. Положителни коефициенти за целия период има в Турция, Сърбия и Босна и Херцеговина, като в последните две страни са близки до нула. В Словения почти през целия период се наблюдават положителни коефициенти, а в Хърватия тенденцията се обръща от 2010 г. (от положителни към отрицателни коефициенти).

Броят на емигрантите (с официално регистрирана промяна на адреса от страната в чужбина) бележи тенденция на нарастване в периода 2008-2013 г. в България (като през 2009 г. броят рязко нараства, а през 2014 г. достига до 28.7 хил. души, най-голям брой за целия период), Гърция (с намаление през 2013 г.), Хърватия. Промените в Словения и Македония са неравномерни, а в Румъния има тенденция на намаление. Най-голям дял на по-младите хора на възраст 20-34 г. сред емигрантите се наблюдава в Гърция, следвана от България и Румъния. Напускането на младите хора допълнително влошава демографската ситуация в тези държави и ограничава потенциала за участие на населението във висшето образование.

Потенциалните емигранти са значителен процент от населението на страните от региона. Според някои изследвания¹⁵¹ потенциалните емигранти в България са около 20% от населението на възраст 15-60 г. Значително по-висок е процентът от населението от държавите от Западните Балкани, включени в настоящото изследване, което има нагласа да живее или работи извън страната си. Според резултатите от *Balkan opinion barometer 2015*¹⁵² този процент е между 35 и 58% (Македония 35%, Албания 38%, Хърватия 42%, Черна гора 43%, Сърбия 45%, Косово 49% и Босна и Херцеговина 58%).

¹⁵⁰ <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (31.05.2016 г.).

¹⁵¹ Такива са данните, например, от: НСИ, „Миграция и миграционно поведение на населението“, представително проучване, проведено заедно с преброяването на населението 2011 г. (<http://www.nsi.bg/Census/Vivmigr.htm>); представително проучване от 2011 г., резултатите от което са публикувани в Минчев, В., Е. Маркова, М. Мишева, И. Зарева, И. Балканска, В. Бошнаков, Й. Калчев, *Българската емиграция: теории, политики, емпирични изследвания*. София, 2012. ISBN 978-954-91905-8-8; представително проучване от 2013 г., осъществено по проект “Migration and Transnationalism between Switzerland and Bulgaria: Assessing social inequalities and regional disparities in the context of changing policies”, финансиран по Българо-Швейцарска изследователска програма (авторът на тази глава е член на колектива, реализирал изследването) и др.

¹⁵² Regional cooperation council, *Balkan barometer 2015, Public opinion survey, Sarajevo 2015* (www.rcc.int).

В резултат на промените в естествения прираст и миграционните процеси в изследваните държави, се изменя и дялът на населението от ниските възрастови групи, което е потенциалът за бъдещи учаци се във висшето образование. Най-голям дял на населението под 15 г. има в Турция (24.6% през 2014 г.), Косово (28% през 2013 г.), Албания (19.2% през 2014 г.) и Черна гора (18.6% през 2014 г.), а най-малък в България (13.7% през 2014 г.), следвана от Сърбия (14.3% през 2014 г.), Словения (14.6% през 2014 г.), Гърция (14.7% през 2014 г.) и Хърватия (14.8% през 2014 г.). В малко по-добра позиция са Румъния (15.5%), Босна и Херцеговина (16.4% през 2013 г.) и Македония (16.9% през 2014 г.). Средният за ЕС-28 процент е 15.6% (2014 г.) и е по-висок от тези на всички страни-членки, включени в изследването, но по-малък от регистрираните за останалите страни от региона, с изключение на Сърбия. За периода 2007-2014 г. дялът на населението от тази възрастова група намалява във всички държави с изключение на Словения и България (където нараства с половин процентен пункт), а в Гърция се запазва същото равнище. Почти в аналогична позиция е България по отношение дела на населението на възраст 15-24 г. – по-нисък показател има само Словения (10.1% през 2014 г.), а Гърция е със същия (10.4% през 2014 г.). Най-голям процент отново се наблюдава в Турция и Албания. Дялът на населението от тази възрастова група намалява във всички страни, включително и в България.

- *Рано напуснали училище – младежи с незавършено средно образование*

Най-голям, но и намаляващ дял на населението на възраст 18-24 г. с незавършено средно образование се наблюдава в Турция, следвана от Албания. При непрекъснато понижаващ се процент на рано напусналите училище през целия изследван период, тези страни разширяват потенциала си за увеличаване броя на студентите. Най-благоприятно в този план е състоянието в Хърватия и в Словения, както и в Гърция. Те са постигнали по-добри показатели от целевите за 2020 г., които са си поставили. Другите две държави с нисък дял на рано напусналите училище са Босна и Херцеговина и Сърбия, които се характеризират с по-добър от средноевропейския показател, както и от целевия за 2020 г. на ЕС. България, Румъния и Македония са с по-високи от средния за ЕС-28 индикатор (наред с Турция и Албания). В България стойността му намалява до 2011 г., след което отново започва нарастване (до 13.4% за 2015 г.). *Позитивните промени, които страната ни успя да постигне нямат дългосрочен характер* (табл. 2.5).

Таблица 2.5

Население на възраст 18-24 г. с незавършено средно образование (рано напуснали училище) (%)

Държава	2007	2009	2011	2012	2013	2014	Цел 2020
ЕС-28	14.9	14.2	13.4	12.6	11.9	11.1	10
България	14.9	14.7	11.8	12.5	12.5	12.9	11
Гърция	14.3	14.2	12.9	11.3	10.1	9.0	9.7
Румъния	17.3	16.6	18.1	17.8	17.3	18.1	11.3
Словения	4.1	5.3	4.2	4.4	3.9	4.4	5.0
Хърватия	4.5	5.2	5.0	5.1	4.5	2.7	4.0
Албания	42.0	35.5	35.2	31.6	30.5	26.0	-
Босна и Херцеговина	-	-	8.0	7.9	6.7	-	-
Македония	19.9	16.2	13.5	11.7	11.4	12.5	-
Сърбия	12.6	9.3	8.5	8.1	8.7	8.3	-
Турция	46.9	44.3	41.9	39.6	37.5	38.3	-

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

- *Качество на до-висшето образование*

Качеството на до-висшето образование също има значение за повишаване броя на студентите – колкото по-високо е то, толкова по-добри условия се създават за нарастване броя на учащите се във висшето образование. Делът на петнадесетгодишните ученици под критичното ниво на ПИСА¹⁵³ по четивна грамотност е най-висок в България (въпреки известното подобрене спрямо предходните изследвания от 2006 и 2009 г.) от всички останали изследвани страни-членки на ЕС, както и от средното ниво на ЕС-28. По-неблагоприятни от България показатели сред всички изследвани държави за 2012 г. имат само Албания и Черна гора (няма данни за Македония), в които също се наблюдава подобрене на показателите спрямо предходните изследвания. Аналогично е състоянието и в областта на математиката и на природните науки. Всички страни изостават съществено от европейската стратегическа цел 2020 („Образование и обучение 2020”), която е 15%. Сравнително най-близо до нея са Словения и Хърватия и то в областта на природните науки и в по-малка степен на четивната грамотност на децата. Най-слаби са постиженията в областта на математиката (табл. 2.6).

Таблица 2.6

Дял на 15-годишните ученици под критичното ниво на ПИСА по четивна грамотност, математика и природни науки (%)

Държава	Четивна грамотност			Математика	Природни науки
	2006	2009	2012	2012	2012
ЕС-27/28	22.6	19.6	17.8	22.1	16.6
България	51.1	41.0	39.4	43.8	36.9
Гърция	27.7	21.3	22.6	35.7	25.5
Румъния	53.5	40.4	37.3	40.8	37.3
Словения	16.5	21.2	21.1	27.5	12.9
Хърватия	21.5	22.4	18.7	29.9	17.3
Албания	-	56.6	52.3	60.7	53.1
Сърбия	51.7	32.9	33.1	38.9	35.0
Турция	32.2	24.5	21.6	42.0	26.4
Черна гора	56.3	49.5	43.3	56.6	50.7

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

- *Мобилност на учащите се*

Международната мобилност на студентите и на академичния състав е важно условие за подобряване на образователната подготовка на учащите се, уменията на преподавателите и развитието на междуинституционалните връзки. Тя е приоритет за ЕПВО още от стартирането на Болонския процес. За общественото и социално-икономическото развитие на отделните държави обаче е от значение, доколко са в състояние на привлекат обратно високообразованите млади хора да реализират знанията и уменията си в родните им страни. Важно за развитието на системите им за висше образование и показателно за привлекателността и качеството им е също така доколко са в състояние да привлекат учащи се от чужбина. В същото време, изходящият поток студенти е индикатор както за стремежа на младите хора да натрупат международен опит, така и за възможни несъвършенства и проблеми на образователната система, за трудности при реализацията на специалистите на пазара на труда на съответната страна. По-ниската степен на

¹⁵³ Програма за международно оценяване на учениците (PISA), разработена от ОИСР.

социално-икономическо развитие на държавите от региона е предпоставка за „изтичане на мозъци” и за проблеми със запазването и привличането на таланти хора. Тя поражда мотивация у младите специалисти да се реализират на пазара на труда в чужбина и води до загуба на човешки капитал за изпращащите страни.

По данни на Евростат, сред изследваните държави България е тази с най-висок процент на студенти, обучаващи се в друга страна-членка на ЕС, ЕИП¹⁵⁴ или страна-кандидатка (% от всички студенти) – 9% за 2012 г., при среден за ЕС-28 показател 2.5%. Тя е и една от страните, наред с Румъния и Словения, в които този процент нараства за периода 2007-2012 г. В Гърция и Хърватия той почти не се променя, със слаби флукуации през отделните години на периода. В Македония и Турция се наблюдава намаление.

В същото време, България е и държавата с най-висок процент на чуждестранни студенти от друга страна-членка на ЕС, ЕИП или страна-кандидатка (% от всички студенти в страната), макар и по-нисък от средноевропейския показател (3.6%, 2012 г.). След нея се нарежда Гърция. Най-малък е този процент в Турция, Хърватия и Македония, следвани от Румъния (фиг. 2.12).

Фигура 2.12
Студенти, обучаващи се в друга страна-членка на ЕС-27, ЕИП или страна-кандидатка и чуждестранни студенти от друга страна-членка на ЕС-27, ЕИП или страна-кандидатка (% от всички студенти), 2007 и 2012 г.

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Сред изследваните страни, участващи в ЕПВО, България е с най-висок процент на студентите¹⁵⁵, обучаващи се в държава извън ЕПВО (2011/2012 г.). При среден показател за ЕПВО от 0.36%, за България той е 0.64%. След нея се нареждат Македония (0.57%), Сърбия (0.56%), Босна и Херцеговина (0.45%), Хърватия (0.40%), Гърция (0.33%), Турция

¹⁵⁴ ЕИП – Европейско икономическо пространство.

¹⁵⁵ Процент от общия брой студенти на съответната страна.

(0.31%), Румъния (0.26%), Словения (0.20%).¹⁵⁶ В същото време, България е и страната с най-голям процент на чуждестранни студенти¹⁵⁷ (от държави извън ЕПВО) – 0.97%, макар и значително по-нисък от средния за ЕПВО (2.27%, 2011/2012г.). По-малък е той в Румъния (0.82%), Гърция (0.39%), Турция (0.32%) и Словения (0.15%) и почти незначителен в Сърбия (0.09%), Босна и Херцеговина (0.08%), Хърватия (0.06%) и Македония (0.01%).

България и Гърция, и в известна степен Словения, са с най-голям процент чуждестранни студенти от ЕС и извън ЕПВО. Макар и в по-малка степен, Румъния привлича студенти от и извън ЕПВО, докато Турция – главно извън ЕПВО. Доколкото има данни за другите изследвани държави, техният потенциал за привличане на чуждестранни учащи се е по-малък.

От гледна точка на сравнително по-големия брой на студентите, обучаващи се в чужбина, от този на чуждестранните студенти в страната¹⁵⁸, България е в по-неизгодна позиция от повечето от изследваните държави. По отношение на баланса на мобилността, съотношението между чуждестранни студенти и студенти, обучаващи се в чужбина – най-голямо е то в Словения (0.95 за 2011/2012 г.), следвана от Гърция, Босна и Херцеговина и Сърбия (0.58), Румъния (0.48), Турция (0.42). България е с показател 0.36, Македония с 0.15, а Хърватия с 0.08 (ЕПВО=1.0).¹⁵⁹

По-голяма част от студентите от изследвания регион, обучаващи се в друга държава, се учат в: Великобритания, Германия, Франция, Австрия, Италия, Испания. Не малко обаче, е движението и между изследваните страни, главно – България, Гърция, Турция, но също така Хърватия, Словения, Румъния (табл. 2.7).

Таблица 2.7

Брой чуждестранни студенти според страна на гражданство (от страна – в страни)

От държава	В държава					Най-голям брой учащи в държава 2012	
	2008	2009	2010	2011	2012		
България	ЕС-28	20609	21681	23198	24363	25817	Австрия, Великобритания, Германия, Испания, Холандия, Франция
	Гърция	625	625	630	688	690	
	Румъния	275	280	270	285	257	
	Словения	7	13	23	33	27	
	Хърватия	3	1	1	3	1	
	Македония	58	66	38	30	36	
Гърция	ЕС-28	31240	32190	32496	33844	36788	Великобритания, Германия, Италия
	България	646	783	998	1302	1944	
	Румъния	674	860	985	1059	1031	
	Словения	5	7	6	4	7	
	Хърватия	-	-	-	1	-	
	Македония	3	1	3	8	11	
Румъния	ЕС-28	21269	25079	29947	32525	37235	Великобритания, Германия, Испания, Италия, Франция
	България	80	42	33	29	19	
	Гърция	163	-	209	271	305	
	Словения	10	8	9	12	13	
	Турция	875	850	963	1 099	1 322	

¹⁵⁶ По данни на European Commission/EACEA/Eurydice, 2015. The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

¹⁵⁷ Процент от общия брой студенти на страната.

¹⁵⁸ В и от държави от ЕПВО.

¹⁵⁹ Същият източник.

	Хърватия	2	2	2	1	7	
	Македония	1	1	-	1	1	
	Турция	66	61	62	62	61	
Словения	ЕС-28	2401	556	2584	2644	2709	Австрия, Великобритания, Германия
	България	14	14	13	8	4	
	Гърция	1	-	4	4	3	
	Румъния	2	10	1	-	3	
	Хърватия	104	109	107	120	130	
	Македония	-	3	8	6	-	
	Турция	2	2	5	5	2	
Хърватия	ЕС-28	8953	9437	9641	9621	9940	Австрия, Германия, Италия
	България	8	9	12	8	10	
	Гърция	12	-	10	9	9	
	Румъния	5	3	2	1	-	
	Словения	707	759	746	698	809	
	Македония	11	9	38	24	12	
	Турция	12	10	10	9	14	
Албания	ЕС-28	20748	21750	22808	24685	23913	Германия, Гърция, Италия
	България	187	211	214	241	266	
	Гърция	5940	-	6861	8622	8209	
	Румъния	279	316	272	245	233	
	Словения	5	7	24	23	10	
	Хърватия	5	-	2	3	3	
	Македония	307	332	189	230	79	
	Турция	590	547	542	519	530	
Босна и Херцеговина	ЕС-28	7736	8408	8628	8620	8698	Австрия, Германия
	България	5	6	5	2	3	
	Гърция	25	-	28	32	31	
	Румъния	1	2	2	1	-	
	Словения	223	253	289	318	330	
	Хърватия	408	484	484	459	370	
	Македония	5	-	6	8	2	
	Турция	495	539	529	686	629	
Македония	ЕС-28	5571	5048	4622	4130	4001	Австрия, България, Германия, Италия, Словения
	България	3042	2392	1748	1234	894	
	Гърция	58	-	57	47	50	
	Румъния	105	87	76	95	69	
	Словения	202	255	351	320	474	
	Хърватия	40	45	40	36	28	
	Турция	332	335	356	361	439	
Сърбия	ЕС-28	7958	10108	10206	10707	11481	Австрия, Германия, Унгария
	България	392	407	400	354	383	
	Гърция	123	-	120	142	141	
	Румъния	646	338	422	463	456	
	Словения	131	145	163	145	167	
	Хърватия	68	50	67	53	45	
	Македония	898	954	743	1 146	365	
	Турция	242	202	141	144	171	
Турция	ЕС-28	38250	43937	48725	52448	56289	Австрия, България, Великобритания, Германия, Франция
	България	2814	3565	4488	4769	4997	
	Гърция	148	-	174	167	158	
	Румъния	216	241	354	440	395	
	Словения	5	9	7	8	6	
	Хърватия	-	-	-	-	-	
	Македония	30	32	143	211	143	
Черна гора	ЕС-28	448	619	760	939	887	Германия, Италия
	България	5	12	8	28	12	
	Гърция	3	-	4	3	3	
	Румъния	42	33	44	23	10	
	Словения	2	14	30	35	47	
	Хърватия	28	32	18	31	24	
	Македония	5	5	4	13	29	
	Турция	-	-	55	52	74	

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Най-голям и слабо нарастващ е броят на българските студенти, обучаващи се в Турция, както и в Гърция. На следващо място, но без по-съществени промени в броя на учащите се, се нарежда Румъния. Значително по-малко са те в Македония и Словения.

Почти аналогично, броят на гръцките студенти се увеличава в България и Турция, както и в Румъния. Незначителен е броят им в Македония и Словения.

Хърватските студенти се обучават в сравнително по-голяма степен в Словения, а Словенските в Хърватия. Турските учаци се са предимно в България, а Албанските в Гърция.

По данни на НСИ¹⁶⁰, най-голям е броят, а и делът на студентите-чужденци от изследваните държави в България от Турция, Гърция, Македония, и относително по-малък от Сърбия и Албания. Броят на учащите се от Турция и особено от Македония намалява за периода 2009/2010 – 2014/2015 уч.г., а този на студентите от Гърция нараства. Не се наблюдават по-значителни изменения в броя на младежите от другите изследвани страни (табл. 2.8).

Таблица 2.8

Структура на чуждестранните студенти в България по страна на завършено предходно образование (%)

Държава	2007/2008	2009/2010	2014/2015
Гърция	6.6	9.8	25.6
Хърватия	0.1	0.1	0.0
Румъния	0.8	0.3	0.1
Словения	0.1	0.0	0.0
Р Македония	32.9	17	4.4
Турция	30.7	44.4	27.1
Албания	2.0	2.1	1.8
Черна гора	0.1	0.1	0.1
Сърбия	4.1	3.9	3.3
Босна и Херцеговина	0.0	0.0	0.0
Косово	0.1	0.2	0.3

Източник: НСИ. <http://www.nsi.bg>.

Важно значение за мобилността на учащите се имат усвоените от тях чужди езици. Почти всички ученици в прогимназиалната и гимназиалната степен на образование в изследваните страни-членки на ЕС, както и в Македония, изучават един или два и повече чужди езици, като нараства процентът на тези, изучаващи повече езици.¹⁶¹ Само в България се наблюдава намаление на процента на изучаващите два и повече езици в прогимназиалното образование и увеличение на тези с един език.¹⁶²

¹⁶⁰ НСИ, Образование в Р България 2010, 2015.

¹⁶¹ По данни на Евростат. Няма налични данни за останалите изследвани страни.

¹⁶² По данни на Евростат, най-голям е процентът на студентите, усвоили един чужд език (2011 г., самооценка), във всички страни-членки на ЕС, както и в Сърбия и Турция (за другите страни няма данни). Изключение прави Словения, където 71% от учащите се твърдят, че са усвоили три и повече чужди езици. Без познания по чужди езици са близо 22% от студентите в България и 37% в Турция.

Стремежът към повишаване броя на населението с висше образование е характерен за всички държави от региона. Това е видно както от институционалните, така и от нормативните промени, осъществяващи се в сферата на висшето образование през последните десетилетия и особено след 2000 г. Увеличаването на броя на студентите в страните като цяло, както и очертаващите се обратни тенденции в някои от тях, след период на бързо нарастване, се обуславят от редица фактори, в т.ч. изменението в броя на населението от по-ниските възрастови групи и от нарастващата мобилност на населението, както и на учащите се. Влияние оказват и промените в участието във и в качеството на до-висшето образование.

България е една от държавите, в които след бързо повишаване на броя на студентите, от 2010 г. тенденцията се обръща. Принос за това имат задълбочаващата се демографска криза, непрекъснатият изходящ поток от мигранти, прекъснатият тренд на намаляване на рано напусналите училище, минималните позитивни промени в качеството на до-висшето образование, както и нарастващият брой на български студенти, обучаващи се в чужбина. Следва да се посочи, че България се характеризира и с висок процент на чуждестранни студенти, макар и по-нисък от средните за ЕС-28 и ЕПВО. При всичката тази динамика, балансът на мобилността на студентите остава далеч под единица и с една от най-малките стойности сред тези на изследваните държави. Очертаните тенденции са предпоставка за по-нататъшно намаляване на броя на студентите в страната, за ограничаване на човешкия ѝ капитал, за задълбочаване на препятствията пред бъдещото ѝ социално-икономическо и демографско развитие.

2.5. Резултати от дейността на системата на висше образование

За резултатите от дейността на системата на висше образование, в количествен и качествен план, може да се съди както от промяната в броя и дела на населението с висше образование, така и от неговата реализация на пазара на труда и използването му във високотехнологични производства и услуги.

Всички изследвани страни, без Румъния, се характеризират с непрекъснато нарастващ дял на високообразованото население (процент на населението на възраст 25-64 г. със завършено поне средно образование). С най-голям процент са Словения (85.7% за 2014 г.), Хърватия (82.9%) и България (81.1%), по-висок от средноевропейския показател (76%). След тях се нареждат Румъния (72.8%, единствената държава, в която нарастването през изследвания период е неравномерно, като след започналото през 2010 г. наново увеличение на дела на тази група от населението, през 2014 г. се наблюдава спад), Гърция (68.4%), Македония (65.7%) и Турция (32.6%).

По-добри от средноевропейския индикатор за дела на по-младото население, на възраст 20-24 г., със средно и по-високо образование (82.3% за 2014 г.) имат отново Хърватия (96.3%) и Словения (90.2%). След тях, от страните-членки на ЕС се нареждат Гърция (88.4%), България (85.8%) и Румъния (79.7%). Тук следва да се подчертае фактът, че Черна гора (94.6%), Босна и Херцеговина (93.5%) и Сърбия (92.2%) имат значително по-високи проценти от средноевропейския, а и от българския. Македония също е с по-добър показател от България (86.4% за 2013 г.). Този факт подсказва, че в България има *относително изоставане по отношение образователната подготовка на по-младото*

население. Освен Румъния, с по-ниски дялове от нашата страна са само Албания (73.8% за 2012 г.) и Турция (55% за 2013 г.).

Един от основните целеви индикатори, залегнали в стратегия Европа 2020, е увеличаването на дела на населението на възраст 30-34 г. с висше образование (целеви показател за ЕС-28 е 40%). По този показател България успява до достигне до 30.9% през 2014 г. (и 32% през 2015 г., при заложен цел от 36% за 2020 г.), като въпреки това не малко увеличение, само Румъния има по-нисък процент от изследваните страни-членки на ЕС. С по-добри от българския показател са Словения, Гърция и Хърватия. Значително по-ниски са дяловете в останалите държави (извън ЕС). Непрекъснатото нарастване на стойностите на дела на населението от тази възрастова група със завършено висше образование, както и на броя на студентите в тях, показва стремежът им да догонят страните-членки на ЕС. Следва да се подчертае, че за изследвания период България се откроява с най-малко увеличение (в процентни пункта) на този индикатор от всички държави, което в определена степен се обуславя от относително високото изходно равнище (през 2007 г., след Словения, Гърция и България имат най-високи показатели) (табл. 2.9).

Таблица 2.9

Дял на населението на възраст 30-34 г. със завършено висше образование (%)

Държава	2007	2014	2014/2007 (процентни пункта)	Цел 2020
ЕС-28	30.1	37.9	7.8	40
България	26	30.9	4.9	36
Гърция	26.3	37.2	10.9	32
Хърватия	16.8	32.2	15.4	35
Румъния	13.9	25	11.1	26.7
Словения	31	41	10	40
Македония	12.2	24.9	12.7	-
Турция	12.3	21.5	9.2	-
Албания	8.8 (2008 г.)	16.8 (2012 г.)	8	-
Сърбия	16.3	27.2	10.9	-
Босна и Херцеговина	8.7	18.9	10.2	-
Черна гора	18.7 (2010 г.)	28.3	9.6	-

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Промените в участието на населението във висшето образование влияят в известна степен върху подредбата на страните по този показател, когато се вземат предвид данните за младежите от по-широка възрастова група 25-34 г. Процентът на висшистите от посочената възрастова група е по-висок от този при 30-34-годишните за някои страни (като Албания, Босна и Херцеговина, Гърция, Македония, Румъния, Турция, Хърватия, Черна гора), за други е по-нисък (България и Словения). През 2013 г. България заема четвърто място по този индикатор сред изследваните държави, като пред нея са Словения, Гърция и Черна гора, а Хърватия е с по-нисък показател (фиг. 2.13).

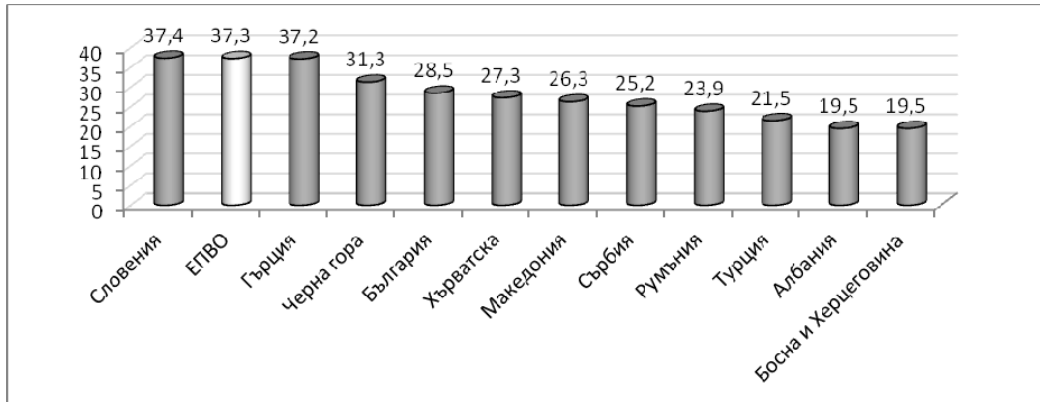
Важен въпрос за развитието на образователната система, за нейната резултатност и ефективност, за увеличаването на броя на висшистите е този за потребностите от такива специалисти и за възможностите им за реализация на пазара на труда. Социално-икономическите условия, степента на икономическо и технологично развитие, състоянието на пазара на труда, високата структурна и младежка безработица,

относително ниските доходи и високата бедност обуславят потребностите от и възможностите за подготовка на висококвалифицирани специалисти, както и за не малките изходящи външномиграционни потоци от страните от региона (вж. също Глава първа).

Фигура 2.13

Процент от населението с висше образование на възраст 25-34 г. (%), 2013 г.

Източник: European Commission/EACEA/Eurydice, 2015. The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Коефициентите на икономическа активност на високообразованото население са по-големи от тези на по-ниско образованото и от осреднените показатели във всички изследвани страни (за които има данни), в т.ч. за населението на възраст 30-34 г., и то в относително по-голяма степен. Коефициентите на безработица при висшистите са значително по-ниски от тези на по-нискообразованите, включително и при по-младото население (табл. 2.10).

Таблица 2.10

Коефициенти на икономическа активност и на безработица по възрастови групи за 2014 г. (%)

Държава	Коефициенти на икономическа активност				Коефициенти на безработица			
	15-64 г.		30-34 г.		15-74 г.		30-34 г.	
	общо	висшисти	общо	висшисти	общо	висшисти	общо	висшисти
ЕС-28	72.3	87.4	86.2	91.9	10.2	6.1	10.5	6.7
България	69	86.2	81.5	89.5	11.4	5.1	11.4	5.6
Гърция	67.4	84.6	89.1	94.9	26.5	20	30.1	27.1
Хърватия	66.1	86.7	90.7	95.3	17.3	9.6	16.5	11.1
Румъния	65.7	87.6	83.8	95.8	6.8	5.8	5.5	3.6
Словения	70.9	87.5	92.8	95	9.7	6.3	11.3	7.7
Македония	65.3	89.2	82.9	94.3	28	22.5	28.9	20.8
Турция	55.1	81.3	68.5	88.9	9.9	10.5	8.7	6.8

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

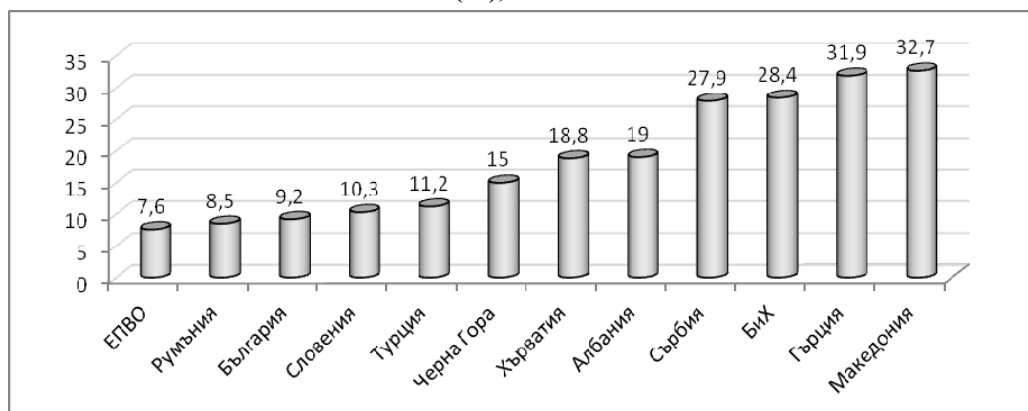
България има най-нисък коефициент на икономическа активност на младите хора с висше образование сред изследваните страни-членки на ЕС и по-нисък от средния за ЕС

показател, както и от този за Македония, а Турция е много близо до нея. В същото време, обаче, и безработицата сред тази група от населението е малка. В по-добра позиция от нас е само Румъния.

Данните показват, че младите специалисти в България са сравнително по-слабо засегнати от безработица. Страната се нарежда на второ място сред изследваните държави от ЕПВО, след Румъния, по коефициенти на безработица на младежите с висше образование. Друг е въпросът дали по-ниската безработица се дължи на заетост не по специалността или на длъжности, не изискващи висше образование, на по-ниската икономическа активност, както и на други фактори (фиг. 2.14).

Фигура 2.14

Коефициенти на безработица на населението на възраст 20-34 г. с висше образование (%), 2013 г.

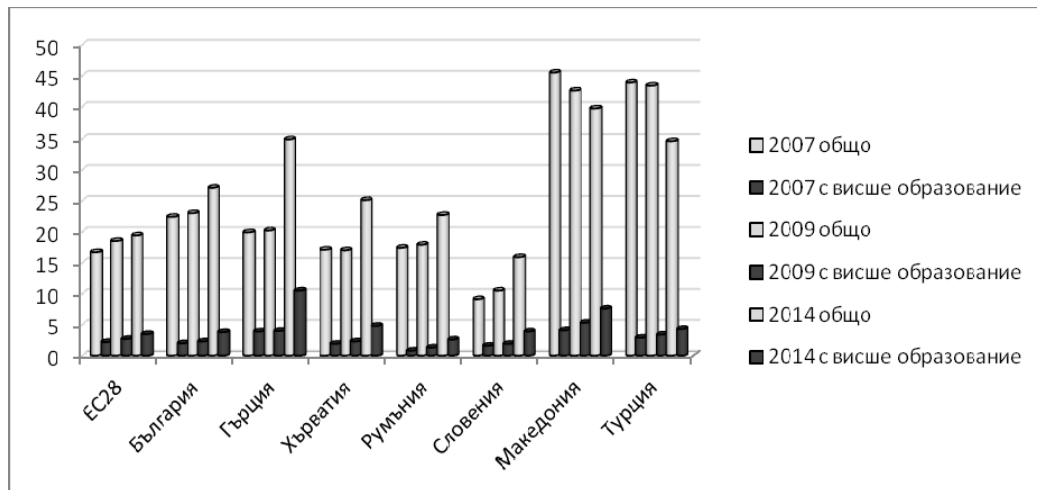
Източник: European Commission/EACEA/Eurydice, 2015. The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.¹⁶³

Важен индикатор от гледна точка на реализацията на младите хора на пазара на труда и участието им в образованието, в т.ч. висшето, както и на мотивацията им за включване в образователния процес, е този за дела на младежите нито в заетост, нито в образование или обучение. Много голям процент от населението на възраст 20-34 г. не участва нито в образованието, нито в заетостта. След началото на икономическата криза (от 2009 г.) този процес се засилва в целия ЕС, в т.ч. и в България. Делът на тези хора у нас достига до 27.1% през 2014 г., като от всички страни-членки на ЕС само Гърция и Италия са в по-неизгодна позиция. От изследваните държави, за които има данни, по-високи показатели от България се наблюдават в Гърция (34.9%), Македония (39.7%) и Турция (34.6%). По-добър от средноевропейския (19.4%) има само Словения (14.4%). Въпреки че Турция и Македония са с едни от най-неблагоприятните индикатори (наред с Гърция), те се характеризират с непрекъсната тенденция на намаляване на дела на тези млади хора, за разлика от страните-членки на ЕС (фиг. 2.15).

¹⁶³ http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=EC0215185

Фигура 2.15

Младежи на възраст 20-34 г. нито в заетост, нито в образование или обучение – общо и с висше образование (%)

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

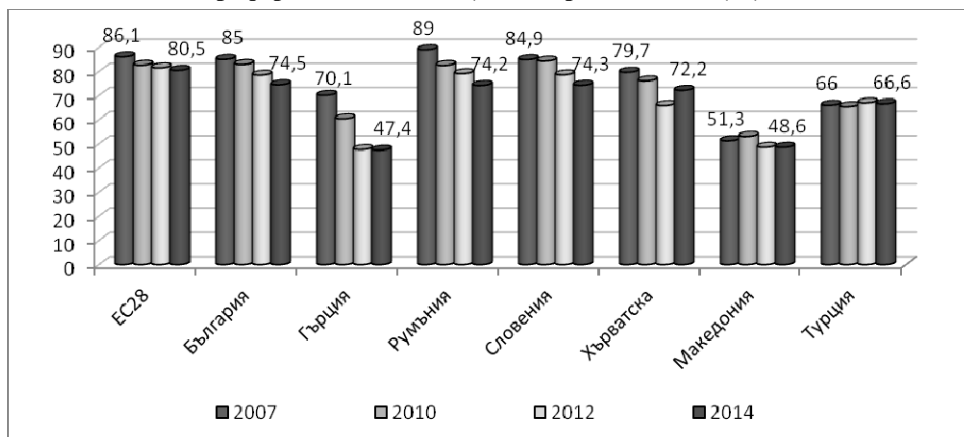
Трябва да се отбележи, че процентът на младежите от тази възрастова група, но с висше образование, които не участват нито в заетост, нито в образование или обучение, е значително по-малък, макар че от 2009 г. започва да нараства във всички изследвани страни-членки на ЕС, както и в Турция и Македония. Най-висок е делът им в Гърция (10.5% за 2014 г.), следвана от Македония (7.6%). По този показател, макар и малко по-висок от средноевропейския, България (3.8%) е в по-благоприятна позиция от другите изследвани държави, като само Румъния (2.6%) има по-нисък процент от българския.

Един от общоевропейските целеви индикатори за 2020 г. е този за коефициентите на заетост на новозавършилите средно или висше образование на възраст 20-34 г. (завършили образование 1-3 г. преди референтната година), който е 82% („Образование и обучение 2020”). Икономическата криза постави значителни предизвикателства пред постигането на такава цел. Във всички изследвани страни-членки на ЕС се наблюдава намаление на този показател след 2008 г. (включително и средноевропейският). В Македония понижението започва след 2010 г., а в Турция не се наблюдава такова. През 2014 г. най-високи коефициенти на заетост на тази група от населението има в Словения (70.1%), следвана от Румъния (66.2%) и от България (65.4%), при средноевропейски показател от 76%. Следва да се отбележи, че Турция (62.5%) е в по-добра позиция от Хърватия (62%), а с най-лоша (от всички държави, за които има данни) се характеризира Македония – под 43% за 2014 г. Близо до нея се нарежда Гърция с 44.3%, най-нисък процент от изследваните страни-членки на ЕС.

Заетостта при висшестите също намалява, макар и в по-малка степен. И по този индикатор България, Словения и Румъния са в най-благоприятни позиции, макар и под средноевропейското ниво (фиг. 2.16).

Фигура 2.16

Коефициенти на заетост на новозавършили висшисти (между 1 и 3 г. преди референтната година) на възраст 20-34 г. (%)

Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

От гледна точка на ефективността на използване на човешкия капитал на една страна, не по-малко важно от равнището на заетост е видът на заетостта или съответствието между образование и заемана длъжност. В този план, процентът на младите хора с висше образование, заемащи длъжност, за която не се изисква такава, дава представа за адекватността на образованието на потребностите на обществото и на пазара на труда. Позицията на България в това отношение не е толкова добра. Албания, Турция, Гърция и България са държавите, в които делът на висшистите на възраст 25-34 г., работещи на места, за които не се изисква специална квалификация (ИСКО 4-9) надвишава 30%. В същото време, този процент нараства през последните години, т.е. несъответствията се задълбочават, макар и не само в тези три страни (табл. 2.11).

Таблица 2.11

Разпределение на хората с висше образование на възраст 25-34 г. според заетостта в ИСКО 1 или 2, ИСКО 3 и ИСКО 4-9* (%), 2013 г. и промяна на дела на заетостта в ИСКО 4-9 за периода 2010-2013 г. (процентни пункта)

Държава \ ИСКО	ИСКО 1 или 2 2013 г.	ИСКО 3 2013 г.	ИСКО 4-9 2013 г.	ИСКО 4-9 2010 г.	Промяна 2010-2013 г.
Албания	41.4	13.6	45.0	-	-
Турция	51.9	12.9	35.2	29.6	5.6
Гърция	50.7	15.2	34.1	30.1	4.0
България	48.3	18.4	33.3	30.0	3.3
Сърбия	52.1	19.0	28.9	15.3	13.6
Македония	68.2	8.2	23.6	25.5	-1.9
Румъния	64.8	12.4	22.8	13.2	9.6
Хърватия	62.5	15.7	21.9	11.0	10.9
Словения	66.7	14.1	19.2	14.1	5.1

* ИСКО 1-9 Класификация на професиите и длъжностите 2011: 1 и 2 – ръководители и специалисти, 3 – техници и приложни специалисти, 4-9 – помощен административен персонал – професии, неизискващи специална квалификация

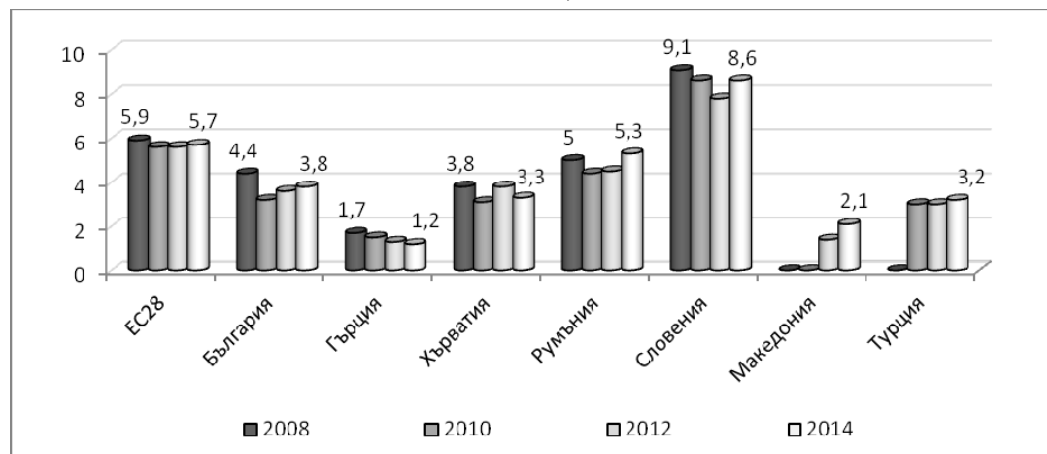
Източник: European Commission/EACEA/Eurydice, 2015. The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Друг важен проблем, свързан с необходимостта от висококвалифицирани специалисти (и тяхната подготовка) и използването на човешкия капитал, е този за заетостта във високотехнологични производства и услуги.

Заетостта във високотехнологични производства и услуги е показателна както за насоката на развитие на една икономика и перспективите пред конкурентоспособността ѝ, така и за потребностите от висококвалифицирани кадри. От 2008 г. (след започването на кризата) заетостта във високо и средно-високо технологични производства (като процент от общата заетост) намалява, макар и незначително, във всички изследвани страни-членки на ЕС (както и средно за ЕС-28). По-висок от средноевропейския показател в този план има само Словения, като освен нея и Румъния се характеризира с по-добър индикатор от България. Другите изследвани държави са в по-неблагоприятна позиция. Най-нисък процент се наблюдава в Гърция, следвана от Македония (фиг. 2.17).

Фигура 2.17

Заетост във високо и средно-високо технологични производства (% от общата заетост)

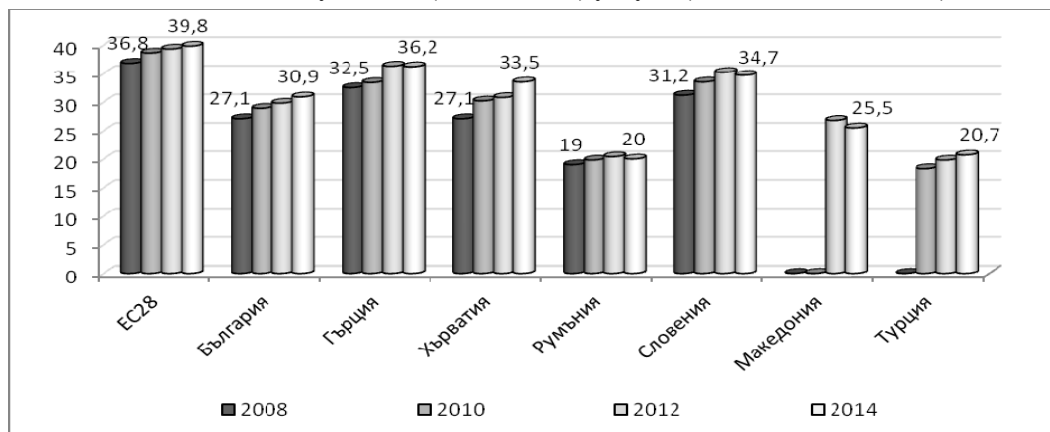
* няма данни за 2008 г. за Македония и Турция и за 2010 г. за Македония
Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Значително по-голяма е заетостта в общо наукоемки (интензивни) услуги (като % от общата заетост), като за разлика от производствената заетост, тя се увеличава в почти всички страни. По този индикатор България изостава от Гърция, Словения и Хърватия. В значително по-неблагоприятна позиция са Македония, Турция и Румъния (с най-нисък показател за 2014 г.) (фиг. 2.18).

Страните от региона се характеризират с нарастване на броя и дела на населението с висше образование. Наблюдават се обаче, проблеми с неговата реализация. Коефициентите на заетост на висококвалифицираните специалисти, включително младите, са по-ниски от средноевропейските. Заетостта във високотехнологични производства и услуги също изостава от средноевропейското равнище. Голям е процентът на младите хора нито в заетост, нито в образование или обучение. Висок е делът и на младите висшисти, заемащи длъжности, за които не се изисква висше образование, като през последните години несъответствията дори се задълбочават.

Фигура 2.18

Заетост в общо наукоемки (интензивни) услуги (% от общата заетост)

* няма данни за 2008 г. за Македония и Турция и за 2010 г. за Македония
Източник: Евростат. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

България заема междинна позиция сред изследваните държави по дял на населението с висше образование, с по-ниски показатели от страните-членки на ЕС и по-добри от тези на държавите извън ЕС. Изоставане се наблюдава по отношение на образователната подготовка на по-младото население. В същото време, икономическата активност на младите специалисти у нас е сравнително ниска. Не е малък процентът на тези, които са нито в заетост, нито в образование или обучение. Голям е делът на работещите на места, за които не се изисква висше образование или специална квалификация. Тези явления свидетелстват за проблеми и недостатъчна ефективност при формирането и използването на човешкия капитал и не мотивират младите хора да се образуват и реализират в страната. Паралелно с това, България е малко над средното равнище в региона по отношение на заетостта във високотехнологични производства и услуги.

3. Международни оценки за висшето образование в страните от региона

Оценката на състоянието на висшето образование на отделните страни от региона и мястото му сред тези на другите изследвани държави се разширява и обогатява чрез анализ на резултатите от редица световни и европейски класации.

Индекс на човешкия капитал (Human capital index)¹⁶⁴

Индексът дава количествен израз на това как страните развиват и използват техния човешки капитал, оценявайки равнищата на образование, умения, заетост. За първи път изследването се реализира през 2013 г. и в него участват 122 държави. През 2015 г. вече са включени 124, в т.ч. тези от настоящото изследване, с изключение на Босна и Херцеговина, Косово и Черна гора (табл. 2.12).

¹⁶⁴ <https://www.weforum.org/reports>.

Таблица 2.12

Индекс на човешкия капитал 2015 (и 2013, където е отбелязано)

	Албания	България	Хърватия	Гърция	Македония	Румъния	Сърбия	Словения	Турция
Индекс на човешкия капитал									
2015 – ранг от 124 страни, (точки)	66(67.20)	42(72.81)	36(75.37)	40(73.70)	55 (69.31)	39(73.94)	50(70.97)	15(79.95)	68(67.09)
2013 – ранг от 122 страни	72	56	46	55	65	69	85	32	60
Обществени разходи за образование – % от БВП (стойност)									
2015	3.27	4.10	4.31	4.09	-	3.07	4.82	5.68	2.86
2013	3.30	4.10	4.30	4.10	3.50	4.20	4.70	5.70	2.90
Качество на образователната система – ранг (отговори скала 1-7)									
2015	39 (4.11)	79 (3.39)	85 (3.23)	98 (3.00)	46 (3.96)	52 (3.83)	93 (3.06)	41 (4.07)	77 (3.42)
2013	(4.05)	(3.42)	(3.36)	(3.10)	(3.66)	(3.25)	(3.11)	(4.01)	(3.41)
Възприятие на бизнеса (точки 1-7)									
Качество на образованието по математика/природни науки									
2015	4.29	4.34	4.91	4.30	4.44	4.72	4.34	5.22	3.51
2013	4.33	4.28	5.05	4.28	4.36	4.30	4.33	5.13	3.52
Достъп до Интернет в училищата (точки 1-7)									
2015	4.12	4.96	4.82	4.12	5.46	4.82	4.24	5.99	4.65
2013	4.19	4.72	4.67	3.91	5.06	4.50	3.91	6.00	4.45
Несходство на уменията – ранг (скала 0-1 най-лошо)	58(0.247)	87(0.343)	51(0.233)	11(0.169)	39(0.217)	86(0.343)	27(0.193)	45(0.223)	66(0.265)
Студенти по области на образование (% от всички)									
Селско стопанство	6.9	2.3	3.9	4.5	2.2	2.2	3.3	3.1	2.4
Образование	20.4	6.6	4.0	6.3	4.9	2.0	6.9	7.9	7.5
Инженерни науки, производство, строителство	9.3	19.2	15.8	17.6	10.9	20.1	15.1	19.3	10.7
Здравеопазване и социални дейности	12.8	7.6	9.3	7.9	11.8	9.2	8.7	10.7	4.8
Хуманитарни науки и изкуство	5.9	7.6	9.5	14.3	12.4	8.1	10.8	8.7	9.6
Природни науки	7.2	5.3	8.5	15.0	12.1	5.2	10.3	7.5	7.0
Услуги	3.2	8.5	8.7	2.8	7.6	4.2	8.1	9.2	3.5
Социални науки, бизнес, право	32.1	40.5	40.3	31.5	38.0	49.0	36.8	33.6	54.5
Непосочено	2.2	2.3	-	0.1	-	-	-	-	-
Дял на население с висше образование (25-54 г.) – ранг (стойност)	121 (1.4)	24 (26.6)	68 (14.3)	26 (26.3)	66 (14.4)	70 (13.6)	74 (12.4)	34 (23.3)	76 (12.2)
Коефициент на участие във висшето образование (15-24 г.) – ранг (стойност)									
2015	44 (55.5)	31 (62.7)	36 (61.6)	4 (91.4)	62 (38.5)	47 (51.6)	42 (56.4)	6 (86.0)	25 (69.4)
2013	49	39	42	4	60	34	43	5	41
Нито в заетост, нито в образование или обучение - % (15-24 г.) – ранг (стойност)	67 (30.5)	58 (21.6)	53 (19.6)	55 (20.4)	61 (24.2)	43 (17.2)	52 (19.5)	17 (9.2)	63 (25.5)
Заетост на висококвалифицирани – % (25-54 г.) – ранг (стойност)	79 (16.7)	42 (31.4)	32 (35.5)	38 (32.9)	47 (28.3)	62 (21.6)	46 (28.4)	20 (43.0)	68 (19.5)
Заетост на средно квалифицирани – % (25-54 г.) – ранг (стойност)	59 (88.4)	54 (89.4)	23 (92.9)	17 (93.4)	100 (77.7)	55 (89.3)	33 (91.7)	32 (91.8)	77 (85.6)
Намиране на квалифицирани кадри без затруднение (25-54 г.) – ранг (скала 1-7)									
2015	80 (3.65)	109 (3.13)	77 (3.70)	32 (4.45)	105 (3.33)	43 (4.20)	84 (3.59)	67 (3.80)	88 (3.55)
2013	(4.10)	(3.03)	(3.82)	(4.57)	(3.25)	(3.82)	(3.77)	(3.74)	(3.57)
Възприятие на бизнеса (точки 1-7)									
Капацитет за привличане на талант									
2015	2.94	1.81	1.81	2.35	2.17	2.62	1.60	2.51	2.91
2013	3.59	1.89	1.89	2.26	2.15	2.17	1.59	2.50	3.19
Капацитет за съхранение на талант									
2015	3.08	1.81	2.11	3.03	2.48	2.47	1.82	2.88	3.18
2013	3.54	1.93	2.27	3.15	2.56	2.08	1.84	2.87	3.27
Процент на емиграция на хора с висше образование									
2013	17.50	9.60	24.60	12.20	29.40	11.30	-	11.00	5.80

Източник: The Human Capital Report 2015. Geneva: WEF, 2015.

За 2015 г. най-висок ранг от изследваните страни от региона има Словения, следвана от Хърватия. Румъния, Гърция и България са с близки рангове и са следващи в класацията. След тях се нареждат Сърбия и Македония, а в най-неблагоприятна позиция са Албания и на последно място Турция. Спрямо 2013 г. всички държави подобряват позициите си, с изключение на Турция.

Сравнително неблагоприятните оценки по отношение развитието на човешкия капитал в изследваните страни се определят от съществуващите проблеми в няколко съществени насоки:

- Обществени разходи за образование (като процент от БВП). Най-високи разходи има в Словения, следвана от Сърбия и Хърватия, а най-ниски в Албания и Турция. България и Гърция, с приблизително еднакви показатели, заемат междинна позиция сред изследваните държави, а след тях са Румъния и Македония.
- Качество на образованието. В най-неблагоприятна позиция по този индикатор са Гърция и Сърбия, следвани от Хърватия, България и Турция. В Сърбия, Гърция, България и Хърватия се наблюдава влошаване на оценката спрямо 2013 г. Ранговете за качеството на образователната система са по-ниски от общите рангове за човешкия капитал при всички изследвани страни, с изключение на Македония и Албания. Най-голяма е разликата за Хърватия и Гърция, следвани от България и Словения.

Според мнението на бизнеса за качеството на образованието по математика/природни науки, в най-добра позиция е Словения, следвана от Хърватия и Румъния. Другите държави имат сравнително близки оценки, малко над средното ниво по оценъчната скала от 1 до 7. Най-ниски са оценките в Турция.

- Не по-малко неблагоприятна от оценката за качеството на образователната система, е тази за не/съответствието между придобитите умения и потребностите от тях. В тази област България и Румъния са в най-неизгодна позиция, а най-добре оценени са Гърция и след нея Сърбия.

По отношение на образователните области, в които се обучават студентите, най-голям е дялът на учащите се в областта „социални науки, бизнес и право“, а на второ място са „инженерни науки, производство и строителство“ във всички държави с изключение на Македония и Албания. Сравнително по-слабо е застъпено образованието по „природни науки“ в България и Румъния и по „здравеопазване и социални дейности“ в Турция, България и Гърция.

- България, Румъния, Хърватия и Словения са страните, за които оценките за качеството и адекватността (на потребностите) на образованието са значително по-ниски от общите им оценки за човешкия капитал. Тези разлики се компенсират с по-добри оценки за други области на изследването, формиращи общата. За България по-високи са оценките за дял на населението с висше образование и участие на населението във висшето образование, както и за заетостта на високо и средноквалифицираните кадри. В същото време, сравнително ниските оценки за качеството и адекватността на образованието обуславят и *впечатляващо ниската оценка за страната ни по отношение намирането на квалифицирани кадри без затруднение – най-ниска сред*

изследваните държави, като близо до нас е само Македония. С 20-30 места по-напред се нареждат Турция, Сърбия и Албания. В най-благоприятна позиция е Гърция, следвана от Румъния.

- Най-висока оценка сред изследваните държави има България по отношение на дела на населението (на възраст 25-54 г.) с висше образование.¹⁶⁵ Близо до нас е Гърция, следвана от Словения. На около 40-50 позиции след нашата страна се нареждат Турция, Сърбия, Румъния, Хърватия и Македония. В най-неблагоприятна позиция е Албания.

Относително висока е оценката на страната ни и по-отношение участието на населението на възраст 15-24 г. във висшето образование (на четвърто място сред изследваните държави след Гърция, Словения и Турция). Близо до нас е Хърватия, следвана от Сърбия, Албания и Румъния. На последно място е Македония.

- Сравнително близки, гравитиращи около средна стойност в класацията, са оценките по отношение на дела на младежите (на възраст 15-24 г.) нито в заетост, нито в образование или обучение, с изключение на Словения. Този факт е показателен за един всеобщ проблем за реализацията, активността и мотивираността на младежите да се образуват или участват в пазара на труда.
- По отношение на заетостта на висококвалифицираните кадри, изследваните страни са със сравнително близки оценки и гравитират около и малко над средното равнище за всички държави от класацията. В най-благоприятна позиция е Словения, следвана от Хърватия, а с най-ниски оценки са Албания и Турция.

Интерес будят оценките по отношение способностите на държавите да задържат и привличат таланти хора.

- По отношение на запазването (задържането) на талант, всички страни са под средното ниво, като сравнително най-добре представени са Турция, Албания и Гърция. България и Сърбия са в най-неблагоприятни позиции. Оценките на всички, без Румъния и Словения, намаляват спрямо изследването за 2013 г.

В класацията за 2013 г. е включен показател „коefficient на емиграция на хора с висше образование”, според който най-голям е процентът на емигрирали високообразовани хора от Македония, следвана от Хърватия. Другите страни от изследването са със сравнително близки стойности по този показател, малко по-неблагоприятни за Албания. Изключение прави Турция с най-малък процент.

- Аналогично е състоянието по отношение на привличането на таланти хора, като и тук най-добре представящи се са Турция и Албания, следвани от Румъния и Словения. В най-неблагоприятна позиция е Сърбия, пред която се нареждат България и Хърватия.

---

¹⁶⁵ Оценките на България в количествен план са значително по-добри от тези в качествен.

Според резултатите от това изследване, всички страни от региона, в най-малка степен Словения, срещат затруднения, свързани с разходите за и качеството на висшето образование, както и със способностите им да задържат и да привличат таланти хора. По-добра е позицията им по отношение на заетостта на висококвалифицираните кадри – гравитираща около средното ниво в класацията.

Най-съществени са проблемите за България, в сравнение с останалите изследвани държави от региона, отнасящи се до качеството и практическата приложимост на образованието, както и до способностите ѝ да задържа и привлича талант. По отношение на разходите за образование България е с междинна позиция. По-добра е оценката на страната ни за участието в образованието и дела на населението с висше образование, както и за заетостта на високообразованото население. Отчитайки проблемите с качеството и адекватността на образованието у нас, възниква въпросът за качеството на човешкия капитал на страната и за привлекателността на образователната ѝ система за чужденци.

Индекс на глобалната конкурентоспособност (Global competitiveness index)¹⁶⁶

Определянето на индекса на глобалната конкурентоспособност се базира на дванадесет стълба, един от които е „висше образование и обучение”.

Според индекса на глобалната конкурентоспособност за 2015/2016 г., България заема сравнително добра позиция сред изследваните държави. Пред нас са само Турция и Румъния. Що се отнася обаче до оценката на висшето образование, ситуацията е малко различна. Според общата оценка на висшето образование и обучение, България е на едно от последните места, като след нея са само Сърбия и Босна и Херцеговина. Тази оценка на нашата страна се определя в по-голяма степен от проблемите с качеството на образованието, а не с неговото количество. Според общата оценка на качеството на образованието България заема 7-мо място сред 11-те страни, включени в това изследване (Косово не участва в класацията), а според тази за количеството на образованието се нареждаме на 5-та позиция. По отношение на участието във висшето образование сме една позиция по-напред (4-то място, като пред нас са Гърция, Словения и Турция), а по участие в средното образование сме по-назад (6-то място) (табл. 2.13).

Въпреки относително недобрите общи оценки на висшето образование в изследваните страни от региона, следва да се посочи, че за всички, с изключение на Босна и Херцеговина и на Черна гора, оценките се подобряват спрямо изследването от 2012/2013 г. Подобрене се наблюдава и при общите оценки на количеството на образованието, с изключение на Румъния. По отношение оценките на качеството на образованието, намаление има при Хърватия, Босна и Херцеговина, Турция, Черна гора, а при България, след известно подобрене, се наблюдава спад при последното изследване.

---

¹⁶⁶ <https://www.weforum.org/reports>.

Таблица 2.13

Индекс на глобалната конкурентоспособност 2015-2016

Държава	Индекс на глобалната конкурентоспособност 2015-2016 – ранг от 140 страни	Подиндекс Висше образование и обучение							Подиндекс Ефективност на пазара на труда. Ефективно използване на таланта			
		Ранг		Количество на образованието		Качество на образованието			Ранг		капацитет на страната да задържа талант	капацитет на страната да привлича талант
		в т.ч.	участие в средното образование (брутен коефициент, %)	участие във висшето образование (брутен коефициент, %)	Ранг, в т.ч.	качество на образователната система	качество на обучението по математика и природни науки	в т.ч.	капацитет на страната да задържа талант	капацитет на страната да привлича талант		
Албания	93	47	57	89	48	39	29	28	101	109	123	
Босна и Херцеговина	111	97	66	73	70	113	136	92	135	136	137	
Македония	60	46	30	87	-	48	61	60	111	129	133	
Сърбия	94	71	46	58	45	96	110	48	122	140	139	
Турция	51	55	32	83	27	95	92	103	131	84	105	
Черна гора	70	54	48	69	47	51	58	39	87	92	103	
България	54	64	35	63	34	76	93	62	78	133	132	
Гърция	81	43	1	15	1	86	114	61	108	111	131	
Румъния	53	59	50	57	51	57	90	26	95	131	113	
Словения	59	22	1	47	6	28	50	13	59	98	118	
Хърватия	77	51	40	40	39	62	103	31	94	134	135	

Източник: The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

За преобладаващата част от изследваните държави е характерно, че по-добрите им общи оценки се определят от подобряване на количествените им показатели при същевременно известно влошаване на качествените. Пример в това отношение е Гърция, която има сравнително висока обща оценка на висшето образование и обучение. Тя е на първо място в класацията по количество, което се дължи главно на участието във висшето образование и в по-малка степен в средното. Същевременно, изостава по качество на образованието, в т.ч. и от България, и особено по отношение качеството на образователната система. Изключение от общото правило прави Румъния с по-ниска и влошаваща се оценка за участие в образованието, в т.ч. висшето. По-добра е оценката ѝ за качеството на образованието, особено по математика и природни науки.

Друга обща характеристика на изследваните държави е, че всички са с относително ниски оценки по отношение ефективното използване на таланта на хората. Общите им оценки, с изключение на Словения, са под средното ниво в класацията (в която участват 140 държави). Всички имат проблеми както със задържането, така и с привличането на талантлив хора. България е в една от най-неблагоприятните позиции. От другите страни-членки на ЕС с по-ниски оценки от нас (както по отношение на задържането, така и на привличането на талант) е само Хърватия, а от останалите държави от Западните Балкани са Сърбия и Босна и Херцеговина.

В по-старите издания на този доклад е включван показател за „изтичане на мозъци“, отнасящ се до способността на страните да задържат талант. Всички изследвани държави са в позиции под средното ниво, като в най-неблагоприятни са Сърбия и Босна и Херцеговина, следвани от Румъния и Македония. Най-добре се представят Черна гора и Турция. България заема междинно място сред изследваните страни. За периода 2006-2012 г. влошаване на оценките по този показател се наблюдава за Босна и Херцеговина, Македония, Хърватия, Гърция (табл. 2.14).

Таблица 2.14

Индекс на глобалната конкурентоспособност, подиндекс „Изтичане на мозъци“* – ранг (точки/оценка)

Държава	2012 (144 страни)	2008 (134 страни)	2006 (125 страни)
Албания	96 (3.1)	104 (2.6)	112 (2.2)
Босна и Херцеговина	140 (1.9)	119 (2.3)	111 (2.2)
Македония	135 (2.1)	126 (2.2)	109 (2.3)
Сърбия	141 (1.9)	131 (1.9)	120 (2.1) Сърбия и Черна гора
Турция	75 (3.4)	67 (3.3)	58 (3.3)
Черна гора	60 (3.6)	65 (3.4)	-
България	128 (2.4)	127 (2.1)	121 (2.0)
Гърция	123 (2.4)	63 (3.4)	49 (3.6)
Румъния	136 (2.1)	102 (2.6)	114 (2.2)
Словения	83 (3.3)	45 (3.9)	41 (3.9)
Хърватия	126 (2.4)	75 (3.1)	61 (3.2)

* Отговор на въпрос и оценка по скала от 1 до 7 – Талантливите хора от вашата страна: 1 = обикновено напускат да търсят възможности в други страни, 7 = почти винаги остават в страната
Източник: The Global Competitiveness Report 2006-2007, 2008-2009, 2012-2013.

Според резултатите от последното издание на индекса на глобалната конкурентоспособност, общата оценка на висшето образование и обучение в България е най-неблагоприятна спрямо другите страни от региона – членки на ЕС, като същевременно изостава и от Албания, Македония, Турция, Черна гора. По-добра е само спрямо тези на Босна и Херцеговина и Сърбия. Много по-висока е оценката за количеството в сравнение с тази за качеството на българското образование. Въпреки че по общия индекс на глобална конкурентоспособност само Турция и Румъния са пред нас, повечето държави от Западните Балкани са по-добре от България по отношение задържането и привличането на талантлив хора. България, наред с Хърватия, са в най-неблагоприятни позиции в това отношение от изследваните страни-членки на ЕС.

Индекс на човешкото развитие (Human development index)¹⁶⁷

Този индекс е създаден с цел да се изтъкне фактът, че хората и техните способности трябва да бъдат основен критерий при оценяване развитието на дадена страна. Той се базира на три основни измерения на човешкото развитие – здраве, образование и стандарт на живот.

Според доклада за 2015 г., сред така наречените страни с „много високо развитие на човека“ (от 1-та до 49-та страна, включително, в класацията от 188 участващи) се нареждат Словения (с ранг 25), Гърция (29), Хърватия (47) и Черна гора (49). Всички други държави са в групата на т.нар. страни с „високо развитие на човека“ (50-150 място), като по-напред в класацията са Румъния (52), България (59), Сърбия (66), а по-назад Турция (72), Македония (81), Албания и Босна и Херцеговина (85 и двете). България заема междинна позиция сред изследваните държави (табл. 2.15).

¹⁶⁷ <http://hdr.undp.org/en/2015-report>

Таблица 2.15

Индекс на човешкото развитие 2015

Година Държава	Индекс на човешкото развитие (ранг сред 188 страни)			Брутен коефициент на участие във висшето образование (%)	Обществени разходи за образование (% от БВП)	Международна мобилност на студентите (% от всички студенти)*	Качество на образованието (% удовлетворени)
	2014	2010	2007	2008-2014	2005-2014	2013	2014
Албания	85	64	70	56	3.3	-12.1	52
Босна и Херцеговина	85	68	76	-	-	-3.2	60
България	59	58	61	63	3.8	-4.6	42
Хърватия	47	51	45	62	4.2	-5.2	57
Гърция	29	22	25	117	4.1	-0.8	45
Македония	81	71	72	38	-	-5.2	64
Черна гора	49	49	65	56	-	-	52
Румъния	52	50	63	52	3.1	-1.4	55
Сърбия	66	60	67	56	0.1	-1.2	50
Словения	25	29	29	86	5.7	-0.1	76
Турция	72	83	79	69	2.9	0.2	53

* брой на чуждестранните студенти в една страна минус броя на студентите от същата страна, учещи в чужбина, представени като процент от общия брой на студентите в тази страна
Източник: UNDP, Human Development Report, 2015.

В сравнение с 2007 г. голяма част от изследваните страни понижават ранга си, в т.ч. Албания, Босна и Херцеговина, Македония, Гърция и Хърватия. При съпоставка с последния петгодишен период (2010-2014 г.) обаче, се наблюдават някои промени. Повишава се рангът на Хърватия. Гърция, България и Черна гора успяват да запазят едно относително постоянно равнище на развитие, а намаление има за Сърбия и Румъния. Словения и Турция се характеризират с относително подобрене.

За оценка на образованието в количествен аспект, в доклада се използват показатели като брутен коефициент на участие. По отношение на висшето образование, *брутните коефициенти на участие* (% от населението от съответната възрастова група) за периода 2008-2014 г. са *най-големи в Гърция, следвана от Словения, Турция, България и Хърватия* (над 60%). С коефициенти между 50 и 60% са Сърбия, Албания, Черна гора и Румъния. На последно място се нарежда Македония с 38%. В този план България заема позиция малко над, но близо до средното равнище.

По отношение на качеството на образованието, в изследването се използва индивидуалната оценка за „възприемане/мнение за индивидуалното благосъстояние” и по-конкретно – за качеството на образованието (% удовлетворени). В този план *България е на последна позиция сред изследваните страни, с най-нисък процент на удовлетворените от качеството на образованието*. Малко пред нас се нарежда Гърция. Най-висок е процентът на удовлетвореност в Словения, следвана от Македония и Босна и Херцеговина.

Такава оценка на качеството на образованието е предпоставка за по-големия брой на студентите, учещи в чужбина от този на чуждестранните студенти, който е характерен за

всички страни, включени в класацията, с изключение на Турция. В най-неблагоприятна позиция в този план е Албания, следвана от Македония, Хърватия и България.

И според данните от Доклада за човешкото развитие проблемите на българското образование са свързани главно с неговото качество, а не толкова с количеството. Този факт е предпоставка за по-големия брой на български студенти, обучаващи се зад граница, спрямо чуждестранните студенти у нас.

Глобален иновационен индекс (Global innovation index)¹⁶⁸

Представяйки ключовата роля на иновациите за икономически растеж и просперитет, Глобалният иновационен индекс включва в себе си подиндекс „висше образование”.

Според данните от класацията за 2015 г., страните-членки на ЕС, включени в настоящото изследване, без Румъния, се нареждат сред първите 50 държави. В най-добра позиция е Словения, следвана от България и Хърватия. Между 50-то и 60-то място са Румъния, Македония и Турция, а най-изоставащи са Албания и Босна и Херцеговина (табл. 2.16).

Таблица 2.16

Глобален иновационен индекс 2015 (ранг)

	Албания	Босна и Херцеговина	България	Хърватия	Гърция	Македония	Черна гора	Румъния	Сърбия	Словения	Турция
Глобален иновационен индекс 2015 (141 държави)	87	79	39	40	45	56	41	54	63	28	58
Подиндекс „Висше образование”	85	81	50	51	6	78	23	67	42	28	57
Обществени разходи за образование (% от БВП)	105	-	89	79	83	-	-	107	130	36	111
Брутен коефициент на участие във висшето образование (%)	47	68(2014)	33	38	1	67	46	50	44	7	26
QS класация на университетите (средна оценка на топ 3 университетите от класацията)	73	73	65	64	44	73	73	55	70	61	39
Изследователско сътрудничество университет/индустрия	128	36(2014)	110	78	108	58	45	69	92	43	59
Брой чуждестранни студенти като % от всички студенти в страната	78	26	46	92	40	65	-	69	48	62	85

Източник: The Global Innovation Index 2015.

Няколко основни индикатора, свързани с висшето образование, определят мястото на отделните държави в тази област на класацията.

¹⁶⁸ <http://www.globalinnovationindex.org/content/page/GII-Home>.

Според подиндекса „Висше образование” в най-добра позиция е Гърция, следвана от Черна гора и Словения. България е пета сред изследваните страни. След нея са Хърватия и Турция. С най-ниски оценки са Албания и Босна и Херцеговина.

По показателя обществени разходи за образование като процент от БВП, всички изследвани държави са в по-неблагоприятни позиции от тези, които заемат според общия иновационен индекс. Под 100-то място са Албания, Румъния, Турция и Сърбия. Между 79-то и 89-то са съответно Хърватия, Гърция и България. Най-високо в класацията е Словения (36-то място).

Значително по-добре се представят страните по отношение участието във висшето образование. Тук Гърция се нарежда на първо място сред всички 141 държави, а Словения на 7-мо. Под 50-та позиция е само Македония. България е четвърта сред изследваните тук държави, като малко след нея се нарежда Хърватия, а малко преди нея – Турция.

За разлика от участието във висшето образование, по-слабо е представянето на всички държави според класирането на университетите им в международната класация на университетите QS World University Rankings. В тази област първа се нарежда Турция, следвана от Гърция. Между 55-то и 65-то място са съответно Румъния, Словения, Хърватия и България.

За преобладаващата част от страните, още по-неблагоприятни са позициите им по отношение на изследователското сътрудничество между университетите и индустрията. В това направление, на едно от последните места в класацията е Албания, следвана от България и Гърция. Най-добре представящи се по този показател са Словения, Босна и Херцеговина, Черна гора, следвани от Македония и Турция.

Участието на висшите учебни заведения в международните класации, както и сътрудничеството им с бизнеса са едни от основните индикатори за качеството и за адекватността на образованието на потребностите на обществото, икономиката и пазара на труда, които те осигуряват. Изоставането на България от водещите държави в региона по тези показатели откроява едни от много важните проблеми на висшето образование у нас, принос за който имат и ниските обществени разходи.

Резултатите и от този доклад открояват по-добри показатели за количеството, отколкото за качеството на българското образование. Въпреки това, България се нарежда на трето място сред изследваните тук държави, след Босна и Херцеговина и Гърция, по брой чуждестранни студенти като процент от всички студенти в страната. Тази позиция насочва вниманието към потенциала ѝ да привлича учащи се от чужбина.

Европейски иновационен индекс/класация (Innovation union scoreboard)¹⁶⁹

Целта на класацията е осигуряване на сравнителна оценка на иновационния потенциал на страните от ЕС, като сред показателите, на базата на които се изчислява индексът, са и такива, свързани с образованието.

Според класацията от 2015 г., за 2014 г. Румъния е последна, а България предпоследна. Водеща в групата на изследваните държави е Словения, следвана от Сърбия и Гърция. В сравнение с 2007 г., Македония и Турция, които са били последни, сега ни изпреварват. Обобщеният иновационен индекс на всички страни се подобрява, с изключение този на Румъния (табл. 2.17).

Таблица 2.17

Иновационна класация на ЕС 2015

		България	Гърция	Хърватия	Македония	Румъния	Сърбия	Словения	Турция	ЕС-28
Ранг от 34 страни		33	25	27	32	34	23	14	31	
Обобщен иновационен индекс	2014	0.229	0.365	0.313	0.235	0.204	0.385	0.534	0.257	0.555
	2007	0.184	0.362	0.296	0.183	0.240	0.251	0.446	0.160	0.519
Относително представяне спрямо ЕС (ЕС=100)	Население 30-34 г. с висше образование	80	94	70	63	62	67	109	53	100
	Новозавършили докторанти (на 1000 човека)	56	61	128	28	100	44	106	22	100

Източник: Innovation Union Scoreboard 2015. EU, 2015.

В образователен аспект, в класацията са включени само количествени индикатори. По отношение на дела на населението на възраст 30-34 г. със завършено висше образование, над средноевропейското равнище е само Словения (от изследваните страни, включени в класацията), следвана от Гърция и България. В най-неблагоприятна позиция е Турция, а пред нея се нареждат Румъния и Македония.

По показателя новозавършили докторанти на 1000 човека на възраст 25-34 г. най-добре се представя Хърватия, следвана от Словения и Румъния. Всички изследвани страни-членки на ЕС са пред България. В най-неблагоприятна позиция отново е Турция, следвана от Македония.

България е на предпоследно място в класацията от 2015 г., като от изследваните държави от региона Румъния е след нас. По отношение на висшето образование, в по-добра позиция от нашата страна са само Словения и Гърция (от региона). Това се определя в голяма степен от факта, че в класацията са включени само количествени индикатори.

¹⁶⁹ http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/index_en.htm

Индекс на икономика на знанието (Knowledge economy index)¹⁷⁰

Индексът е разработен от Световната банка и претендира на представя готовността на страни и региони да се конкурират в икономика на знанието. Той се базира на четири подиндекса (представляващи четирите стълба на икономиката на знанието), като единият от тях е „Образование и обучение”. Всеки подиндекс се основава на три индикатора. Индексът на образованието се определя въз основа на показатели за среден брой години на учене (образование), участие в средното и участие във висшето образование (табл. 2.18).

Таблица 2.18

Индекс на икономика на знанието 2012

Държава	Общ индекс			Индекс на образованието	
	Ранг 2012	Индекс 2012	Ранг 2000	2012	2008
България	45	6.8	51	6.25	7.37
Гърция	36	7.51	31	8.96	8.03
Хърватия	39	7.29	43	6.15	-
Румъния	44	6.82	53	7.55	6.04
Словения	28	8.01	28	7.42	8.26
Сърбия	49	6.02	144	5.98	
Македония	57	5.65	73		
Турция	69	5.16	62	4.11	4.22
Босна и Херцеговина	70	5.12	143		
Албания	82	4.53	96		

* В изследването са включени 146 страни. Стойности на Индекса – от 0 до 10.
Източник: Knowledge economy index 2012.

Единствената страна от настоящото изследване, която фигурира в топ 10 в класацията, е Гърция и то при стълб „Образование”, като се премества от 30-то на 5-то място за периода 2000-2012 г. Тази рязка промяна се обуславя от бързото нарастване на коефициента на участие във висшето образование. Индексът на образованието се подобрява и в Румъния. Влошаване се наблюдава в България, Словения и Турция.

Вероятно обяснение на наблюдаваните промени е, че този индекс се фокусира само върху количествени показатели, както за средното (което не е обект на изследване тук), така и за висшето образование.

Глобален индекс на таланта (Global talent index)¹⁷¹

Целта на този индекс, публикуван съвместно от Heidrick & Struggles и Economist Intelligence Unit¹⁷², е да се оценява както естественият потенциал на една страна да създава

¹⁷⁰ <http://data.worldbank.org/data-catalog/KEI>.

¹⁷¹ <http://www.globaltalentindex.com/>.

¹⁷² Heidrick & Struggles, Economist Intelligence Unit, The Global Talent Index Report: The Outlook to 2015, <http://www.economistinsights.com/sites/default/files/downloads/GTI%20FINAL%20REPORT%205.4.11.pdf>.

талант (в социодемографски план), така и наличието на условия, необходими за неговата реализация. В изследването от 2015 г. участват 60 страни, сред които България, Гърция, Румъния и Турция. Един от основните индикатори, формиращи индекса, е този за висшето образование. Това е комплексен индикатор, в който са включени брутен коефициент на участие във висшето образование, класирани университети в световните „топ 500“ класации, общи разходи за висше образование (% от БВП) (табл. 2.19).

Таблица 2.19

Глобален индекс на таланта 2015

		Гърция	Румъния	Турция	България
2011	Ранг от 60 страни	23	36	48	49
	Точки – до 100	46.7	40.1	35.0	34.7
	Университетско образование (точки)	54.1	38.9	28.0	27.7
	Привличане на талант	42.7	16.5	7.0	16.5
2015	Ранг от 60 страни	33	37	43	48
	Точки – до 100	45.7	41.8	39.9	37.3
	Университетско образование (точки)	48.9	35.7	33.0	30.3
	Привличане на талант	34.0	25.9	28.5	21.1

* привличане на талант – определя се от доходи на човек, от ръст на заетостта

Източник: The Global Talent Index Report: The Outlook to 2015.

В общата класация, най-добра позиция от тези четири държави заема Гърция, следвана от Румъния, Турция и България. Същата е подредбата и по отношение на висшето образование. В сравнение с изследването от 2011 г. (индексът се прави през 5 години), рангът на Гърция значително се понижава, включително и оценката за висшето й образование. Влошаване, макар и много по-слабо, се наблюдава и при Румъния. Подобряване на позициите има за Турция, като цяло и за висшето образование, и в по-малка степен за България.

В най-неблагоприятна позиция е България и по отношение на възможностите й да привлича талантлив хора (което се определя от доходите на човек и от ръста на заетостта). В Турция, Румъния и България се наблюдава подобрене по този показател, най-малко в България и най-голямо в Турция, което я извежда от четвърто на второ място сред четирите страни от региона, включени в класацията.

Специално издание на този индекс се прави за страните от Централна и Източна Европа (същата методология за 13 държави от региона, включително България, Румъния, Словения, Сърбия, Турция и Хърватия).¹⁷³ В общата класация за 2012 г., в най-добра позиция от изследваните страни е Словения, следвана от България. По отношение на качеството на висшите учебни заведения, България изостава съществено, като заема едва 12 място, а подобриенето спрямо оценката от предходното изследване (2007 г.) е незначително. И тук най-добре се представя Словения (табл. 2.20).

¹⁷³ <https://www.yumpu.com/en/document/view/13359978/mapping-talent-in-central-amp-eastern-europe-heidrick-amp-struggles> (11.07.2016 г.).

Таблица 2.20
Индекс на таланта на Централна и Източна Европа 2007 и 2012 г.¹⁷⁴

		Словения	България	Турция	Румъния	Хърватия	Сърбия
2007	Ранг от 13 страни	7	8	12	10	11	13
	Точки – до 100	45.2	44.0	34.4	36.8	36.2	30.9
	Качество на университетите – ранг, точки	4	12	7	9	10	13
		48.8	15.4	40.7	26.3	21.1	6.6
2012	Ранг от 13 страни	6	7	10	11	12	13
	Точки – до 100	45.6	43.9	37.7	37.0	36.6	30.0
	Качество на университетите – ранг, точки	4	12	7	9	10	13
		47.9	15.9	37.8	29.6	25.6	6.0

Източник: Mapping Talent in Central and Eastern Europe.

Глобален индекс на конкурентоспособността на таланта (The global talent competitiveness index)¹⁷⁵

Подобен индекс е Глобалният индекс на конкурентоспособността на таланта, който се фокусира върху ролята на увеличаването на таланта за повишаването на конкурентоспособността – фактори, въздействащи върху конкурентоспособността на таланта (разработва се съвместно от INSEAD – едно от най-големите висши бизнес училища, Human Capital Leadership Institute и Adecco Group, базирана в Швейцария). Във второто издание на класацията (2014 г.) са включени 93 страни, сред които са тези от настоящото изследване без Босна и Херцеговина, Косово, Сърбия и Черна гора. Класацията се базира на съвкупност от индекси, между които такива, отнасящи се до привличането, увеличаването, задържането на талант, както и до въздействието му.

Според тази класация най-добре представена е Словения, следвана от България – близо до средното ниво, Хърватия и Македония. Най-неблагоприятна е оценката на Албания (табл. 2.21).

България е в най-неблагоприятна позиция от изследваните страни по отношение на изтичането и на привличането на мозъци, както и на увеличаването и на задържането на талант. По-напред е в класацията по отношение на неговото въздействие.

По привличане на талант България е на по-ниско място и се нарежда след Словения, Хърватия и Албания. Това се обуславя от същественото изоставане на страната ни както по „привличане на мозъци”, така и по „изтичане на мозъци”. И по двата индикатора в най-добра позиция е Албания, следвана от Турция.

По показателя увеличаване (нарастване) на таланта, България е на предпоследно място, пред Албания. Най-добре отново е Словения. Позицията на *България* се определя от *изоставането ѝ по показателя „първокласни университети”*, тъй като по оценка на

¹⁷⁴ Heidrick & Struggles, Economist Intelligence Unit, Mapping Talent in Central and Eastern Europe: a study to quality and map the quality of human capital in 2007 and 2012 (<http://global-indices.insead.edu/gtci/>).

¹⁷⁵ INSEAD (2014). The Global Talent Competitiveness Index 2014, Singapore, <http://global-indices.insead.edu/gtci/documents/GTCIreport2014.pdf>

формалното образование тя заема междинно място, а по приток на чуждестранни студенти е на второ, след Гърция.

Таблица 2.21

Глобален индекс на конкурентоспособността на таланта 2014

	Словения	България	Турция	Румъния	Хърватия	Македония	Гърция	Албания
Ранг от 93 страни	26	45	59	64	46	47	50	70
Привличане на талант (ранг)	51	64	88	71	53	76	86	63
привличане на мозъци (ранг/оценка)	72/2.50	88/1.89	54/3.19	81/2.17	88/1.89	83/2.15	78/2.26	40/3.59
изтичане на мозъци (ранг/оценка)	66/2.87	89/1.93	53/3.27	85/2.08	84/2.27	77/2.56	58/3.15	43/3.54
Увеличаване на таланта (ранг)	28	68	57	66	59	62	64	69
формално образование (ранг)	26	43	39	44	36	52	30	75
приток на чуждестранни студенти (ранг)	47	35	60	48	64	41	29	57
топ университети (ранг)	57	60	40	54	58	63	42	63
Задържане на таланта (ранг)	12	54	50	79	53	46	30	51
Въздействие на таланта (ранг)	32	36	48	41	56	66	46	87

* Привличане на мозъци – отговор на въпрос „Привлича ли страната ви талантливи хора?“ (скала 1-7 max)

Изтичане на мозъци – отговор на въпрос „Запазва ли страната ви талантливите хора?“ (скала 1-7 max)

Топ университети – от класацията QS World University Ranking

Въздействие на таланта – свързва се с иновации, иновативен бизнес, високотехнологичен износ

Източник: The Global Talent Competitiveness Index 2014.

По запазване на талант България отново е на предпоследно място, този път пред Румъния.

В относително по-добра позиция е страната ни по отношение на въздействието на таланта.¹⁷⁶

Според тези класации България среща сериозни затруднения със задържането и привличането на талантливи хора. На преден план излизат отново и проблемите с качеството на висшето образование.

Класацията Университас 21 (Universitas 21 ranking)

Единствената в света класация на националните системи за висше образование, в която са включени 50 държави.¹⁷⁷ Седем от изследваните тук страни участват, всички страни-членки на ЕС и Сърбия и Турция. Освен общото класиране, се правят такива и по четири отделни области – ресурси, среда, връзки (обвързаност) и продукт.¹⁷⁸ Първата класация е

¹⁷⁶ В тази категория са включени индикатори като: иновации, предприемачество, нови корпоративни регистрации, високотехнологичен износ.

¹⁷⁷ Universitas 21 Ranking of National Higher Education Systems, <http://www.universitas21.com/article/projects/details/152/u21-ranking-of-national-higher-education-systems>.

¹⁷⁸ Оценките по отделните области се определят на базата на различни показатели. Оценка на ресурсите: държавни разходи за институциите за висше образование като % от БВП, общи разходи за институциите за висше образование като % от БВП, годишни разходи на един учащ се в институциите за висше образование, разходи в институциите за висше образование за изследователска и развойна дейност като % от БВП, разходи в институциите за висше образование за изследователска и развойна дейност на човек от населението. Оценка за средата: дял на жените-студенти във висшето образование, дял на жените в академичния състав, рейтинг за качеството на

направена през 2012 г., но тъй като между 2012 и 2013 г. методологията частично се променя, тук са представени резултатите само от последните три изследвания (2013-2015 г.) (табл. 2.22).

Таблица 2.22

Universitas 21 класация 2015

Общ резултат – ранг от 50 страни (точки – max 100)							
	България	Хърватия	Гърция	Румъния	Сърбия	Словения	Турция
2013	38 (48)	44 (39)	31 (50)	39 (48)	32 (50)	23 (58)	45 (39)
2014	40 (45)	44 (44)	32 (50)	39 (45)	34 (49)	25 (60)	47 (39)
2015	43 (42)	45 (42)	35 (48)	42 (44)	37 (46)	26 (57)	49 (38)
Продукт – точки (max 100)							
	България	Хърватия	Гърция	Румъния	Сърбия	Словения	Турция
2013	24	23	34	22	22	38	22
2014	25	26	35	20	23	39	23
2015 (ранг)	25 (40)	25 (39)	38 (29)	21 (46)	25 (41)	39 (27)	25 (42)
Ресурси – точки (max 100)							
	България	Хърватия	Гърция	Румъния	Сърбия	Словения	Турция
2013	38	38	56	43	57	49	38
2014	26	34	48	42	53	49	36
2015 (ранг)	27 (48)	34 (44)	50 (32)	33 (45)	57 (23)	50 (31)	37 (43)
Среда – точки (max 100)							
	България	Хърватия	Гърция	Румъния	Сърбия	Словения	Турция
2013	96	70	68	90	85	88	70
2014	93	72	67	92	86	90	70
2015 (ранг)	76 (38)	69 (44)	51 (50)	91 (10)	75 (40)	81 (30)	63 (49)
Връзки – точки (max 100)							
	България	Хърватия	Гърция	Румъния	Сърбия	Словения	Турция
2013	43	25	40	46	45	61	27
2014	41	44	50	36	40	60	30
2015 (ранг)	41 (36)	38 (38)	45 (33)	36 (39)	30 (45)	53 (23)	25 (48)

Източник: Universitas 21 Ranking of National Higher Education Systems.

В общата класация България заема 43 място (2015 г.), като от изследваните страни след нас са само Хърватия и Турция. Спрямо предходните изследвания, *всички държави влошават позициите си*, най-слабо – Словения, Хърватия и Турция.

От четирите области на изследване, които формират и общата оценка за всяка страна, *България се представя най-слабо в областта на ресурсите* и значително по-добре в

данните, отговори на въпроса от изследването на Световния икономически форум „колко добре системата на образованието във вашата страна посреща потребностите на една конкурентоспособна икономика” (скала 1-7 точки). Оценка на връзките: дял на чуждестранните студенти, дял на публикациите в съавторство с чуждестранно сътрудничество, брой на отворен WEB достъп до пълен текст на файлове на човек от населението, дял на публикациите в съавторство на университетски изследователи и на индустриални изследователи и др. Оценка на продукта: общ брой публикации на институциите за висше образование, общ брой публикации на човек от населението, цитирания, институции, включени в топ 500 на Шанхайската класация, коефициент на участие във висшето образование, дял на населението с висше образование, брой на изследователите, коефициенти на заетост сред висшистите.

областта на връзките (на по-добри позиции са Словения и Гърция) и образователната средата (пред нас са Румъния и Словения). По отношение на продукта на системата, България заема междинна позиция, като веднага след нея се нареждат Сърбия и Турция, и на последно място Румъния.

Тези оценки, съотнесени към равнищата на икономическо развитие (националните равнища на дохода, измерен като БВП на човек от населението), дават значително различна картина. При такъв вид оценка, Сърбия се нарежда на първо място, а България пада с четири места надолу в класацията, т.е. очакваните стойности на показателите, при нашето равнище на икономическо развитие, са значително по-високи от действителните. Най-големи са различията в очакванията за България по отношение на продукта на системата и разходите за нея (табл. 2.23).

Таблица 2.23

Universitas 21 класация след приравняване към равнищата на икономическо развитие, 2015

		България	Хърватия	Гърция	Румъния	Сърбия	Словения	Турция
Ранг		47	44	32	40	1	24	41
% на дев.*	Общ	-40.4	-37.5	-15.2	-32.1	23.5	-6.6	-33.3
	Ресурси	-53.8	-26.6	10.3	-30.4	57.8	-12.0	-13.5
	Продукт	-70.6	-45.2	1.8	-63.5	45.9	-3.4	-31.4
	Среда	-9.3	-20.3	-55.7	9.3	-10.8	-1.2	-30.0
	Връзки	2.6	-50.1	-13.3	-12.4	-21	-12.9	-60.3

* % на дев. = процентна девиация от очакваната стойност при национално равнище на БВП на човек от населението (резултатът може да е положителен или отрицателен в зависимост от това дали страната се представя над или под очакваната стойност).

Източник: Universitas 21 Ranking of National Higher Education Systems.

Що се отнася до *разходите* за системата на висшето образование, България заема последна позиция в класацията сред изследваните страни, както като цяло, така и по някои от отделните показатели, като – държавни разходи за висше образование и разходи в институциите за висше образование за изследователска и развойна дейност. По отношение на общите разходи за висше образование (% от БВП) в по-неизгодна позиция от нас са Хърватия и Турция, а по отношение на разходите на един учащ се – само Турция (табл. 2.24).

България заема междинна позиция сред изследваните страни по *продукт* на системата на висшето образование. По показатели като брой публикации на институциите за висше образование е на последно място, а по коефициента на безработица сред висшестите е на първо. *В неблагоприятна позиция е България и по отношение на университетите, включени в световните топ класации.*

Таблица 2.24

Universitas 21 класация 2015 – рангове по отделни области и измерители

	<i>Ресурси</i>					
	Общ	Държавни разходи за висше образование (% от БВП)	Общи разходи за висше образование (% от БВП)	Общи разходи на един учащ (USD ППС*)	Разходи в институциите за висше образование за R&D (% от БВП)	Разходи в институциите за висше образование за R&D (на човек от населението)
България	48	49	44	41	45	44
Хърватия	44	39	49	39	38	35
Гърция	32	13	30	36	33	29
Румъния	45	41	41	40	43	42

Сърбия	23	9	16	38	18	33
Словения	31	21	35	26	31	27
Турция	43	38	45	45	24	31

Продукт

	Общ	Брой публикации в институциите за висше образование	Брой публикации на човек от населението	Цитирани към публикации	Претеглена оценка на Шанхайската класация за университети на човек от населението	Точки от Шанхайската класация за най-добри три университета	Коефициенти на участие във висшето образование	Дял от населението на възраст 24-64 г. с висше образование	Брой изследователи на човек от населението	Коефициенти на безработица при висшите в сравнение с тези на рано напусналите училище
България	40	49	44	40	=44	=43	27	28	35	11
Хърватия	39	45	29	42	=44	=43	31	36	34	17
Гърция	29	30	26	21	28	=32	1	25	30	24
Румъния	46	41	38	43	=44	=43	40	42	41	28
Сърбия	41	44	30	44	30	=39	39	38	38	22
Словения	27	46	19	26	20	=42	7	26	13	26
Турция	42	17	37	34	41	=42	23	43	40	39

Връзки

	Общ	Дял на чуждестранните студенти	Дял на публикациите в чуждестранно сътрудничество	Отворен достъп до пълен текст на файлове, средно на институцията	Рейтинг на трансфер на знания между университет и компании	Дял на университетските изследователски публикации в съвместно с индустрията
България	36	28	29	40	47	23
Хърватия	38	42	34	43	46	18
Гърция	33	23	27	29	43	31
Румъния	39	35	41	30	32	35
Сърбия	45	27	36	38	п.а.	49
Словения	23	33	24	17	44	12
Турция	48	40	45	42	37	46

Среда

	Общ	Дял на жените-студенти	Дял на жените в академичния състав	Качество на данните	Количествен индекс на средата	WEF изследване**
България	38	=1	10	=33	39	=37
Хърватия	44	=1	9	=33	45	42
Гърция	50	=41	37	=36	50	=44
Румъния	10	=1	6	=26	7	28
Сърбия	40	=1	11	=40	=35	43
Словения	30	=1	28	=1	=30	=23
Турция	49	46	22	=33	49	=37

* ППС – паритет на покупателната способност

** Отговори на въпрос от изследване на WEF (7-точкова скала): „Колко добре образователната система във вашата страна посреща потребностите на една конкурентна икономика?“

Източник: Universitas 21 Ranking of National Higher Education Systems.

В областта на връзките (обвързаност) на системата на висшето образование, България изостава по отношение на трансфера на знание между университетите и бизнеса.

Според тази класация, основните проблеми на системата на висшето образование в България са свързани с разходите за образование, основно държавните, както и с качеството на образованието (участието на университетите ни в световните класации) и изследователския продукт на академичния състав. Слабите връзки с бизнеса са предпоставка за по-ниска степен на съответствие между образование и потребности.

Университети, включени в международни класации

Съществуват различни класации на най-добрите университети в света. Една от най-известните и използвана в други класации, като *Universitas 21*, е т.нар. *Шанхайска топ 500* класация (*Academic Ranking of World Universities*¹⁷⁹), публикувана за първи път през 2003 г. и използваща 6 индикатора за класиране на институциите. Тя ранжира над 1200 университета всяка година, като водещите 500 се публикуват. Първите 100 университета в света се подреждат индивидуално, а от 101-вия нататък – по групи. В изданията за 2014 и 2015 г. от изследваните тук страни са включени 5 университета от 4 държави: 2 от Гърция с рангове от групите 301-400 (*National and Kapodistrian University of Athens*) и 401-500 (*Aristotle University of Thessaloniki*), 1 от Сърбия с ранг от групата 301-400 (*University of Belgrade*), 1 от Словения от групата 401-500 (*University of Ljubljana*) и 1 от Турция от същата група (*Istanbul University*). Университети от другите изследвани страни не фигурират в топ 500, в т.ч. и български.

Наред с тази класация има още две, които се считат за трите най-влиятелни. Това са *QS World University Rankings* и *Times Higher Education World University Rankings*, които до 2009 г. са си сътрудничели и са били публикувани като *Times Higher Education-QS World University Rankings*.

*Класацията QS World University Rankings*¹⁸⁰ топ 800, публикувана от *Quacquarelli Symonds* (QS) и използваща 6 индикатора за класиране, взема под внимание над 3000 институции и ранжира над 800. В изданието за 2015/2016 г. са включени университети от: 1 от България в групата 701+ (СУ „Климент Охридски“), 1 от Хърватия в същата група (*University of Zagreb*), 6 от Гърция (1 на 376 място, 1 в групата 461-470, 1 в групата 501-550, 2 в групата 601-650 и 1 в групата 701+), 4 от Румъния (1 в групата 651-700 и 3 в групата 701+), 1 от Сърбия от групата 701+, 1 от Словения в групата 551-600 и 10 от Турция (1 на 394 място, 1 в групата 431-440, 2 в 441-450, 1 в 481-490, 1 в 551-600, 1 в 651-700 и 3 в 701+).

В класацията *Times Higher Education World University Rankings 2014-2015* топ 400¹⁸¹, използваща 13 индикатора, са включени 6 университета от Турция и 1 от Гърция.

Класацията *University Ranking by Academic Performance*¹⁸², която класира университетите въз основа на академичното им представяне под формата на количество и качество на публикациите, и която на тази база годишно ранжира 2000 институции за висше образование, включва за 2015-2016 г. 4 български университета (на 722, 1064, 1949 и 1966 места), 4 хърватски (на 416, 744, 1206 и 1617 места), 18 гръцки (от 165 до 1920 места), 18 румънски (от 621 до 1989 места), 1 сръбски (208 място), 4 словенски (282, 817, 1545 и 1637 места) и 76 турски (от 467 до 2000 места) училища за висше образование.

Съществуват и редица други класации, но като цяло университетите от изследваните държави, с изключение на Гърция и Турция, са по-назад в класиранията. България е една

¹⁷⁹ <http://www.shanghairanking.com/>.

¹⁸⁰ <http://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings>.

¹⁸¹ https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2015/world-ranking#!/page/0/length/25/ sort_by/rank_label/sort_order/asc/cols/rank_only.

¹⁸² <http://www.urapcenter.org/2015/index.php>.

от страните с малко или никакви висши учебни заведения, включени в класациите, а там, където фигурират, са на по-задни места от тези на другите изследвани държави, което поставя въпроса за необходимостта от повишаване качеството на образованието и авторитета на българските учебни заведения.

4. Отношение (позиция) на хората от Западните Балкани към образованието

Мнението и оценката на хората за значението на образованието, за степента на образователната им подготовка и съответствието на образованието на потребностите на пазара на труда дават допълнителен шрих към картината на състоянието и проблемите на образованието и образователните системи в този регион. С тази цел, както и в стремежа си да привлекат вниманието на обществото към Стратегия „Югоизточна Европа 2020“, Регионалният съвет за сътрудничество възлага провеждането на представително проучване сред населението във всички седем страни, обхванати от Стратегията (Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Македония, Сърбия, Хърватия, Черна гора), по различни въпроси, свързани с основните ѝ направления, в т.ч. постигането на интелигентен растеж, и по-конкретно оценка на придобитите умения и образование. Проучването е проведено през декември 2014 г. и публикувано през 2015 г. като Balkan opinion barometer 2015.

Резултатите от изследването показват, че не малък процент от населението на страните от Западните Балкани има позитивно отношение към образованието и смята, че то е един от основните фактори за прогреса в живота. Според доминиращата част от анкетираните, има три основни фактора, от които зависи прогресът в живота, и това са усърдният труд, образованието и познаването на (връзките с) подходящите хора. Най-голяма тежест на образованието се придава в Косово и Албания и относително по-малка – в Македония и Сърбия (табл. 2.25).

Таблица 2.25

Какво според вас е най-важното, за да прогресираш в живота? (%)

Държава	Да работиш здраво	Да имаш добро образование	Да познаваш „подходящите хора“
Албания	30	46	16
Босна и Херцеговина	28	22	20
Черна гора	27	22	20
Македония	25	13	28
Хърватия	24	18	25
Сърбия	23	14	26
Косово	21	61	9

Според преобладаващата част от респондентите, квалификацията, респективно образованието, е основно качество, което трябва да притежаваш, за да си намериш полесно работа. По-малко значение се отдава на професионалния опит, както и на езиковите и компютърните умения. Следва да се посочи, че за 10% от хората е необходимо да имаш желание да работиш в чужбина (табл. 2.26).

Отдавайки голямо значение на образованието за личностната реализация, над една четвърт от анкетиранияте смятат, че тяхното образование не съответства на потребностите на пазара на труда – 13% считат, че образованието им не е търсено на пазара, а 10%, че не са образовани в необходимата степен, което е препятствие на трудовия пазар. Най-голям процент от хората, намиращи несъответствие между образование и потребности на пазара се наблюдава в Косово, следвано от Босна и Херцеговина, а най-малък – в Албания. За сметка на това, най-голям е дялът на респондентите от Албания, които намират степента на придобитото от тях образование за недостатъчна и затрудняваща реализацията им на пазара (табл. 2.27).

Таблица 2.26

Според вас, кои лични качества са най-важни, за да се намери по-лесно работа днес? (%)

Държава	Степен на квалификация/ образование	Способност да се адаптираш	Професионален опит	Езикови умения	Компютърни умения	Желание да работиш в чужбина
Югоизточна Европа*	52	45	36	27	16	10
Албания	73	22	67	22	9	6
Босна и Херцеговина	51	48	26	30	15	11
Черна гора	46	38	27	45	18	10
Македония	46	45	30	32	24	15
Хърватия	50	58	26	27	17	14
Сърбия	46	51	34	26	18	9
Косово	59	19	64	18	11	5

* В това проучване под ЮИЕ се разбират страните, включени в Стратегия „ЮИЕ 2020“.

Таблица 2.27

Представява ли степента на придобитото от вас образование препятствие на пазара на труда? (%)

Държава	Да – степента на образованието ми е по-висока	Да – видът на придобитото от мен образование не е достатъчно търсен на пазара	Да – степента на образованието ми е по-ниска
Югоизточна Европа	4	13	10
Албания	8	8	18
Босна и Херцеговина	3	16	7
Черна гора	3	11	9
Македония	5	13	14
Хърватия	2	13	9
Сърбия	2	11	8
Косово	9	18	12

Проблемите със степента на придобитото образование и неговата адекватност на потребностите на пазара обуславят готовността на повече от половината население в региона да посещава допълнителни курсове/образование, за да може да си намери работа.

Най-голям е процентът на тези хора в Косово, Босна и Херцеговина и Хърватия, а най-малък в Македония (табл. 2.28).

Таблица 2.28

Възнамерявате ли да посещавате допълнителни курсове/образование, което да ви помогне да си намерите работа? (Отговор „Да”, %)

Държава	Отговор „Да”
Югоизточна Европа	56
Албания	47
Босна и Херцеговина	62
Черна гора	58
Македония	42
Хърватия	60
Сърбия	54
Косово	67

Населението на страните от Западните Балкани отдава голямо значение на образованието за професионалната си реализация и прогреса в живота. Хората осъзнават необходимостта от и изразяват готовност да повишават образователното си равнище. В същото време се отчита и фактът, че не само по-високата степен на образование, но и получаването на практически приложимо и адекватно на потребностите на пазара образование е съществен. Така изразената позиция очертава необходимостта от и насоките за развитие на образователните системи, както и наличието на потенциал за увеличаване броя на учащите се.

5. Мястото на България в образователното пространство на страните от Югоизточна Европа. SWOT анализ и препоръки

Резултатите от анализа на статистическите данни и на международните класации/оценки дават основание да се направи изводът, че България заема междинна позиция в пространството на висшето образование на Югоизточна Европа. По-добре е представено българското образование в количествен план – участие на населението във висшето образование, дял на населението с висше образование и в определена степен заетост на специалистите. Значителни проблеми обаче, се очертават в качествено план, що се касае до качеството на образованието и до съответствието му на потребностите на обществото и на пазара, както и по отношение на финансирането на образователната система. Привличането и задържането на таланти хора е друг съществен проблем за България, макар и не само за нея, определен до голяма степен от социално-икономическата ѝ среда и развитие. Страната е със сравнително висок процент на студенти, обучаващи се в чужбина, а привличаните отвън са значително по-малко.

Въз основа на направените изводи и оценки за системата на висшето образование в България и мястото ѝ в образователното пространство на Югоизточна Европа могат да се идентифицират следните силни и слаби страни, както и заплахи и възможности за по-доброто ѝ позициониране в региона:

SWOT матрица на системата на висшето образование в България в контекста на образователното пространство на ЮИЕ

Силни страни	Слаби страни
<ul style="list-style-type: none"> Наличие на квалифициран академичен състав. Изградена институционална структура. Нормативна база, съответстваща на европейските критерии и стандарти. Натрупан опит в международното сътрудничество и капацитет да обучава чуждестранни студенти. 	<ul style="list-style-type: none"> Ниска степен на финансиране. Недостатъчно високо качество и практическа приложимост на обучението. Ниска степен на взаимодействие с бизнеса. Неблагоприятна възрастова структура на академичния състав. Недостатъчно ефективна институционална структура.
Възможности	Заплахи
<ul style="list-style-type: none"> Подобряване на финансирането. Повишаване качеството на обучението. Развитие на връзките и взаимодействието с бизнеса. Привличане на повече млади хора в образователната система. Разширяване на потенциала за увеличаване броя на студентите. Развитие на международното сътрудничество. 	<ul style="list-style-type: none"> Задържане на ниско равнище на финансиране. Поддържане на неразвити връзки и взаимодействие с бизнеса и с чуждестранни институции. Продължаващо влошаване на възрастовата структура на академичния състав. Поддържане на недостатъчно добро качество на обучението. Продължаващо намаляване на броя на студентите. Задълбочаване неефективността на институционалната структура.

Силни страни

Според различните международни оценъчни скали, България заема междинна, в някои случаи и по-добра, позиция сред изследваните държави от региона, което се определя от предимствата на българското висше образование в редица отношения:

- Наличие на квалифициран академичен състав със сравнително не прекомерна натовареност и потенциал качествено да обучава още студенти, включително от чужбина. Въпреки известните флукуации, броят на академичните кадри нараства за изследвания период. Поради намаляването броя на студентите, съотношението студенти към академичен състав в България е с една от най-ниските стойности сред изследваните страни. Със сравнително високия процент на чуждестранни студенти, учещи в страната, в сравнение с другите изследвани държави, България демонстрира опит и капацитет да подготвя специалисти от чужбина.
- Изградена институционална структура с достатъчен брой, по-голям от необходимото на национално ниво, институции за висше образование, което предполага възможности за обучение на повече студенти от страната и чужбина. Само за периода 2000/2001-2015/2016 уч. г. броят на тези училища се увеличава от 45 на 54.
- Нормативна база, съответстваща на европейските критерии и стандарти. Членството на страната в ЕС и участието в ЕПВО доведоха до нормативни и институционални промени в системата на висшето образование и синхронизация с европейските насоки

и изисквания (включително признаване на дипломи и квалификации), достъп до европейски фондове и програми, което създава условия за усъвършенстване на системата и повишаване атрактивността на българското висше образование, както и за реализация на завършилите у нас младежи на българския и европейския пазар на труда.

- Натрупан опит в международното сътрудничество и съвместни инициативи в ЮИЕ - създава възможности за страната и за висшите училища да се включват по-активно в регионалното сътрудничество и обмяната на опит и добри практики, да разширяват връзките между институциите в региона, да привличат повече студенти и финансови средства, да повишават качеството на образователна подготовка и квалификацията на академичния състав, и т.н. (България е домакин на създаването на Съвета за регионално сътрудничество, председателства за трети път Процеса за сътрудничество в ЮИЕ, създаден по българска инициатива през 1996 г.¹⁸³, чиято година на председателстване изтече в средата на 2016 г. България е сред най-активните страни-участнички в този процес, като е била до сега два пъти негов председател - в периодите 1996–1997 г. и 2007–2008 г.).

Слаби страни

Паралелно с предимствата си, българското висше образование се характеризира и с редица несъвършенства, към преодоляването на които трябва да се насочи политиката и действията за неговото бъдещо развитие.

- Един от основните недостатъци на системата на висшето образование е свързан с ниската степен на финансиране – общо, от държавата и от бизнеса, и със сравнително високия дял на разходите на домакинствата в общите разходи за институциите за висше образование. България е с най-ниските разходи за висше образование сред страните-членки на ЕС, а и сред другите държави от изследвания регион (за които има данни) – като процент от БВП и на един учащ се, а дялът на средствата, които домакинствата заделят, е значително по-голям от средноевропейското равнище. Проблемите с финансирането затрудняват подобряването на качеството на образованието и на достъпа до него за определени групи от българското население, привличането на млади кадри към системата, повишаването на заинтересоваността на академичния състав по отношение на резултатите от дейността му, разширяването на научно-изследователската дейност и т.н., а следователно и развитието на системата и по-доброто ѝ позициониране в региона и в Европа.
- Резултатите от редица международни и национални изследвания открояват наличието на проблеми с качеството и практическата приложимост на българското висше образование и със степента на удовлетвореност на потребителите от него. Тези проблеми обуславят сравнително големия изходящ поток от български студенти извън страната и ограничения входящ поток от чуждестранни младежи у нас, създават

---

¹⁸³http://www.mfa.bg/SEECF/index.php/%D0%97%D0%B0_%D0%9F%D0%A1%D0%AE%D0%98%D0%95.

препятствия пред реализацията на младите специалисти на пазара на труда - голям процент от тях не могат да намерят работа, работят не по специалността си или на места, за които не се изисква висше образование.

- Недостатъчно развитите връзки и сътрудничество между висшето образование и бизнеса и произтичащите от това проблеми с практическото обучение на учащите се, възпрепятстват адекватната подготовка и реализация на новозавършилите специалисти, ограничават финансовите потоци към образованието и реализацията на продукта на системата (образователен и изследователски), затрудняват подобряването на образователните планове и програми, и т.н.
- Съществен проблем за висшето образование в България са застаряването на академичния състав и недостатъчният приток на млади кадри. България е с най-голям и нарастващ дял на академичния състав от възрастовите групи над 50 г. и на 65 и повече години сред изследваните страни, като в същото време броят, а и делът на по-младите преподаватели (под 35 г.) отново започва да намалява. Влошаващата се възрастова структура на кадрите е предпоставка за недостиг на преподаватели в дългосрочен план и за затрудняване осъвременяването на образователните профили.
- От 2010 г. броят на българските студенти в страната бележи непрекъсната тенденция на намаляване. Застаряването на населението и понижаването на дела на по-ниските възрастови групи ограничават възможностите за нарастване броя на българските студенти. Високият процент на рано напусналите училище също лимитира потенциала за повишаване участието на населението във висшето образование. В същото време, сравнително голям и нарастващ е броят на български студенти, обучаващи се в чужбина и по-малък на чуждестранните студенти у нас. Висок е процентът на икономически неактивните младежи, а и възрастни, не участващи в образованието и обучението, което допълнително стеснява търсенето на образователни услуги. Тези тенденции на промяна в броя на учащите се при увеличаващ се брой на учебните заведения предпоставят по-ниска ефективност на институционалната структура на образователната система в страната.

Възможности

Резултатите от изследването открояват следните по-съществени възможности за усъвършенстване и развитие на системата на висшето образование в България:

- Подобряване на финансирането, като целта да бъдат средните за ЕС-28/ЕПВО разходи, в т.ч. бюджетно, от бизнеса, както и по-висока степен на усвояване на средства от европейски и други международни програми и проекти (по данни на Евростат, за периода 2012-2013 г. в България има нарастване на разходите за висше образование от международни източници в размер на 1.3 млн. Евро). Увеличаването на разходите за висше образование, и по-специално бюджетните, е необходимо, но то трябва да бъде съпроводено с прилагането на такива механизми, които да стимулират подобряването на качеството и практическата му приложимост.

- Повишаването на качеството и практическата приложимост на висшето образование ще повиши неговата атрактивност и ще създаде предпоставки за привличане на чуждестранни и на български учаци се, както и за по-успешната им реализация на пазара на труда. В тази насока биха действали и адекватното осъвременяване на образователните профили, учебните програми и планове, както и разширяването на обучението на чужд език.
- Развитието на връзките и сътрудничеството с бизнеса ще подпомогне не само финансирането, а и подобряването на практическата приложимост на образованието. В България вече има добри практики и пилотни проекти в тази насока, но степента на взаимодействие е все още ниска. За нейното повишаване са необходими по-активни действия и от двете страни, както и съдействие от държавната администрация.
- Привличане на повече млади хора в системата в противодействие на бързото застаряване на академичния състав. Създаване на подходящи възможности за тяхното професионално и кариерно развитие. Повишаване социалния статус на младите преподаватели. В този план биха били полезни и разширяването на международното сътрудничество и взаимодействието с бизнеса, на участието в международни програми и проекти, обмяната на опит и повишаването на квалификацията, и т.н.
- Съществуват възможности за увеличаване броя на студентите в страната. Демонстрираният стремеж от всички държави от региона да повишават броя на населението с висше образование, както и положителните нагласи на хората в тази насока са позитивен индикатор в този план. Нарастващото търсене на услугите на висшето образование, особено в страните от Западните Балкани, създава условия за привличане на повече млади хора към българските висши училища. В такава насока биха действали и намаляването на броя на рано напусналите училище у нас и подобряването на образователната подготовка в до-висшето образование в страната, създавайки условия за повишаване участието на българските младежи във висшето образование.
- Развитието на международното, в т.ч. регионалното сътрудничество, включително двустранно, на национално и институционално ниво, ще създаде повече възможности за разширяване търсенето на образователни услуги и привличане на чуждестранни студенти, обмяна на опит и повишаване квалификацията на академичния състав, съвместна образователна и изследователска дейност и усвояване на повече средства от международни източници на финансиране, и др.

Заплахи

Наред с възможностите, налице са и съществени предизвикателства пред бъдещото развитие на българското висше образование:

- Задържане на ниско равнище на финансиране. Ограничаване на бюджетното финансиране (абсолютно и относително). Прехвърляне тежестта върху други източници на средства, като домакинствата, което ограничава достъпа до образование

на част от българските студенти (при по-големи такси и по-ниско качество на образователна подготовка, българските висши училища не могат да бъдат конкурентни, тъй като в редица страни с реномирани ВУЗ таксите са по-ниски, а някъде въобще няма такива). Ниска степен на усвояване на чуждестранни средства (вкл. европейски), които са положителен феномен, подпомагач не само финансирането, но и мобилността на преподавателите, разширяването на изследователската дейност, връзките с други институции и т.н. С оглед на възможността висшето образование да се превърне в реален национален приоритет и да обслужва национални интереси, а не предимно институционални, както и на особеностите и начините на усвояване на тези средства, те трябва да останат допълнителен източник на финансиране, а не основен. Липса на интерес и инвестиции от страна на бизнеса.

- Ниска степен на сътрудничество с бизнеса, с науката и с чуждестранни и международни институции. Тя възпрепятства подобряването на качеството и практическата приложимост на образованието, привличането на повече финансови средства, обмяната на опит и добри практики, мобилността и повишаването на квалификацията на преподавателите. Съдейства за неадекватно осъвременяване на образователните профили в съответствие със съвременните потребности на обществото и икономиката.
- Продължаващо влошаване на възрастовата структура на академичния състав. Възможен бъдещ недостиг на академични кадри (поради застаряване и по-слаб приток на млади кадри), които може да не са в състояние да поемат повече студенти, включително чуждестранни или да не достигат в определени търсени на пазара профили на обучение, да нямат възможност да разширяват изследователската си дейност и да повишават системно квалификацията си.
- Поддържането на недостатъчно добро качество и практическа приложимост на образованието ограничават атрактивността на образователната система и привличането на повече учащи се от страната и чужбина. Създава предпоставки за стабилизиране на процеса на понижаване на заетостта на новозавършилите висшисти и на неадекватната им реализация на пазара на труда (на работни места, за които не се изисква такава квалификация). Те, от своя страна, наред със социално-икономическата среда в страната, пораждаат проблеми със задържането и привличането на таланти хора, както показват данните от редица международни изследвания и класации.
- Продължаващо намаляване на броя на студентите, което предполага ограничаване на търсенето на образователни услуги. Увеличаване на сравнително големия и нарастващ брой на български студенти, обучаващи се в чужбина и слаб приток на учащи се от чужбина. Забавяне на тенденциите (вече регистрирано) на намаляване на рано напускащите училище и на подобряване качеството на до-висшето образование в страната (България все още е с едни от най-лошите показатели за качество на образователна подготовка сред изследваните страни и на последно място в ЕС според резултатите от международната програма за оценяване на учениците ПИСА). Задържане и/или засилване на негативните демографски процеси и увеличаване на външномиграционните потоци от страната.

- Задълбочаване неефективността на институционалната структура. Задържането на голям брой институции за висше образование от необходимото на национално ниво при продължаващо намаляване на броя на студентите в страната, слаб приток на чуждестранни учащи се и влошаваща се възрастова структура на академичния състав води до неефективност на институционалната структура на системата на българското висше образование.

В България са налице редица предпоставки и условия за подобряване на висшето образование и на позицията му сред страните от ЮИЕ, а и в ЕС, за привличане на повече чуждестранни студенти. **В този контекст е необходимо:**

- Повишаване общите разходи за висше образование – обществени и частни, в т.ч. от държавата, бизнеса (чрез създаване на съответни икономически интереси, финансови облекчения и стимули, нормативно обезпечаване на действията в тази насока), международни (чрез премахване на административни пречки, повишаване на информационната осигуреност и контрола, по-активни действия от страна на висшите училища в тази насока). Увеличаване на държавните средства за финансиране на висшето образование, включително за научно-изследователска дейност във ВУЗ. Подобряването на държавното финансиране, наред с усвояването на средства от международни програми и проекти и привличането на ресурси от бизнеса, ще съдейства за повишаване качеството и практическата приложимост на висшето образование, разширяване и подобряване на образователната и научно-изследователската дейност на академичния състав, а следователно и за привличане на повече млади хора към тази дейност, за подобряване статуса и професионалното и кариерно развитие на преподавателите, за повишаване авторитета и имиджа на българските ВУЗ и за привличането на повече български и чуждестранни студенти в страната. Държавното финансиране обаче, трябва да е съобразено с качеството и практическата приложимост на образованието, реализацията на завършилите студенти и докторанти и с качеството на научната дейност на висшите училища, както и с национални приоритети за социално-икономическо развитие, с приоритетни професионални направления и специалности.
- Финансовата обезпеченост на висшите училища не трябва да се основава в прекомерно голяма степен на средства от учащите се. При големият процент на населението в страната в риск от бедност или социално изключване и ниските доходи, по-високите такси създават риск за ограничаване достъпа до висше образование на определени групи от населението. Би следвало да се усъвършенства системата за финансово подпомагане на учащите се и да се отдаде внимание на реструктурирането на източниците на финансиране, както и на привличането на повече чуждестранни студенти, включително чрез повишаване качеството на образователна подготовка.
- Подобряване качеството на висшето образование чрез повишаване на качеството на до-висшето образование и на критериите при приема и обучението на студентите, подобряване финансовата осигуреност, усъвършенстване институционалната структура и управлението, повишаване на контрола – вътрешен и външен, и на квалификацията и мотивираността на академичния състав и учащите, осъвременяване на учебните програми, методи и технологии на обучение, и други. Увеличаване броя на ВУЗ, включени в международни реномирани класации като резултат от

подобряване на качеството на обучение, на преподавателската и изследователската дейност на академичния състав, от развитие на връзките с бизнеса и със съответни чуждестранни институции, от подобряване реализацията на завършилите младежи.

- Усъвършенстване на системите за контрол и оценка на качеството на образователната и изследователската дейност. Завишаване на критериите и изискванията на входа на системата (големият брой ВУЗ в страната и намаляващият брой учащи се и младежи от съответната възрастова група са предпоставка за занижаване на критериите за прием и стремеж за привличане на по-голям брой студенти от страна на учебните институции), в процеса на обучение и на изхода на системата.
- Стимулиране и подпомагане развитието на връзките и взаимодействието между висшето образование, научните институции и бизнеса в страната и извън нея, включително в ЮИЕ (в т.ч. чрез административно посредничество, нормативно осигуряване и финансови стимули, разширяване на информационната осигуреност на всички участници и заинтересовани страни).
- Привличане на повече млади хора в системата на висшето образование. Подобряване на мотивацията и на възможностите за професионално и кариерно развитие на академичния състав, на привлекателността на академичната и изследователска работа, в т.ч. чрез адекватно подобряване на заплащането на труда (в съответствие с постигнатите резултати) и осигуряването на възможности и време, чрез намаляване или освобождаване от учебна дейност за определен период, за извършване на изследователска или приложна дейност от преподавателите във висшите училища.
- Осъвременяване на образователните профили, които да са търсени на българския и на международния пазар, на методите на преподаване и внедряване на нови технологии в процеса на обучение, разнообразяване на формите на обучение. Разширяване на обучението на чужд език (за българи и чужденци).
- Активизиране ролята на България на инициатор, посредник и координатор на международно, включително регионално сътрудничество в сферата на висшето образование за насърчаване мобилността на академичния състав и учащите се, развитие на съвместни образователни дейности, обмяна на опит и добри практики, подобряване на институционалното взаимодействие не само между ВУЗ, но и с изследователски структури и бизнеса, съвместно участие в проекти и използване на средства от европейски и други международни програми, информационно осигуряване; и т.н.

Съществуват не малко предизвикателства в сферата на висшето образование, които трябва да бъдат взети предвид при определянето и изграждането на политиката за бъдещо й развитие. Не бива да се забравя също, че за да оцелеят българските студенти в България и да се връщат тези, които се обучават в чужбина, както и да се привличат таланти хора отвън, са необходими устойчив растеж и иновативно развитие, подобряване качеството на живот в страната и на възможностите за адекватна реализация на специалистите.

ГЛАВА ТРЕТА

БЪЛГАРИЯ В ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКОТО ПРОСТРАНСТВО НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА

---

1. Политики в областта на научните изследвания

Известно е, че страните, които отделят значителни финансови ресурси за развитието на научните изследвания и иновациите са в състояние да осигурят икономически и социален просперитет на своите граждани. Поради това, една от основните цели на Европейския съюз е до 2020 г. в научни изследвания и иновации да бъдат инвестирани 3% от БВП на Съюза, които да доведат до стабилна и конкурентоспособна икономика. Наред с това, изразходването на 3% от БВП на ЕС за научни изследвания и иновации до 2020 г. ще съдейства за създаване на нови 3.7 млн. работни места и ще доведе до повишаване на БВП с около 800 млрд. евро до 2025 г.

В сравнителен план, ЕС изостава от САЩ и Япония по отношение на финансовите средства, насочвани за научни изследвания и иновации. Силна е конкуренцията и от страна на държави с бързо развиваща се икономика. Затова усилията в ЕС трябва да се насочат към увеличаване на разходите за наука с цел повишаване на конкурентоспособността на икономиката на Съюза. Необходима е такава политика в областта на научните изследвания и иновациите, която да доведе до икономически напредък и създаване на нови работни места.

Политиката на Европейския съюз в областта на научните изследвания и иновациите бележи своето начало още през 50-те години на XX век. Това се осъществява чрез различни разпоредби, отнасящи се до научни изследвания, които биват включвани в договорите за Европейската общност за въглища и стомана и Европейската общност за атомна енергия. Със създаването на Европейска икономическа общност през 1957 г. се слага началото на изследователски програми в областта на енергетиката, околната среда и биотехнологиите. През 1983 г. е изградена европейската стратегическа програма за научни изследвания в информационните технологии. В нея са включени редица програми за изследвания в областта на информационните технологии и на проекти за разработване и мерки за трансфер на промишлени технологии. През следващата 1984 г. е създадена първата рамкова програма за научни изследвания. Тя е насочена към научни изследвания в областта на биотехнологиите, далекосъобщенията и промишлените технологии, като в следващите години чрез рамковите програми се осъществява финансовото осигуряване на

научните изследвания и иновациите и те стават основен инструмент в тази насока. От 1984 г. ЕС провежда политиката и финансирането на научни изследвания и иновации с помощта на многогодишни рамкови програми. От 1984 г. до 2013 г. бяха реализирани седем програми – от 1РП до 7РП.

Научните изследвания стават официална политика на Общността през 1986 г., а през 2000 г. се постига споразумение за Единно изследователско пространство, което да осигури свободното движение на изследователите, научното познание и технологиите. През 2007 и 2008 г. са изградени различни структури, които пряко са свързани и обслужват научните изследвания и иновациите в ЕС – Европейският научноизследователски съвет като част от 7РП и Европейският институт за иновации и технологии. По-късно (2010 г.), с цел подобряване на условията и достъпа до финансиране за научните изследвания и иновациите в Европа, е създаден Съюзът за иновации, който е един от основните елементи на Стратегия „Европа 2020” и се явява гарант за превръщането на новаторските идеи в продукти и услуги, създаващи растеж и заетост.

Последователната политика на ЕС в областта на научните изследвания и иновациите намери своята реализация в началото на 2014 г. с най-голямата РП на ЕС за научни изследвания и иновации – „Хоризонт 2020“. Тя разполага с бюджет от 80 млрд. евро. „Хоризонт 2020“ е част от усилията за възобновяване на растеж и важен финансов инструмент за практическо изпълнение на мерките. Тя е новата програма на ЕС за научни изследвания и иновации и вече започна своята работа. Очакванията са за научни постижения на високо равнище, открития и новости в областта на науката и реализацията им в сферата на икономиката.

Във връзка с „Хоризонт 2020“ страните от ЕС стигнаха до съгласието, че инвестициите в научни изследвания и иновации са важни за бъдещето на Европа, и до решимостта те да бъдат съществено увеличени. Целта е да се гарантира, че в Европа се създават наука и технологии на световно равнище като основен двигател на икономическия растеж. Самата програма „Хоризонт 2020“ се явява естествено продължение на предишните европейски програми, когато чрез финансирането на научни изследвания от страна на ЕС се целеше обединяване на усилията на учените, за да бъдат намерени решения на широк кръг предизвикателства. Бюджетът на програма „Хоризонт 2020“ е разпределен по следния начин:

- за социални предизвикателства – 29.7 млрд. евро за инвестиции в научни изследвания и иновации, които могат да имат реална полза за гражданите;
- за върхови научни постижения – 24.4 млрд. евро за укрепване на конкурентоспособността на ЕС, създаване на работни места, повишаване на жизнения стандарт;
- за промишлено лидерство – 17 млрд. евро за инвестиции в обещаващи и стратегически технологии, насърчаване на предприятията да инвестират повече в научни изследвания и иновации и сътрудничество с публичния сектор в подкрепа на иновациите;

- за Европейския институт за иновации и технологии – 2.7 млрд. евро за развитие на потенциала на талантите в Европа, постигане на оптимални резултати и разпространяване на ползите от иновациите в целия ЕС;
- за Евратом (2014-2018 г.) – 1.6 млрд. евро за финансиране на научните изследвания на ядреното делене и ядрения синтез, на въпросите, свързани с безопасността и сигурността, на медицинските изследвания, радиационната защита, управлението на отпадъците и др.;
- други – 3.2 млрд. евро за развитие на науката за обществото, чрез която се разпространяват високи постижения, за преки неядрени дейности на Съвместния изследователски център и др.

Изминалите години показаха, че „Хоризонт 2020“ разкрива широки възможности за развитието на бизнес програмите в ЕС за научни изследвания и иновации. Предвидени са специални мерки и условия, насочени към подпомагане на малките и средните предприятия, чрез улеснен достъп до финансиране на дейността им. В „Хоризонт 2020“ е включен пакет за инвестиции в иновации в области като фармацевтика и биотехнологии. Предвидено е други изследвания да бъдат провеждани с такива технологии, които ще допринесат за разработването на нова база от знания и умения.

Научните изследвания в областта на социалните и хуманитарните науки присъстват във всяка от целите на „Хоризонт 2020“. Интегрирането им в програмата ще повиши резултатността ѝ и ще доведе до постигане на максимален ефект за обществото. Включването на социалните и хуманитарните науки в научните изследвания, предвидени и финансирани от програмата, ще помогне за намиране на решения на редица социални проблеми.

Сътрудничеството между науката и обществото за намиране на нови решения на проблемите означава те да бъдат разглеждани всеотраслено. Затова „Хоризонт 2020“ подкрепя проекти, при които научните изследвания са насочени към решаване на ежедневните проблеми на хората. Освен това, чрез „Хоризонт 2020“ в ЕС ще бъде изградена научноизследователска инфраструктура на световно равнище, която ще е достъпна за всички изследователи.

В началото на XXI век Европа е изправена пред икономически предизвикателства, които изискват осъществяването на амбициозна икономическа политика. Тя намери отражение в стратегията „Европа 2020“. Нейната цел е преодоляването на допуснатите слабости да бъде осъществено чрез напредък в три приоритета:

1. **Интелигентен растеж**, основан на знанието и иновациите;
2. **Устойчив растеж**, насърчаващ по-ефективното използване на ресурсите, по-екологична и конкурентоспособна икономика;
3. **Приобщаващ растеж**, насърчаващ икономика с високи равнища на заетост, което да доведе до икономическо, социално и териториално сближаване.

В изпълнение на тези приоритети и особено за постигането на интелигентен растеж, основан на знанието и иновациите, е предвидено нарастване на инвестициите в областта на научните изследвания, иновациите и предприемачеството. Това е нов подход, който има за цел да увеличи научноизследователския и иновационния потенциал както в национален, така и в регионален план. В тази връзка ЕК прие водещата **инициатива “Съюз за иновации”** като част от стратегията “Европа 2020”. Тя представлява иновационна стратегия за повишаване на капацитета на ЕС за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. Като средство за постигане на тази цел е посочена интелигентната специализация. Чрез това се насърчава проектирането на научноизследователски и иновационни стратегии за **интелигентна специализация** с цел оползотворяване на потенциала за интелигентен растеж и икономика на знанието във всички региони. Интелигентната специализация означава, че всеки регион ще може да надгражда над собствените си сили и да определя приоритетите си в национални и регионални иновационни стратегии. Предишните регионални иновационни стратегии имат редица недостатъци. Един от тях е, че регионалната иновационна система се разглежда изолирано, без отчитане на международните и регионалните икономически отношения. Друг недостатък е, че се допуска твърде голям дял на правителствените разходи в научноизследователската и иновационната дейност. Трети, че иновационните стратегии често копират практики в добре представящите се региони, без да се отчитат специфичните условия във всеки отделен регион и страна.

Тези и други недостатъци при изграждането на регионалните стратегии относно научноизследователската и иновационна дейност, в т.ч. в страните от ЮИЕ, могат да бъдат преодолені чрез отчитане на допуснатите слабости и възприемане на добрите практики от водещи в това отношение стратегии при отчитане на специфичните характеристики на всеки отделен регион.

При изготвяне на сравнителния анализ на иновационната дейност сред страните от ЕС се използват три главни вида показатели и осем иновационни измерения, които обхващат 25 различни показателя.¹⁸⁴ Въз основа на тази схема страните се разделят на четири групи в зависимост от средните им резултати в областта на иновациите.

В първа група са „лидери в иновациите“, чиито резултати в областта на иновациите са доста над средните за ЕС. Във втора група са „държави, следващи лидерите“, резултатите на които са над или близо до средните за ЕС. В трета група са страни с резултати по-ниски от средните за ЕС. Те са „умерени иноватори“. В четвърта група попадат страни, чиито показатели в областта на иновациите са доста по-ниски от средните за ЕС – те са „скромни иноватори“.

В ЕС-28, в първа група – лидери (водещи) по отношение на иновациите, са Швеция и Финландия. Характерно за тях е, че повечето им показатели за иновативност са над средното ниво на ЕС. Това се отнася особено за съвместните международни научни публикации и разходите за научноизследователска и развойна дейност в бизнес сектора. От страните в Югоизточна Европа през 2014 г. няма представители в първа група, единствено Словения е във втора група, тъй като след 2008 г. повишава своите показатели и преминава от групата на умерените иноватори в групата на следващите лидерите.

---

¹⁸⁴ Innovation Union Scoreboard 2015. EU, 2015.

Хърватска, Гърция, Македония и Сърбия са в трета група – умерени иноватори, докато България, Румъния и Турция попадат в четвърта група – скромни иноватори.

Характерно за България е, че иновационните показатели се увеличават до 2010 г., след което следва спад през 2011 г. В резултат на това иновативността в сравнение с ЕС-28 намалява от 44% през 2011 г. до 33% през 2013 г. Почти по всички показатели България е под средната стойност за ЕС-28. Забелязват се нарастващи темпове на растеж при някои показатели, като например разходите за научноизследователска и развойна дейност в бизнес сектора, но това се дължи преди всичко на твърде ниската първоначална база.

2. Разходи за научноизследователска и развойна дейност

Разходите за научноизследователска и развойна дейност в страните от ЕС-28, в т.ч. в ЮИЕ, през последното десетилетие бележат тенденция на непрекъснато нарастване. За периода 2005-2014 г. в ЕС-28 нарастването е 140%. Таблица 3.1 посочва Финландия и Швеция като страни с най-висок относителен дял на разходите за НИРД в ЕС-28, и Германия, която заделя най-много финансови средства за научни изследвания в ЕС-28 – 29.3% от общия обем на разходите за НИРД в Съюза. Разходите за НИРД във всички посочени страни от ЮИЕ представляват по-малко от 12% от разходите, които е направила Германия през 2014 г. и 3.4% от общите разходи за НИРД в ЕС-28.

Таблица 3.1

Разходи за НИРД (млн. евро)

Държава	2005 г.	2014 г.	2014/2005 (%)
ЕС-28	202128.7	283009.4	140.0
България	106.4	335.5	315.3
Гърция	1153.5	1481.8	128.5
Хърватия	312.4	329.9	100.9
Румъния	326.9	575.1	175.9
Словения	412.9	890.2	215.6
Сърбия	-	256.5	-
Турция	2286.9	5844.6	255.6
Германия	55739.1	82866.0	148.7
Финландия	5473.7	6512.1	118.9
Швеция	10608.7	13611.9	128.3

Източник: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.

От посочените в табл. 3.1 държави България е с най-голямо нарастване на средствата за научни изследвания – 315.3%. Това до голяма степен се дължи на ниската стартова позиция, която страната заема през 2005 г. В резултат от високия темп на нарастване на разходите за НИРД през изследвания период, през 2014 г. България вече изпреварва Хърватия по обем на разходите за НИРД. Нарастването на средствата за научни изследвания слага своя отпечатък и върху относителния дял, който страната ни има в общия обем финансиране на НИРД в рамките на ЕС-28. От 0.05% през 2005 г. той достига 0.12% през 2014 г., като се изравнява с дела на Хърватия. С най-висок относителен дял на разходите за НИРД от посочените страни от ЮИЕ спрямо разходите за НИРД в ЕС-28 е Турция, която ги увеличава от 2286.9 млн. евро през 2005 г. на 5844.6 млн. евро, т.е. от

1.13% през 2005 г. на 2.7% през 2014 г. Хърватия и Гърция намаляват своя относителен дял в общите разходи за НИРД в ЕС-28. За Гърция намалението е от 0.57 на 0.52%, а за Хърватия – от 0.15 на 0.12%. Това е резултат от сравнително по-ниския темп на нарастване на разходите в посочените страни в сравнение с темпа на нарастване на разходите за НИРД в ЕС-28 (табл. 3.2).

Таблица 3.2

Относителни дялове в общия обем разходи за НИРД в ЕС-28 (%)

Държава	2005 г.	2014 г.
България	0.05	0.12
Гърция	0.57	0.52
Хърватия	0.15	0.12
Румъния	0.16	0.20
Словения	0.20	0.31
Сърбия	-	0.09
Турция	1.13	2.70
Германия	27.60	29.30

Източник: Изчислено от автора по <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.

2.1. Разходи за НИРД по сектори на икономиката

Допълнителна информация относно състоянието на НИРД в страните от ЮИЕ можем да получим от относителните дялове за НИРД от БВП по сектори на икономиката – сектор предприятия (бизнес сектор), държавен сектор, сектор висше образование и сектор нетърговски организации. През 2014 г. в ЕС-28 се отбелязва увеличение на относителния дял на разходите за НИРД от БВП, като вече е преминала границата от 2%. Това е стъпка в правилна посока, още повече, че ЕС все още е далеч от показателите на водещите в това отношение страни като САЩ и Япония с относителни дялове около 3%, и особено Южна Корея и Израел, където през 2013 г. разходите за НИРД достигат съответно до 4.15 и 4.2% от БВП. От страните в ЕС-28 единствено Финландия, Швеция, а от 2012 г. и Дания са с показатели над 3% от БВП за НИРД. В ЮИЕ само Словения е със сравнително висок показател – 2.6% от БВП за НИРД, постигнат през 2012 г. Всички други страни са с твърде ниски относителни дялове – под 1% от БВП. Това до голяма степен предопределя и ниските обеми от финансови средства, насочвани за развитието на научните изследвания в ЮИЕ.

През дълъг период от време (1995-2008 г.) разходите за наука в България не надхвърлят 0.5% от БВП. След 2008 г. е налице известно повишаване на показателя, като прогнозните данни на Евростат за 2014 г. сочат 0.8% от БВП. От табл. 3.3 се вижда, че след 2005 г. страната ни отбелязва най-голямото нарастване на разходите за НИРД – 177.8%. Това е положителна тенденция, която трябва да бъде запазена.

Анализът на разходите за НИРД по сектори дава представа за стратегиите и политиките на страните от ЮИЕ по финансовото осигуряване на научните изследвания. Характерно за повечето страни от ЮИЕ е нарастването на относителния дял на средствата, насочвани за развитие на бизнес сектора. Независимо от това, страните от ЮИЕ все още са далеч от средното равнище в ЕС-28 – 1.30% от БВП, както и от показателите на страни като Финландия и Швеция – съответно с 2.15 и 2.12% (табл. 3.4). Сравнителният анализ на

относителните дялове на разходите за НИРД в бизнес сектора показва, че във всички високоразвити страни относителният дял на бизнес сектора е в порядъка между 2 и 3% от БВП (Южна Корея – 3.26% през 2013 г.). На този фон е видно, че бизнес секторът в страните от ЮИЕ все още не се е превърнал в един от основните двигатели за развитието на научноизследователската дейност в региона.

Таблица 3.3

НИРД по сектори на икономиката (всички сектори – % от БВП)

Държава	2005 г.	2008 г.	2011 г.	2014 г.
ЕС-28	1.76	1.85	1.97	2.03
България	0.45	0.46	0.55	0.80
Гърция	0.58	0.66	0.67	0.83
Хърватия	0.86	0.88	0.75	0.79
Румъния	0.41	0.57	0.49	0.38
Словения	1.41	1.63	2.43	2.39
Сърбия	-	0.87	0.72	0.78
Турция	0.59	0.73	0.86	-
Финландия	3.33	3.55	3.64	3.17
Швеция	3.61	3.50	3.22	3.16

Източник: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00001&plugin=1>.

Таблица 3.4

НИРД по сектори на икономиката (бизнес сектор – % от БВП)

Държава	2005 г.	2008 г.	2011 г.	2014 г.
ЕС-28	1.11	1.17	1.25	1.30
България	0.10	0.14	0.29	0.52
Гърция	0.18	-	0.23	0.28
Хърватия	0.35	0.39	0.34	0.38
Румъния	0.20	0.17	0.18	0.16
Словения	0.83	1.05	1.79	1.85
Сърбия	-	-	0.07	0.23
Турция	0.20	0.32	0.37	0.45
Финландия	2.36	2.63	2.56	2.15
Швеция	2.47	2.59	2.22	2.12

Източник:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsc00001&language=en>.

След 2008 г. в България се отчита петкратно нарастване на относителния дял на финансовите средства, насочвани за развитие на научните изследвания в бизнес сектора, което е най-голямото сред страните от ЮИЕ, като през 2014 г. достига относителен дял 0.52% от БВП. Само по себе си това увеличение говори за правилни стъпки по отношение на насочването на разходите за научни изследвания, но същевременно е видно, че в сравнение със средните показатели за ЕС-28 все още има твърде много да се желае (табл. 3.4).

Ако при бизнес сектора е отчетено съществено увеличаване на относителния дял на разходите за НИРД, то при държавния сектор имаме намаление от 0.30% през 2005 г. от БВП на 0.20% през 2014 г. Това намаление също може да се квалифицира като положителен момент в провежданата политика в областта на финансирането на научните изследвания в България и показателят е вече дори под средното равнище в ЕС-28 (табл. 3.5).

Таблица 3. 5

НИРД по сектори на икономиката (държавен сектор – % от БВП)

Държава	2005 г.	2008 г.	2011 г.	2014 г.
ЕС-28	0.24	0.24	0.25	0.25
България	0.30	0.27	0.20	0.20
Гърция	0.12	-	0.16	0.22
Хърватия	0.21	0.22	0.21	0.21
Румъния	0.14	0.23	0.20	0.16
Словения	0.34	0.36	0.35	0.29
Сърбия	-	-	0.24	0.19
Турция	0.07	0.09	0.10	0.10
Черна гора	-	-	0.08	0.06
Финландия	0.32	0.29	0.32	0.27
Швеция	0.17	0.16	0.14	0.12

Източник: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plug=1&pcode=tsc00001&language=en>.

Относителният дял на разходите за НИРД от БВП в сектор ВО в България съществено се различава от средното равнище в ЕС-28. Това се отнася и до показателите за относителните дялове в повечето страни от ЮИЕ. Единствено Румъния е с относителен дял, близък до този на България. Ниският относителен дял – 0.07% от БВП през 2014 г. е далеч от показателя в ЕС-28 – 0.47%. Това навежда на мисълта, че сектор ВО е недооценен и разходите за НИРД в него не отговарят на европейските критерии и стандарти (табл. 3.6).

Таблица 3. 6

НИРД по сектори на икономиката (сектор ВО – % от БВП)

Държава	2005 г.	2008 г.	2011 г.	2014 г.
ЕС-28	0.40	0.43	0.46	0.47
България	0.05	0.04	0.06	0.07
Гърция	0.28	-	0.27	0.31
Хърватия	0.30	0.27	0.21	0.20
Румъния	0.06	0.16	0.11	0.06
Словения	0.24	0.22	0.29	0.25
Сърбия	-	-	0.41	0.36
Турция	0.32	0.32	0.39	0.36
Черна гора	-	-	0.14	0.12
Финландия	0.63	0.61	0.73	0.73
Швеция	0.75	0.74	0.85	0.92

Източник: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plug=1&pcode=tsc00001&language=en>.

Структурата на разходите за НИРД в България за периода 2005-2014 г. бележи значително изменение. Приоритетите през този период са насочени към развитието на научните изследвания в бизнес сектора. От 44.8 млн. лв. през 2005 г. разходите нарастват на 428.2 млн. лв. през 2014 г., като това почти десетократно увеличение води до значително нарастване на относителния му дял от БВП – от 0.10 на 0.52%. В другите сектори разходите за НИРД също бележат нарастване. В държавния сектор от 139.0 на 164.3 млн. лв. – 118.2%. В сектор ВО от 21.8 на 58.5 млн. лв. – 268.3% и в сектор нетърговски организации от 2.5 на 5 млн. лв. – 200%.

Общото състояние на финансовото осигуряване на научните изследвания в България на фона на развитието на финансирането на НИРД в страните в ЮИЕ и ЕС-28 показва, че

провежданите стратегия и политика все още не са в състояние в достатъчна степен да осигурят преодоляване на допуснатото изоставане във финансирането на науката в България. Почти всички показатели, свързани с разходите за развитието на научноизследователската дейност, са под средните равнища в ЕС-28, както и в повечето от страните в ЮИЕ. Ниският относителен дял на разходите за научни изследвания спрямо БВП показва, че в страната не се провежда политика, която да включва в себе си условия и предпоставки за осъществяване на научноизследователската дейност в съответствие с европейските критерии и показатели. Затова е наложително приемането на спешни мерки, които да осигурят необходимото догонващо развитие на финансирането на науката в България.

2.2. Разходи за НИРД по източници на финансиране

Анализът на разходите за НИРД от гледна точка на структурата на общите разходи за НИРД в България показва, че **бизнес секторът** като източник на разходи за НИРД намалява своя относителен дял от 27.8% през 2005 г. на 19.5% през 2013 г. и е вече с една от най-ниските стойности сред страните от ЮИЕ. От тях България отново е с най-голямо намаление на относителния дял за периода 2005-2013 г. Докато делът на сектора отбелязва нарастване, то неговата „тежест“ като източник на средства в общите разходи за научни изследвания намалява, което показва, че бизнесът в България не се явява основен източник на финансиране на научните изследвания, както е в страните, които предоставят високо финансово осигуряване на науката си. България със своите 19.5% и Сърбия с 7.5% през 2013 г. са страните от ЮИЕ с най-ниски дялове на бизнес сектора като източник на финансиране на научните изследвания. Изоставането е твърде голямо не само по отношение на средния показател за ЕС-28 – 55%, но и по отношение на почти всички страни от ЮИЕ, които имат показатели близки до средноевропейското равнище. От страните в ЮИЕ, бизнесът в Словения е сериозен източник на финансиране – 63.8% и вече е с показател по-висок от най-добрите в Европа и света – Швеция и Южна Корея. В другите наблюдавани страни от ЮИЕ бизнесът осигурява между 30.3% от общото финансиране на НИРД (Гърция) до 48.9% в Турция. Това са стойности доста над тези в България и близки до средното за ЕС-28. Изоставането на България по този показател означава, че провежданата политика в областта на финансовото осигуряване на научните изследвания не е в състояние да осигури подходящи условия, които да стимулират бизнеса да инвестира в науката (табл. 3.7).

Таблица 3.7

Разходи за НИРД по източници на финансиране (бизнес сектор – % от НИРД)

Държава	2005 г.	2008 г.	2011 г.	2013 г.
ЕС-28	54.1	54.8	55.0	55.0
България	27.8	30.6	16.9	19.5
Гърция	31.3	29.2	32.7	30.3
Хърватия	34.3	40.8	38.2	42.8
Румъния	37.2	23.3	37.4	31.0
Словения	54.8	62.8	61.2	63.8
Сърбия	-	-	9.1	7.5
Турция	43.3	47.3	45.8	48.9
Черна гора	-	-	34.0	42.3
Финландия	66.9	70.3	67.0	60.8
Швеция	63.9		57.3	61.0

Източник: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00031&plugin=1>.

Държавният сектор в България също намалява относителния си дял като източник на финансиране. От 63.9% през 2005 г. той достига 31.6% през 2013 г., като през 2013 г. е близо до средното за ЕС-28 и до страни като Финландия и Швеция. Високи относителни дялове на държавния сектор при финансирането на НИРД имат Сърбия, Румъния и Гърция. Като цяло, тенденцията към намаляване на относителните дялове на разходите за НИРД на държавния сектор е характерна за много страни от ЮИЕ. Това в повечето случаи означава, че други източници на финансово осигуряване на НИРД увеличават субсидиите си за развитието на научните изследвания. За България промяната в структурата на финансиране на НИРД по източници на финансиране се дължи преди всичко на увеличението на финансирането по линията на международното финансиране (табл. 3.8).

Таблица 3. 8

Разходи за НИРД по източници на финансиране (държавен сектор – % от НИРД)

Държава	2005 г.	2008 г.	2011 г.	2013 г.
ЕС-28	34.4	33.8	33.3	32.7
България	63.9	61.2	38.8	31.6
Гърция	46.8	62.2	49.2	52.3
Хърватия	58.1	49.3	48.2	39.7
Румъния	53.5	70.1	49.1	52.3
Словения	37.2	31.3	31.5	26.9
Сърбия	-	-	63.4	59.5
Турция	50.1	31.6	29.2	26.6
Черна гора	-	-	46.3	31.7
Финландия	25.7	21.8	25.0	26.0
Швеция	24.5	-	27.7	28.2

Източник: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00031&plugin=1>.

Промените в структурата на разходите за НИРД по източници на финансиране в България през последните няколко години до голяма степен са следствие и от значителното нарастване на **финансирането на научните изследвания от чужбина**. От 7.6% от общите разходи за НИРД през 2005 г. то бележи значителен скок, като относителният му дял нараства на 48.3% през 2013 г. Скокообразното увеличение на относителния дял на финансирането на научните изследвания от чужбина след 2010 г. е свързано с успешното усвояване на средства по международните научноизследователски програми, като през 2014 г. над половината от финансовото осигуряване на научните изследвания в България се осъществява от чужбина. От общо 664.8 млн. лв., насочени за развитието на НИРД в България през 2014 г., 338.3 млн. лв. са от чужбина (50.9%).

За по-голямата част от страните от ЮИЕ също е характерна тенденцията към увеличаване на разходите за НИРД от чужбина. При относителен дял 9.9% от общите разходи в ЕС-28 през 2013 г. страни като Хърватия, Румъния, Гърция и Черна гора са с показатели значително над средното равнище за ЕС-28. През 2005 г. всички страни от ЮИЕ, без Гърция, са с относителни дялове по-ниски от средното за ЕС-28. От всички наблюдавани страни от ЮИЕ единствено Турция се отличава с ниския си относителен дял – 0.8%, а Гърция отбелязва намаляване на дела на средствата от чужбина – от 19% през 2005 г. на 14% през 2013 г. (табл. 3.9).

Таблица 3.9

Разходи за НИРД по източници на финансиране (от чужбина – % от НИРД)

Държава	2005 г.	2008 г.	2011 г.	2013 г.
ЕС-28	9.1	8.8	9.2	9.9
България	7.6	6.8	43.9	48.3
Гърция	19.0	5.7	11.9	14
Хърватия	2.6	7.9	11.6	15.5
Румъния	5.3	4.0	12.1	15.5
Словения	7.3	5.6	7.0	8.9
Сърбия	-	-	5.5	7.8
Турция	0.8	1.3	0.7	0.8
Черна гора	-	-	19.7	22.5
Финландия	6.3	6.6	6.5	11.5
Швеция	8.1	-	11.1	6.8

Източник: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00031&plugin=1>.

2.3. Разходи за НИРД на глава от населението

От анализа на разходите за НИРД по сектори и по източници на финансиране не бихме могли да получим цялостна представа за случващото се в сферата на финансирането на научните изследвания в България и ЮИЕ, ако не се проследи движението на разходите за НИРД на глава от населението. Сравнителният анализ на тези разходи дава възможност да се оцени равнището на осигуреност на науката в страните в ЮИЕ. От табл. 3.10 е видно, че България е сред страните с най-ниска финансова осигуреност на научните изследвания – 46.3 евро на човек от населението. През 2005 г. тя е 30 пъти по-ниска от средното за ЕС-28. Макар че има увеличение на показателя за периода 2005-2014 г., през 2014 г. той все още е дванадесет пъти по-нисък от този в ЕС-28.

С изключение на Словения и донякъде Гърция, всички страни от ЮИЕ са с показатели твърде далеч от средното в ЕС-28. Изоставането по този показател е огромно, въпреки напредъка на страните от ЮИЕ през анализирания период. Това е една от причините за затруднения при осъществяването на европейските научноизследователски програми с участието на страни от ЮИЕ (табл. 3.10).

Таблица 3.10

Разходи за НИРД на глава от населението (всички сектори, евро)

Държава	2005 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.	2014/2005 г. (%)
ЕС-28	408.6	479.5	490.7	534.4	558.4	136.7
България	13.8	22.2	29.0	34.5	46.3	335.5
Гърция	104.2	143.2	120.9	120.7	135.6	130.1
Хърватия	72.5	98.7	77.9	77.2	80.0	111.7
Румъния	15.3	39.2	28.2	32.1	28.8	188.2
Словения	206.7	306.9	364.4	451.6	431.9	209.0
Сърбия	-	-	30.3	39.8	35.9	-
Турция	31.9	51.2	64.0	75.6	-	-
Финландия	1045.3	1296.3	1302.7	1264.9	1194.6	114.3
Швеция	1177.3	1341.0	1270.8	1464.9	1411.3	119.9

Източник: http://appso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_e_gerdfund&lang=en.

Показателят разходи за НИРД на глава от населението в бизнес сектора в България отбелязва най-голям скок за периода 2005-2014 г. както по отношение на страните от ЮИЕ, така и на другите институционални сектори в страната. Ако през 2005 г. разходите за научни изследвания в бизнес сектора са били 3 евро на човек от населението, през 2014 г. те са десетократно повече. Независимо, че в страните от ЮИЕ е отчетено нарастване на този показател, с изключение на Словения – с 334.1 евро на човек от населението, всички те са с много ниско равнище на показателите спрямо средното за ЕС-28, а още повече в сравнение със страни като Финландия и Швеция (табл. 3.11).

Таблица 3.11

Разходи за НИРД по сектори на глава от населението (бизнес сектор, евро)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.	2014/2006 г. (%)
ЕС-28	276.3	303.1	303.3	339.5	356.5	138.7
България	4.0	6.9	14.6	21.0	30.2	1000.6
Гърция	33.1	-	-	41.4	46.2	143.0
Хърватия	25.3	43.7	34.3	35.4	38.6	129.1
Румъния	10.1	11.8	10.8	12.5	12.0	157.9
Словения	145.5	198.1	247.1	342.1	334.1	274.8
Сърбия	-	-	3.5	9.9	10.6	-
Турция	12.4	22.7	27.2	34.1	-	-
Финландия	781.6	962.6	907.1	869.2	808.9	109.3
Швеция	967.5	993.0	873.6	993.0	946.2	110.4

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_e_gerdfund&lang=en.

През периода 2005-2014 г. във всички наблюдавани страни от ЮИЕ има нарастване на разходите за НИРД на глава от населението в държавния сектор, като най-голямо е в Румъния – 238.5%. Въпреки това, с изключение на Словения, разходите за НИРД в ЮИЕ са далеч под средното равнище в ЕС-28. Разходите на глава от населението в държавния сектор в България също бележат увеличение – 126.1%, което е близо до средното в ЕС-28 – 121.7%, но с 11.6 евро на глава от населението страната ни е с един от най-ниските показатели (табл. 3.12).

Таблица 3.12

Разходи за НИРД по сектори на глава от населението (държавен сектор, евро)

Държава	2005 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.	2014/2005 г. (%)
ЕС-28	55.8	61.3	63.2	65.5	67.9	121.7
България	9.2	12.9	10.8	10.4	11.6	126.1
Гърция	21.1	-	-	28.8	29.2	138.3
Хърватия	17.4	24.9	21.4	21.3	20.9	120.1
Румъния	5.2	16.1	10.4	13.1	12.4	238.5
Словения	50.0	67.3	66.4	58.1	52.5	105.0
Сърбия	-	-	11.1	11.5	8.8	-
Турция	3.7	6.1	7.3	8.3	-	-
Финландия	99.9	104.1	120.5	114.0	103.3	103.4
Швеция	57.4	59.5	61.9	70.4	52.9	92.2

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_e_gerdfund&lang=en.

Още по-зле стоят нещата с финансирането на НИРД в сектор висше образование в България. От наблюдаваните страни от ЮИЕ, сектор ВО у нас е с най-ниско финансово

осигуряване – 4.1 евро на човек от населението. Само Румъния е с показател близък до този в България. Това показва, че и в двете страни финансирането на научните изследвания в сферата на ВО не съответства на стандартите, прилагани в другите страни от ЮИЕ и в ЕС-28. През целия период от 2005 г. до 2014 г. разходите за НИРД в ЕС-28 съставляват средно около 23% от всички разходи за НИРД. В България през 2005 г. те са 10.5% от общите разходи, а през 2014 г. техният дял намалява на 8.9%. Това неминуемо води след себе си до сериозни затруднения в развитието на научноизследователската дейност в сектор ВО както в България, така и в Румъния, което е в противоречие с тенденциите в развитието на НИРД в Европа и света (табл. 3.13).

Таблица 3.13

Разходи за НИРД по сектори на глава от населението (сектор ВО, евро)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.	2014/2006 г. (%)
ЕС-28	97.4	110.3	119.0	124.7	129.3	132.8
България	1.5	2.1	3.4	2.8	4.1	273.3
Гърция	52.6	-	-	48.2	51.3	97.5
Хърватия	25.3	29.9	22.0	20.5	20.6	81.4
Румъния	3.7	11.3	6.9	6.3	4.4	118.9
Словения	36.4	41.2	50.7	50.2	45.2	124.2
Сърбия	-	-	15.7	18.4	16.5	-
Турция	17.2	22.4	29.4	33.2	-	-
Финландия	205.4	222.7	266.3	273.0	273.2	133.0
Швеция	267.2	285.8	334.8	397.2	408.9	153.0

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_e_gerdfund&lang=en.

Финансирането на научноизследователската дейност в България на фона на развитието на финансирането на НИРД в страните в ЮИЕ и в ЕС-28 не е на нужното равнище. Почти всички показатели, свързани с разходите за НИРД – по сектори на икономиката, по източници на финансиране и по разходи на глава от населението, са под средните равнища както в сравнение с ЕС-28, така и с повечето от страните в ЮИЕ. Съществуващата тенденция на увеличаване на разходите за НИРД през периода 2005-2014 г. е положителна, но равнището на финансиране все още не е в състояние да осигури необходимите финансови условия за нормалното протичане на научноизследователския процес. За целта са необходими решителни стъпки в посока създаване на подходяща среда за развитието на науката. Това означава да бъдат предприети такива промени в съществуващата нормативна уредба, които в най-кратки срокове да осигурят достигане на европейските критерии и стандарти за финансиране на НИРД. Промените трябва да бъдат насочени към създаване на конкретни условия и предпоставки за изграждане на система от взаимовръзки между отделните икономически контрагенти, изградени на основата на взаимен интерес от развитието на научните изследвания в страната. Единствено на тази база биха могли да се преодолеят допуснатите слабости и научните изследвания да получат необходимото финансово осигуряване.

3. Заетост в НИРД

3.1. Научноизследователски персонал, зает с НИРД

Персоналът (ЕПЗ)¹⁸⁵, зает с научноизследователска дейност в ЕС-28 през 2014 г., наброява 2.756 млн. души, което означава, че на 1000 заети се падат по 12.7 души персонал, зает с НИРД. За България, при 19 131 души заети с НИРД (ЕПЗ), това съотношение е двойно по-малко – 6.4 души на 1000 заети, като през 2008 г. то е 5.1 на 1000.

Недостигът на финансови средства за финансиране на науката в България сложи своя отпечатък и върху заетостта в областта на научните изследвания. Периодът от 1994 до 2001 г. се характеризира с намаляване на персонала, зает с НИРД. От 31 924 души през 1994 г. той намалява на 16 671 през 2001 г. Това почти двойно намаление несъмнено води до сътресения в организацията и провеждането на изследователската дейност в страната. След 2001 г. започва плавно увеличаване на заетостта в науката, като през 2014 г. персоналът, зает с НИРД, достига 25 484 души. След 2001 г., когато е отбелязано най-ниското равнище на персонала – 14 949 души, заетостта в сферата на научните изследвания, оценена по еквивалент на пълна заетост, се увеличава на 19 131 души през 2014 г. (табл. 3.14).

Таблица 3.14

Персонал, зает с НИРД по категории

Категории	2001 г.	2005 г.	2009 г.	2014 г.
Общо	16671	18638	21971	25484
Изследователи	10446	11920	14699	17795
Друг персонал	6225	6718	7272	7689
Общо	14949	15853	18230	19335
Изследователи	9217	10053	11968	13201
Друг персонал	5732	5800	6262	6134

Източник: НСИ.

През периода 2001-2014 г. персоналът, зает с НИРД в България, се увеличава с 153%, изследователите – с 170%, а другият персонал – с 124%. По еквивалент на пълна заетост увеличението е съответно: за персонала – 129%, за изследователите – 143%, за другия персонал – 107%. Прави впечатление, че най-голямо е нарастването при изследователите. Това поражда промяна в съотношението между отделните категории персонал. Ако между другия персонал и изследователите през 2001 г. то е 1:1.7, през 2014 г. нараства на 1:2.3. Подобно е съотношението между категориите при персонала, измерен и по еквивалент на пълна заетост. През 2001 г. отношението на другия персонал към изследователите е 1:1.6, а през 2014 г. – 1:2.2. В редица случаи тези промени са свързани със затруднения при изпълнението на научноизследователските задачи. Това е характерно особено за научни направления, при които е необходим по-голям брой технически и друг научен персонал.

В страните от ЮИЕ съотношението персонал, зает с НИРД, към общия брой заети е твърде различно. Гърция е с показател, сходен с този на ЕС-28. В Словения на 1000 заети през 2014 г. се падат 16.2 заети с НИРД, което е дори над средното за Съюза – 12.7.

¹⁸⁵ ЕПЗ – Еквивалент на пълна заетост.

Всички други страни са с показатели значително под средното за ЕС-28 и особено в сравнение със страни като Финландия и Швеция – съответно с 21.3 и 17.5 на 1000 заети. Това означава, че е необходимо да бъдат предприети мерки за съществено увеличаване на заетостта в сферата на науката в страните от ЮИЕ. С оглед успешното включване на България в Европейското научноизследователско пространство и изследователското пространство на ЮИЕ, и за да се отговори на европейски стандарти за заетост в областта на науката, е необходимо значително да се увеличат заетите в тази сфера, както и да се достигнат показатели, съизмерими с водещите страни в научноизследователската дейност (табл. 3.15).

Таблица 3.15

Персонал в НИРД на 1000 заети (ЕПЗ) (всички сектори)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	10.6	11.1	11.7	12.4	12.7
България	5.2	5.1	5.4	5.7	6.4
Гърция	7.6	-	-	10.1	12.2
Хърватия	6.0	6.0	6.4	6.6	6.4
Румъния	3.2	3.2	3.0	3.6	3.6
Словения	10.2	11.6	13.4	16.2	16.2
Турция	2.7	3.2	3.6	4.2	-
Македония	2.4	2.1	2.2	2.6	-
Финландия	23.8	22.4	22.8	21.8	21.3
Швеция	17.8	17.3	17.1	17.5	17.5

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

България, наред с Румъния, Хърватия, Гърция, Турция и Македония, е сред страните, където заетостта в НИРД в бизнес сектора е доста под средното за ЕС-28 (6.9 на 1000). Словения (10.6 на 1000) отново е с показател над средния за ЕС-28, като вече е близо до тези на Финландия и Швеция. През изследвания период заетостта в бизнес сектора в България, в сравнение с другите сектори на икономиката, отбелязва най-голямо нарастване – 212%. По този начин от 0.7 на 1000 заети с НИРД в бизнес сектора през 2006 г., заетостта нараства на 1.8 на 1000 заети (табл. 3.16).

Таблица 3.16

Персонал в НИРД на 1000 заети (ЕПЗ) (бизнес сектор)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	5.5	5.8	6.0	6.6	6.9
България	0.7	0.8	0.9	1.0	1.8
Гърция	2.5	-	-	1.8	2.2
Хърватия	1.4	1.5	1.5	1.6	1.6
Румъния	1.5	1.2	0.9	1.3	1.2
Словения	5.0	6.2	7.3	10.2	10.6
Турция	0.9	1.3	1.7	2.1	-
Македония	0.1	0.1	0.2	0.2	-
Финландия	13.5	13.1	12.5	12.0	12.0
Швеция	13.0	12.8	12.1	12.0	12.0

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

Заетостта в сферата на научните изследвания в държавния сектор на страните от ЮИЕ превишава средния показател в ЕС-28. От всички страни от ЮИЕ, показани в табл. 3.17, единствено Румъния през 2014 г. е със заетост в сферата на науката под тази в ЕС-28. В България заетите в държавния сектор от 10 255 души през 2006 г. (ЕПЗ) намаляват на 8711 души. През 2006 г. те представляват 62.8% от общия брой заети с НИРД, докато през 2014 г. относителният им дял намалява на 45,5%. Независимо от понижението на заетостта в сектора от 3.3 на 1000 заети през 2006 г. на 2.9 на 1000 заети през 2014 г., тя все още е значително над средното равнище в ЕС-28 (1.7 на 1000) и една от най-високите в рамките на ЮИЕ (табл. 3.17).

Таблица 3.17

Персонал в НИРД на 1000 заети (ЕПЗ) (държавен сектор)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	1.6	1.6	1.6	1.7	1.7
България	3.3	2.9	3.1	3.2	2.9
Гърция	1.0	-	-	2.7	3.1
Хърватия	2.0	1.9	2.1	2.2	2.1
Румъния	0.9	1.1	1.0	1.3	1.4
Словения	3.0	3.3	3.3	2.8	2.7
Турция	0.5	0.5	0.5	0.5	-
Македония	1.1	1.0	1.0	1.0	-
Финландия	3.0	2.8	2.8	2.6	2.4
Швеция	0.8	0.6	0.7	0.6	0.5

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

На противоположния полюс е заетостта във висшето образование на България. Тук заетите в сектора са значително под средното равнище в ЕС-28. Независимо от повишената заетост през 2014 г. (1.7 на 1000 заети) в сравнение с 2006 г. (1.1 на 1000), в България тя е една от най-ниските в страните от ЮИЕ, следвана от Румъния. Турция и Македония също са с ниски показатели за заетост – 1.6 и 1.3 на 1000 (2012 г.). В страните от ЮИЕ Гърция се отличава с твърде високия си показател за заетост във висшето образование, който е и един от най-високите в ЕС-28. Значителна е заетостта във висшето образование във Финландия и Швеция, съответно 6.5 и 4.7 на 1000 заети лица. Като изключим Гърция и донякъде Словения, всички страни от ЮИЕ са с твърде неблагоприятни показатели. Тенденцията към увеличаване на персонала, зает в сферата на висшето образование сред страните от ЮИЕ, е положителна, но темповете на нарастване са все още недостатъчно високи (табл. 3.18).

Таблица 3.18

Персонал в НИРД на 1000 заети (ЕПЗ) (сектор ВО)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	3.4	3.6	3.9	4.0	4.0
България	1.1	1.3	1.4	1.5	1.7
Гърция	4.2	-	-	5.6	6.8
Хърватия	2.6	2.6	2.7	2.8	2.7
Румъния	0.8	0.9	1.0	1.0	1.0
Словения	2.2	2.1	2.8	3.2	2.9
Турция	1.3	1.4	1.5	1.6	-
Македония	1.1	0.9	1.1	1.3	-
Финландия	7.1	6.3	7.3	6.5	6.5
Швеция	3.9	3.8	4.3	4.7	4.7

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

Заетостта на персонала в науката в страните от ЮИЕ, в т.ч. и в България, е значително под равнището на заетост в ЕС-28. Единствено Словения е голямото изключение, тъй като почти през целия изследван период (2006-2014 г.) показателите ѝ за заетост на персонала в НИРД са по-високи от средното равнище в ЕС-28. Това се отнася до всички нейни сектори на икономиката с изключение на сектор ВО, където заетостта е под средната стойност за ЕС-28 (4 на 1000 заети) – с 2.9 на 1000 заети. Гърция също има висок показател за заетост във всички сектори взети заедно – 12.2 на 1000 заети при 12.7 на 1000 за ЕС-28 (2014 г.). Това се дължи преди всичко на заетостта в сектор ВО – 6.8 на 1000 при 4 на 1000 в ЕС-28.

На другия полюс с изключително ниски показатели за заетост са останалите държави от ЮИЕ. Голямото изоставане е предимно в бизнес сектора. Тук показателите за заетост на персонала във всички изследвани страни от ЮИЕ са многократно по-ниски от тези в ЕС-28 – около 2 на 1000 заети при близо 7 на 1000 в ЕС-28. Това до голяма степен е предопределящо за ниската заетост в сферата на науката в ЮИЕ.

България е една от страните от ЮИЕ с най-ниски показатели за заетост на персонала в НИРД. Във всички сектори на икономиката тя е два пъти по-ниска от тази в ЕС-28 – 6.4 на 1000 при 12.7 на 1000 в ЕС-28, като особено ниска е в бизнес сектора – 1.8 на 1000 при 6.9 на 1000 в ЕС-28. Снижението на заетостта в държавния сектор през последните години все още не е достатъчно и заетостта тук продължава да е над средното в ЕС-28.

Ниското ниво на заетост с научноизследователска дейност в страните от ЮИЕ до голяма степен е следствие от ниското равнище на финансовото осигуряване на НИРД. Липсата на адекватно на съвременните условия и изисквания финансиране на науката се явява онази бариера, която се оказва непреодолима пречка пред нормалното протичане на научноизследователския процес. Освен подобряване на финансовите условия, свързани с увеличаване на заетостта в науката в ЮИЕ, е необходимо провеждането на политика, насочена към подобряване на социалния статус на зетите в НИРД.

3.2. Изследователи, заети с НИРД

От голямо значение за развитието на научноизследователската дейност в страните от ЮИЕ, освен общият брой на персонала, зает с НИРД, има и броят на изследователите. В ЕС-28 от 1.422 млн. души през 2006 г. той се увеличава на 1.768 млн. души през 2014 г. – нарастване от 124%. През същия период почти всички страни в ЮИЕ също повишават броя на изследователите си. Единствено при Румъния има намаление на броя им от 19 000 на 18 100. Увеличението на изследователите в България е от 10 300 на 13 100 – нарастване от 127%, което е близко до това в ЕС-28. От страните в ЮИЕ с най-голямо повишаване на броя на изследователите са Турция – от 42 700 на 89 100 (нарастване от 209%) и Гърция – от 19 900 на 29 700 (149%). В Словения то също е голямо – 145%, в Сърбия (за периода 2008-2014 г.) – 130%, в Македония (2006-2013 г.) – 27% и в Хърватия – 105% (табл. 3.19).

Промените в броя на зетите изследователи се отразяват и върху коефициента на заетост на изследователите спрямо общия брой на зетите. Както в ЕС-28, така и в повечето страни от ЮИЕ се отбелязва общо повишение на коефициентите. В ЕС-28 то е от 6.6 на

8.1 изследователи на 1000 заети. С най-високи показатели в ЕС-28 през 2014 г. са Финландия с 15.6 и Швеция с 14 на 1000 заети, което е почти 2 пъти над средното равнище в ЕС-28.

Таблица 3.19

Изследователи (хил. – ЕПЗ) (всички сектори)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	1.422	1.523	1.603	1.681	1.768
България	10.3	11.4	10.9	11.3	13.1
Гърция	19.9	-	-	24.8	29.7
Хърватия	5.8	6.7	7.1	6.7	6.1
Румъния	19.0	19.4	19.8	18.0	18.1
Словения	5.9	7.0	7.7	8.9	8.6
Сърбия	-	10.0	11.0	11.8	13.0
Македония	1.1	1.0	1.1	1.3	1.4*
Турция	42.7	52.8	64.3	82.1	89.1*
<i>Финландия</i>	<i>40.4</i>	<i>40.9</i>	<i>41.4</i>	<i>40.5</i>	<i>38.2</i>
<i>Швеция</i>	<i>55.7</i>	<i>50.2</i>	<i>49.3</i>	<i>49.3</i>	<i>66.6</i>

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

От страните в ЮИЕ Словения и Гърция са с най-висок коефициент на заетост сред изследователите, съответно 9.4 и 8.4 на 1000 заети, което изпреварва средния коефициент за ЕС-28. Изследователите, заети с НИРД в България през периода 2006-2014 г., нарастват от 3.3 на 4.4 на 1000 заети. Въпреки това, показателят за заетост е под средния в Съюза и е твърде далеч от тези на Финландия и Швеция (табл. 3.20).

Таблица 3.20

Изследователи (ЕПЗ на 1000 заети) (всички сектори)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	6.6	6.8	7.4	7.8	8.1
България	3.3	3.4	3.6	3.9	4.4
Гърция	4.4	-	-	6.7	8.4
Хърватия	3.6	3.8	4.2	4.3	3.9
Румъния	2.0	2.1	2.3	2.1	2.1
Словения	6.1	7.1	8.0	9.6	9.4
Турция	2.1	2.5	2.8	3.3	3.5*
Македония	1.9	1.6	1.7	2.0	2.1*
<i>Финландия</i>	<i>16.5</i>	<i>6.2</i>	<i>16.9</i>	<i>15.3</i>	<i>15.6</i>
<i>Швеция</i>	<i>12.6</i>	<i>10.9</i>	<i>10.9</i>	<i>10.6</i>	<i>14.0</i>

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

Твърде различно е разпределението на изследователите по сектори на икономиката в страните от ЮИЕ. През 2014 г. в ЕС-28 почти половината – 862 300 (48.7%) са в *бизнес сектора*, като във Финландия и Швеция те са съответно 56 и 66.7% от общия им брой. Изследователите в бизнес сектора в България през 2014 г. са 3500 – 26.7% от всички изследователи. В Гърция техният относителен дял е 16.5%, в Хърватия – 14.6%, Румъния – 28.7%, Словения – 53.4%, Сърбия – 10.8%, Македония – 9.3%. С изключение на Словения изследователите в бизнес сектора във всички други страни от ЮИЕ са под 30%

от техния общ брой. Ниският им относителен дял в ЮИЕ показва невъзможността на бизнеса в тези страни да участва активно в развитието на научноизследователската дейност, което се отразява негативно върху възможността за провеждане на успешно научноизследователско сътрудничество в рамките на ЕС-28 (табл. 3.21 и 3.22).

Таблица 3.21

Изследователи (хил. – ЕПЗ) (бизнес сектор)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	626.1	695.2	774.2	792.6	862.3
България	1.3	1.5	1.5	2.1	3.5
Гърция	5.3	-	-	4.3	4.9
Хърватия	0.7	1.1	1.3	1.1	0.9
Румъния	7.7	6.3	5.8	5.0	5.2
Словения	2.3	3.1	3.4	4.6	4.6
Сърбия	-	0.3	0.3	0.3	1.4
Македония	0.06	0.06	0.08	0.12	0.13*
Турция	11.2	18.0	25.3	35.0	40.2*
Финландия	22.7	24.1	22.9	23.3	21.4
Швеция	37.7	33.4	30.4	30.5	44.4

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

Както в ЕС-28, така и в почти всички страни от ЮИЕ, с изключение на Румъния, където изследователите през периода 2006-2014 г. са намалели с 2500, има повишаване на коефициента на заетост в бизнес сектора. В България, благодарение на трикратното увеличение на броя на заетите изследователи с НИРД (от 1300 на 3500), показателят за заетост отбелязва нарастване и през 2014 г., с 1.2 на 1000 заети, той изпреварва показателят на Хърватия и Румъния (по 0.6 на 1000 заети) и се доближава плътно до този на Гърция. Това означава, че научните изследвания в сектора се развиват успешно и се създават подходящи условия за привличане на нови изследователи. Тази тенденция може да се оцени като положителна, тъй като тя е в съответствие с тенденциите на развитие на научноизследователската дейност във водещите в икономическо отношение страни.

Таблица 3.22

Изследователи (ЕПЗ на 1000 заети) (бизнес сектор)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	3.0	3.1	3.3	3.7	4.0
България	0.4	0.4	0.5	0.7	1.2
Гърция	1.2	-	-	1.2	1.4
Хърватия	0.5	0.6	0.8	0.7	0.6
Румъния	0.8	0.7	0.7	0.6	0.6
Словения	2.4	3.1	3.5	5.0	5.1
Турция	0.6	0.9	1.1	1.4	1.6*
Македония	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2*
Финландия	9.3	9.5	9.4	9.4	8.7
Швеция	8.5	7.3	6.7	6.5	9.3

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

В държавния сектор на ЕС-28 броят на изследователите през 2014 г. е 209.2 хил., което представлява 11.8% от общия брой изследователи, във Финландия той е 10.7%, а в Швеция – 3.5%. За разлика от бизнес сектора, относителният дял на изследователите в държавния сектор на страните от ЮИЕ е значително по-голям от този в ЕС-28. В България, независимо от намалението на броя на изследователите от 6100 хил. през 2006 г. на 5000 през 2014 г. относителният им дял в общия брой изследователи остава твърде висок – 38.5%. В Гърция, Румъния, Сърбия и Турция се отбелязва увеличение на броя на заетите изследователи в държавния сектор. В Хърватия той е без промяна – 1.9 хил., а в Македония и Словения е налице намаление (табл. 3. 23).

Таблица 3.23

Изследователи (хил. – ЕПЗ) (държавен сектор)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	185.0	192.4	201.5	207.4	209.2
България	6.1	6.0	5.8	5.3	5.0
Гърция	2.1	-	-	4.5	5.6
Хърватия	1.9	1.9	2.1	2.0	1.9
Румъния	5.6	6.2	5.6	6.3	6.4
Словения	1.8	2.2	2.0	1.9	1.7
Сърбия		2.7	2.6	3.0	2.9
Македония	0.5	0.4	0.4	0.4	0.3*
Турция	4.7	4.9	6.1	6.3	6.3*
Финландия	4.5	4.5	4.6	4.4	4.1
Швеция	3.0	1.7	1.9	2.2	2.3

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

Коефициентът на заетост в държавния сектор в България през 2006 г. е един от най-високите в сравнение с другите страни от ЮИЕ и със средното равнище в ЕС-28. До 2014 г. изследователите в сектора намаляват с 1100, което се отразява на показателя за заетост и той стига до 1.7 на 1000 заети, но все още се явява като един от най-високите в наблюдаваните страни от ЮИЕ. В Хърватия, Словения и Турция показателите не се изменят (съответно 1.2, 1.9 и 0.2 на 1000 заети). Без съществени промени са и стойностите в Македония и Румъния. В Гърция, под влияние на увеличаването на изследователите в държавния сектор с 3500, показателят нараства от 0.5 на 1.6 на 1000 заети. Коефициентите на заетост в страните от ЮИЕ са разположени в голям диапазон – от 1.7 на 1000 заети в България до 0.2 в Турция, което говори за различия в структурата на заетите (табл. 3.24).

Таблица 3.24

Изследователи (ЕПЗ на 1000 заети) (държавен сектор)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	0.9	0.9	0.9	1.0	1.0
България	2.0	1.8	1.9	1.8	1.7
Гърция	0.5	-	-	1.2	1.6
Хърватия	1.2	1.1	1.2	1.3	1.2
Румъния	0.6	0.7	0.6	0.7	0.7
Словения	1.9	2.2	2.1	2.0	1.9
Турция	0.2	0.2	0.3	0.3	0.2*
Македония	0.8	0.7	0.7	0.6	0.5*
Финландия	1.8	1.8	1.9	1.8	1.7
Швеция	0.7	0.4	0.4	0.4	0.2

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

С 682 000 изследователи, сектор *висше образование* е вторият по заетост в ЕС-28 след бизнес сектора (862 300). Изследователите в двата сектора са 87.3% от всички изследователи, заети с НИРД. Тяхното разпределение в сектор ВО в страните от ЮИЕ е твърде различно. В Сърбия те са 66.9% от всички изследователи, в Гърция – 63.6%, докато в Словения те са близо 25.6%, в Румъния – 35.4%, Хърватия – 46.5% и др. За периода 2006-2014 г. в България е налице значително нарастване на заетите в сектор ВО. От 2800 през 2006 г., през 2014 г. те са вече 4500. Това е едно от най-големите увеличения на заетостта в сектора за периода в сравнение с другите страни от ЮИЕ – 160.7%. В Македония, Турция и Гърция също се наблюдава голямо нарастване на заетите в сектор ВО – съответно 180, 159 и 156% (табл. 3.25).

За периода 2006-2014 г., вследствие на увеличението на изследователите във висшето образование на България от 2800 на 4500, през 2014 г. те са вече 34.4% от общия им брой. По този начин заетите изследователи в сектора от 0.9 на 1000 от общия брой заети в страната нарастват на 1.5. Това обаче е все още един от най-ниските показатели в ЮИЕ. Той е 2 пъти по-нисък и от средния за ЕС-28 и далеч под равнището на Финландия и Швеция, съответно с 5.1 и 4.1 на 1000 заети. През наблюдавания период Финландия дори намалява заетостта във висшето образование от 5.3 на 5.1 на 1000 заети. С високи показатели са Гърция – 5.3, Хърватия – 2.8 и Словения – 2.4 на 1000 заети. С най-ниска степен на заетост от наблюдаваните страни от ЮИЕ е Румъния с 0.7 на 1000 заети (табл. 3.26).

Таблица 3.25

Изследователи (хил. – ЕПЗ) (сектор ВО)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	566.5	618.4	663.3	662.0	682.0
България	2.8	3.8	3.6	3.8	4.5
Гърция	12.1	-	-	15.7	18.9
Хърватия	3.1	3.7	3.7	3.6	3.3
Румъния	5.7	5.8	8.2	6.6	6.4
Словения	1.8	1.8	2.3	2.4	2.2
Сърбия	-	7.0	8.1	8.4	8.7
Македония	0.5	0.5	0.6	0.8	0.9*
Турция	26.7	29.9	32.9	40.8	42.6*
Финландия	12.8	11.8	13.5	12.4	12.4
Швеция	14.7	14.9	17.0	16.6	19.6

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

Таблица 3.26

Изследователи (ЕПЗ на 1000 заети) (сектор ВО)

Държава	2006 г.	2008 г.	2010 г.	2012 г.	2014 г.
ЕС-28	2.6	2.8	3.1	3.1	3.1
България	0.9	1.1	1.2	1.3	1.5
Гърция	2.7	-	-	4.3	5.3
Хърватия	2.0	2.1	2.7	2.8	2.8
Румъния	0.6	0.7	0.9	0.8	0.7
Словения	1.8	1.8	2.3	2.6	2.4
Турция	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7*
Македония	1.0	0.8	0.9	1.2	1.4*
Финландия	5.3	4.7	5.5	5.0	5.1
Швеция	3.3	3.2	3.7	3.6	4.1

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

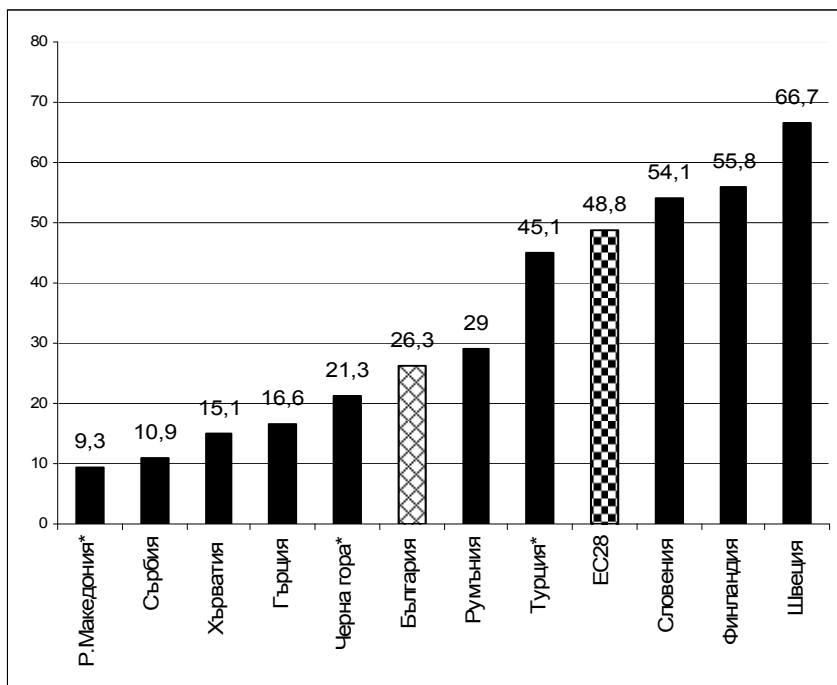
Броят на изследователите във всички сектори на икономиката на България се увеличава от 10 336 души през 2006 г. на 13 091 (ЕПЗ) души през 2014 г. Такова увеличение отговаря на общата тенденция на нарастване на броя на изследователите както в страните от ЮИЕ, така и в ЕС-28, в резултат на което коефициентът на заетост сред изследователите (на 1000 заети) се повишава. Трябва да се подчертае, че въпреки това не е преодоляно изоставането и той продължава да е два пъти по-нисък от средния коефициент на заетост в ЕС-28. За сравнение, Гърция и Словения, благодарение на значителното нарастване на броя на изследователите, заети с НИРД, повишават заетостта си в сферата на научните изследвания и коефициентите на заетост на изследователите в двете страни през 2014 г. са вече по-високи от средното за ЕС-28. Продължава да е ниска заетостта сред изследователите в Румъния, Македония, Турция и Хърватия, особено в сравнение със заетостта на изследователите във Финландия (15.6 на 1000 заети) и Швеция (14 на 1000 заети).

През периода 2006-2014 г. броят на изследователите в бизнес сектора в България нараства от 1304 на 3451 души. Увеличението на изследователите, заети с научноизследователска дейност в бизнес сектора, се отразява положително върху показателите за заетост. Ако през 2006 г. относителният им дял в общия брой заети е 12.6%, то през 2014 г. той е 26.3%. По този начин България вече е с относителен дял на заетите в бизнес сектора от общия брой изследователи, по-висок от този на Македония, Сърбия, Хърватия, Гърция и Черна гора и е близо до показателите на Румъния и Турция. Всички страни в ЮИЕ, с изключение на Словения, са с показател под средното равнище в ЕС-28. Изоставането на заетостта сред изследователите в бизнес сектора в ЮИЕ в сравнение със страните от ЕС-28 е сериозна пречка пред осъществяването на взаимния им обмен при провеждането на международни научноизследователски проекти. В по-голямата част от страните в ЮИЕ заетите изследователи в бизнес сектора не надхвърлят една трета от всички изследователи, заети с НИРД, докато в ЕС-28 те са 48%, а във Финландия и Швеция са съответно 57 и 67%. Това е доказателство за недостатъчната степен на развитие на научноизследователската дейност в бизнес сектора на страните от ЮИЕ (фиг. 3.1).

Структурата на заетите с НИРД изследователи в България показва, че с най-голям относителен дял са тези в *държавния сектор*. В резултат от намалението на техния брой от 6148 през 2006 г. на 5038 души през 2014 г. относителният им дял в общия брой изследователи спада от 59.5% през 2006 г. на 38.5% през 2014 г. Въпреки това, изследователите, заети с НИРД в държавния сектор на България, през 2014 г. са с най-висок относителен дял в сравнение с другите страни от ЮИЕ. Това е и далеч над средния относителен дял в ЕС-28 – 11.8%. Независимо от намаляването на броя на изследователи в държавния сектор на България през периода 2006-2014 г. и едновременно с това увеличаването на броя на изследователите в другите сектори, все още броят им в държавния сектор през 2014 г. е по-голям в сравнение с броя на изследователите в бизнес сектора и сектора ВО (фиг. 3.2).

Броят на изследователите в България, заети в *сектор ВО*, се увеличава от 2756 през 2006 г. на 4498 през 2014 г., което води и до промени в структурата на заетите с НИРД изследователи. От 26.6% през 2006 г. относителният им дял в сектора нараства на 34.4% през 2014 г. Този процент е близо до дела на изследователите в сектор ВО в ЕС-28 и в страни като Финландия и Швеция (фиг. 3.3).

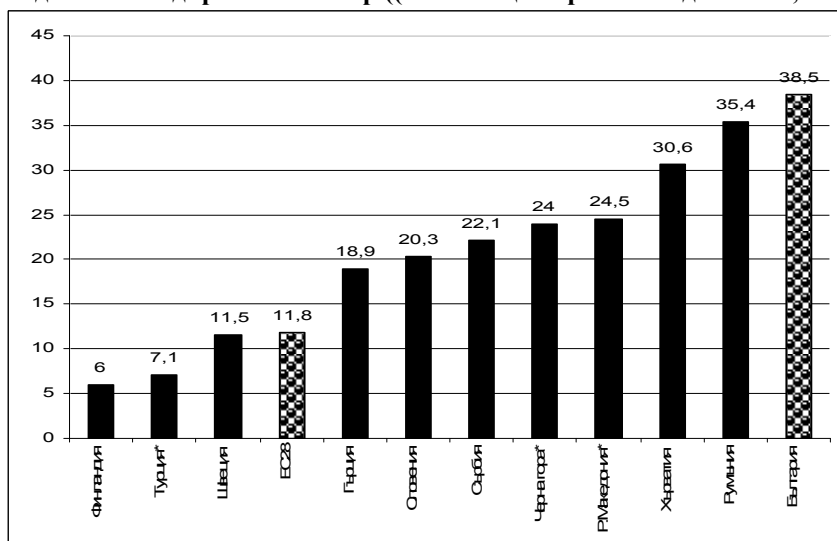
Фигура 3.1
Изследователи в бизнес сектора (% от общия брой изследователи, 2014 г.)

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

Фигура 3.2
Изследователи в държавен сектор ((% от общия брой изследователи, 2014 г.)

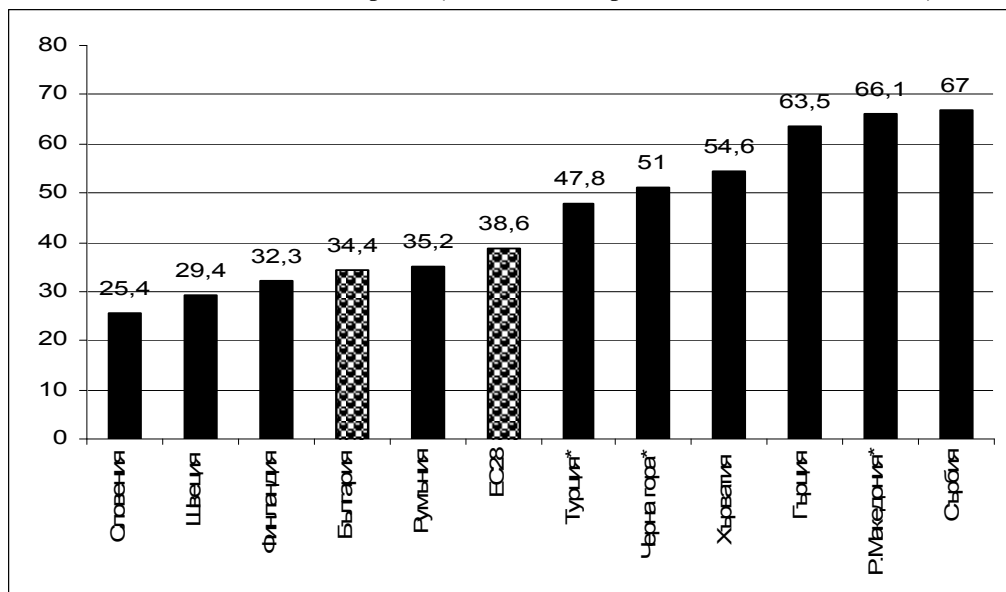

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persocc&lang=en.

Фигура 3.3

Изследователи в сектор ВО (% от общия брой изследователи, 2014 г.)

* 2013 г.

Източник: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_p_persoec&lang=en.

Сравнителният анализ на заетостта сред изследователите в държавите от ЮИЕ и ЕС-28, от една страна, и в България, от друга, показва, че увеличението на броя на изследователите, заети с НИРД у нас, се отразява положително върху заетостта в сферата на научните изследвания. Наред с това, структурата на заетите по сектори на икономиката не отговаря на добрите практики, тъй като все още твърде висок е дялът на заетите изследователи в държавния сектор. Необходимо е чрез промени както в нормативните, така и във финансовите условия, усилията да бъдат насочени към повишаване на заетостта сред изследователите главно в бизнес сектора.

4. Иновативност и НИРД в ЮИЕ

Ниското равнище на разходите за научноизследователска дейност се явява едно от слабите звена в научноизследователската и иновационната верига в страните от ЮИЕ. Наред с характерните за региона ниски обеми на БВП, главната причина за недостига на финансови средства са и традиционно ниските относителни дялове на разходите за НИРД спрямо БВП. С изключение на Словения, всички наблюдавани страни от ЮИЕ години наред са с относителни дялове под 1% от БВП. Затова единствено тя заема престижното 7-мо място в класацията от 43 държави от Европа. Всички други страни от региона попадат във втората ѝ половина – от Сърбия (23-то място) до Албания (с последното 43-то място). В тази класация България заема незавидното 33-то място. В световен мащаб, тя заема 52-ро място от 118 страни, което отново показва, че недостатъчното финансово осигуряване на научните изследвания поставя страната сред тези, които в голяма степен изпитват

затруднения при провеждането на успешна научноизследователска и иновационна дейност (табл. 3.27).

Таблица 3.27

Разходи за НИРД (2013)

Държава	Разходи за НИРД (% от БВП)	Класация в света (сред 118 страни)	Класация в Европа (сред 43 страни)
Словения	2.65	11	7
Сърбия	0.97	34	23
Турция	0.95	37	25
Хърватия	0.82	41	29
Гърция	0.78	43	30
България	0.67	52	33
Черна гора	0.41	68	36
Румъния	0.39	69	37
Босна и Херцеговина	0.27	80	39
Македония	0.22	85	41
Албания	0.15	99	43
<i>Финландия</i>	<i>3.46</i>	<i>4</i>	<i>1</i>
<i>Швеция</i>	<i>3.42</i>	<i>5</i>	<i>2</i>

Източник: The Global Innovation Index 2015. www.globalinnovationindex.org.

Ниските относителни дялове на разходите за НИРД от БВП в страните от ЮИЕ съществено се отличават от средното равнище в ЕС-28 (2.03%) и водещите в това отношение Финландия и Швеция. Това в редица случаи се отразява негативно върху възможностите за провеждане на съвместни многостранни изследвания в рамките на Европейското научноизследователско пространство. В опит за преодоляване на тези недостатъци в Стратегията за развитие на научноизследователската дейност до 2020 г. в България се предвижда разходите за НИРД да достигнат 1.5% от БВП, от които 0.7% да бъдат публични, а 0.8% – частни разходи.¹⁸⁶ В сравнителен аспект това е крайно недостатъчно, тъй като през 2020 г. така заложеният процент ще бъде отново един от най-ниските в ЕС-28. Дори нещо повече, вече е налице значително изоставане от предвидените в Стратегията показатели, тъй като още през 2013 г. трябваше да бъде преминалата границата от 1% от БВП. Изоставането е факт (0.8% през 2014 г.) и през оставащите години то трудно ще бъде преодоляно. По този начин България няма да има възможност да отговори на предизвикателствата в областта на науката и иновациите. За целта е необходимо да се преосмисли и преоцени значението на финансовото осигуряване на науката и да бъдат заложили по-високи цели. В противен случай, след 2020 г. България ще е сред страните, където науката и иновациите ще бъдат само добри пожелания.

В изпълнение на заложените в Стратегията цели относно подобряване на финансовото осигуряване на научните изследвания особено внимание е отделено на *бизнес сектора*. От него се очаква да насочва все по-нарастващи финансови потоци към сферата на научните изследвания. Реализацията на тези очаквания е в ход и от 0.1% от БВП, финансирани от бизнеса през 2005 г. в научни изследвания, разходите нарастват на 0.52% през 2014 г. Тази тенденция е положителна, но постигнатият резултат все още е далеч от средното равнище в ЕС-28. В България разходите за НИРД, финансирани от бизнеса, са

¹⁸⁶ Национална стратегия за развитие на научните изследвания 2020, ДВ 62, 2011.

едва 19.44% от всички разходи, направени за развитие на науката в страната. Това е далеч от дела на разходите за научноизследователска дейност, направени от бизнеса в Словения (63.85%), Турция (48.79%), Хърватия (32.06%) и др. В класацията от 38 страни в Европа, България е едва на 33-то място, а в света е на 62-ро място от 91 страни. Тези класации ясно показват, че независимо от известния напредък във финансирането на НИРД от страна на бизнеса през последните години, направеното е недостатъчно (табл. 3.28).

Таблица 3.28
Разходи за НИРД, финансирани от бизнес сектора (2013 г.)

Държава	Разходи за НИРД (% от общите разходи)	Класация в света (сред 91 страни)	Класация в Европа (сред 38 страни)
Словения	63.85	5	2
Турция	48.87	21	10
Хърватия	42.79	34	21
Гърция	32.06	45	26
Румъния	31.02	47	27
Черна гора	22.28	57	31
България	19.44	62	33
Сърбия	5.78	72	36
Албания	3.26	79	37
Босна и Херцеговина	1.15	84	38
<i>Финландия</i>	<i>60.95</i>	<i>9</i>	<i>3</i>
<i>Швеция</i>	<i>60.84</i>	<i>8</i>	<i>4</i>

Източник: The Global Innovation Index 2015. www.globalinnovationindex.org.

Съвсем по друг начин стоят нещата при *финансирането на НИРД от чужбина*. От 6.8% от общите разходи за НИРД през 2008 г. финансовите средства, получени от чужбина, нарастват на 48.31% от общото финансиране на научноизследователската дейност през 2013 г. Това рязко нарастване на финансирането от чужбина поставя страната на 3-то място в класацията от 39 страни в Европа и на 8-мо място от 98 страни в света. В ЮИЕ единствено Босна и Херцеговина с 48.67% през 2013 г. е на по-предно място – 2-ро в Европа и 7-мо в света. По данни от НСИ финансирането от чужбина нараства от 30.2 млн. лв. през 2009 г. (8.4% от общите разходи) на 338.3 млн. лв. през 2014 г. (50.9%). Направената огромна крачка в посока повишаване на финансирането на НИРД от чужбина доказва, че то е резултат от положените усилия от учените при усвояването на финансовите средства по проекти, включени в международното научноизследователско сътрудничество. От друга страна, наивно е да се разчита финансирането на НИРД в близките години да се осъществява главно със средства от чужбина. Добрите практики показват, че бизнес секторът трябва да се превърне в основен източник на финансовото осигуряване на НИРД (табл. 3.29).

Недостигът на финансови средства за развитие на научноизследователската дейност в страните от ЮИЕ се отразява негативно върху техния *иновационен капацитет*. Според Доклада за глобалната конкурентоспособност на Световния икономически форум¹⁸⁷, в класацията сред 140 държави по иновационен капацитет България е на 79-то място със значение на съответния индекс 3.8, като от ЮИЕ само Словения и Румъния притежават

¹⁸⁷ The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

по-висок иновационен капацитет и заемат съответно 41 и 63-то място. Всички други страни са след България, като 6 от тях са с позиции над 100. В сравнение с водещите в научноизследователската дейност в ЕС-28 Швеция и Финландия изоставането по отношение на иновационния капацитет на страните от ЮИЕ е очевидно. Затрудненията във възможностите за проявление на иновационна активност в икономиките на региона са резултат от съчетание на поредица от допускани недостатъци и слабости при изграждането и провеждането на стратегиите и политиките в научноизследователската и развойната им дейност (табл. 3.30).

Таблица 3.29

Разходи за НИРД, финансирани от чужбина (2013)

Държава	% от общите разходи	Класация в света (сред 98 страни)	Класация в Европа (сред 39 страни)
Босна и Херцеговина	48.67	7	2
България	48.31	8	3
Румъния	15.50	29	14
Хърватия	15.50	30	15
Черна гора	15.29	31	16
Гърция	13.32	33	17
Сърбия	9.19	44	25
Словения	8.91	46	26
Турция	0.83	91	39
<i>Финландия</i>	<i>11.54</i>	<i>40</i>	<i>22</i>
<i>Швеция</i>	<i>6.80</i>	<i>29</i>	<i>33</i>

Източник: The Global Innovation Index 2015. www.globalinnovationindex.org.

Таблица 3.30

Иновационен капацитет

Държава	Значение (скала от 1 до 7)	Класация в света (сред 140 страни)
Словения	4.4	41
Румъния	4.0	63
България	3.8	79
Турция	3.8	83
Македония	3.7	91
Черна Гора	3.6	100
Албания	3.6	103
Гърция	3.5	111
Хърватия	3.3	122
Сърбия	3.1	132
Босна и Херцеговина	3.0	134
<i>Финландия</i>	<i>5.6</i>	<i>6</i>
<i>Швеция</i>	<i>5.7</i>	<i>4</i>

Източник: The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

По показателя *качество на научноизследователските институции*, от 140 страни Словения заема 31-во място, като се откроява сред другите страни от ЮИЕ, които заемат позиции от 52-ро (Хърватия) до 129-то място (Албания). България е на 72-ро място, като освен от Хърватия, е изпреварена и от Македония, Черна гора, Гърция, Сърбия и Румъния със съответно 59, 65, 66, 67 и 70-то място. Единствено Турция (82-ро място), Босна и

Херцеговина (106-то място) и Албания (129-то място) са с класация след България (табл. 3.31).

Таблица 3.31

Качество на научноизследователските институции

Държава	Значение (скала от 1 до 7)	Класация в света (сред 140 страни)
Словения	4.8	31
Хърватия	4.0	52
Македония	3.9	59
Черна Гора	3.8	65
Гърция	3.8	66
Сърбия	3.8	67
Румъния	3.7	70
България	3.7	72
Турция	3.6	82
Босна и Херцеговина	3.1	106
Албания	2.3	129
Финландия	5.8	10
Швеция	5.7	11

Източник: The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

Фактът, че позициите на страните от ЮИЕ в класацията по качество на научноизследователските институции са разположени главно във втората половина от наблюдаваните 140 страни, говори недвусмислено за наличие на проблеми в научноизследователската им дейност. Това с особена сила се отнася за България, тъй като заедно с Румъния тя оглавява втората половина на класацията. Ниското равнище на качеството на научноизследователските институции в ЮИЕ става още по-ясно при сравнение с водещите в това отношение страни като Финландия и Швеция.

Освен за финансовото осигуряване на нормалното протичане на научноизследователския процес, от съществено значение за осъществяването на иновационна дейност е успешното развитие на *фирмите, които развиват научноизследователски и иновационни дейности*.¹⁸⁸ Техните брой и капацитет са определящи по отношение на иновативността на всяка една икономика. Сред страните от ЮИЕ отново Словения е тази, която е водеща по показателя фирми, развиващи НИРД и иновации. Със стойността му от 3.7 тя заема 39-то място, като изпреварва значително другите страни от ЮИЕ. В тази класация България е на 78-мо място с показател от 3.1, което е едно сравнително добро постижение, но единствено по отношение на останалите страни от региона (табл. 3.32). В общата класация от 140 държави България е във втората половина, което показва, че фирмите, които развиват иновационна дейност, все още не са достатъчни по брой и активност, за да бъдат сравними с водещите в това отношение страни в ЕС-28. Това е една от причините по сумарен иновационен индекс България да попадне в групата на т.н. „скромни иноватори”, включваща страни, чиито иновационни резултати са по-малко от 50% от средния показател за ЕС-28. В анализа на Съюза за иновации през 2014 г. се отчита, че в областта

¹⁸⁸ Иновация е прилагането на нов или значително усъвършенстван продукт или процес, нов маркетингов метод, нов организационен метод в бизнес практиките, в организацията на работното място или във външни отношения. Различават се продуктова иновация, процесова иновация, организационна и маркетингова иновация и иновационно сътрудничество.

на инвестициите в стопански иновации и финансовата подкрепа за иновации се наблюдава отрицателен растеж. И по двете измерения – за инвестициите на фирми и за финанси и подкрепа, резултатите са отрицателни.¹⁸⁹

Таблица 3.32

Фирми, развиващи НИРД и иновации

Държава	Значение (скала от 1 до 7)	Класация в света (сред 140 страни)
Словения	3.7	39
Македония	3.3	62
Черна Гора	3.1	77
България	3.1	78
Турция	3.1	79
Хърватия	3.1	85
Румъния	2.9	94
Албания	2.9	106
Гърция	2.8	113
Босна и Херцеговина	2.5	124
Сърбия	2.4	129
Финландия	5.5	4
Швеция	5.4	7

Източник: The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

Важен показател за капацитета за иновации е *сътрудничеството между бизнеса и университетите* в сферата на изследванията и иновациите. От това сътрудничество зависи реализацията на научноизследователските проекти, осъществени във висшите училища (ВУ), които намират практическо приложение в реалната икономика. Възможностите на подобно сътрудничество се разкриват и при разработването на съвместни проекти, при което най-пълно и ефективно се използват капацитетите на двете страни.

В класацията на Доклада за глобалната конкурентоспособност на Световния икономически форум относно сътрудничеството между бизнеса и университетите в областта на научните изследвания и иновациите, България се намира на незавидното 112-то място от 140-те наблюдавани страни със значение на показателя 3, което е 2 пъти по-ниско от водещата в класирането в света Финландия – 6. От страните от ЮИЕ единствено Албания е с по-нисък показател и заема 134-то място. Със сравнително добро представяне са Босна и Херцеговина и Словения, които са съответно на 35-то и 44-то място. Всички други страни от региона са разположени в интервала от 46-то до 10-то място (табл. 3.33).

През 90-те години на XX век в България се шири схващането, че страната разполага с прекалено голям брой учени. В резултат на това е извършено рязко съкращаване както на броя на заетите в сферата на научните изследвания, така и на финансовите средства, необходими за провеждането на НИРД. При отчитане на допуснатата грешка след 2000 г. се пристъпва към постепенно увеличаване на броя на персонала, зает в научната сфера.

¹⁸⁹ Сравнителен анализ на Съюза за иновации за 2014 г., ЕК, BG версия http://bulgarien.ahk.de/fileadmin/ahk_bulgarien/Dokumente2014/FachausschuesseUndBeiraete/i-us-2014-summary_bg.pdf.

Общият брой на персонала се повишава от 16 853 през 2000 г. на 25 484 през 2014 г. (151%). За същия период броят на изследователите нараства от 10 527 на 17 795 (169%). В еквивалент на пълна заетост броят на изследователите се увеличава от 9479 души през 2000 г. на 13 201 през 2014 г. (139%).

Таблица 3.33

Сътрудничество между бизнес сектора и ВУ в областта на НИРД и иновациите

Държава	Значение (скала от 1 до 7)	Класация в света (сред 140 страни)
Босна и Херцеговина	4.3	35
Словения	4.0	44
Черна Гора	3.9	46
Македония	3.7	60
Турция	3.7	61
Румъния	3.6	71
Хърватия	3.4	81
Сърбия	3.2	95
Гърция	3.1	110
България	3.0	112
Албания	2.3	134
Финландия	6.0	1
Швеция	5.3	11

Източник: The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

Независимо от наложилата се положителна тенденция към нарастване на персонала, зает с НИРД, в Доклада за глобалната конкурентоспособност на Световния икономически форум България заема едно от последните места в класацията за *наличието на учени и инженери*. Недостигът им във всички страни от ЮИЕ е една от предпоставките за ниската конкурентоспособност на региона. С изключение на Гърция, която има твърде висок показател (5.3) и заема 6-то място в класацията, всички други страни се разполагат в диапазона от 50-то (Турция) до 125-то място (Босна и Херцеговина). България с 3.7 заема 90-то място. Високи са показателите за осигуреност с учени и инженери на Финландия, водеща в ранг-листата с 6.1, и Швеция с 5 (табл. 3.34).

Таблица 3.34

Наличие на учени и инженери

Държава	Значение (скала от 1 до 7)	Класация в света (сред 140 страни)
Гърция	5.3	6
Турция	4.2	50
Румъния	4.1	57
Словения	4.1	62
Черна Гора	4.0	65
Хърватия	3.9	78
Сърбия	3.8	82
Македония	3.8	86
България	3.7	90
Албания	3.2	118
Босна и Херцеговина	3.1	125
Финландия	6.1	1
Швеция	5.0	14

Източник: The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

Един от показателите за равнището на научноизследователската дейност в дадена страна е *публикационната активност* на нейните учени. Освен по броя на издаваните научни списания, за състоянието на НИРД може да се съди и по броя на публикуваните научни статии. Съществуват различни възможности да се проследи и оцени публикационната активност. Институциите в света, които я оценяват са: Thomson Reuters – САЩ, Elsevier (SCOPUS) – ЕС и Harzing’s Publish or Perish – Австралия. Освен рефериране и индексирание, чрез подходящи показатели те оценяват научния престиж на наблюдаваните литературни източници. Основната мярка за научен престиж и качество на дадено списание въз основа на цитируемостта на публикациите са импакт факторът и импакт рангът. Но те не се свързват пряко с цялостната научна дейност на изследователите и би трябвало да се използват само като един от елементите на комплексната им оценка.

Публикационната активност на българските учени според Глобалния иновационен индекс 2015 е следната: сред 140 страни в света България заема 48-мо място, а в класацията в Европа – 32-ро място от 39 страни. Ако в световната класация България е в първата половина от наблюдаваните страни и това на пръв поглед може да се счита за едно добро постижение, то внимателният сравнителен анализ показва, че по отношение на страните от ЮИЕ България е от тези с най-ниска публикационна активност. От 10-те наблюдавани страни от ЮИЕ само Босна и Херцеговина и Албания са с по-нисък показател за брой публикации на 1 млрд. БВП. Прави впечатление, че твърде висока е публикационната активност в Словения и Сърбия, които заемат престижни места в класациите както в света, така и в Европа (табл. 3.35).

Таблица 3.35

Публикационна активност – 2014 г.

Държава	Брой статии на 1 млрд. БВП	Класация в света (сред 140 страни)	Класация в Европа (сред 39 страни)
Словения	59.4	3	3
Сърбия	51.6	8	7
Хърватия	35.0	20	15
Гърция	34.0	22	17
Черна гора	26.6	37	27
Румъния	17.9	42	29
Турция	17.2	44	30
България	16.1	48	32
Босна и Херцеговина	9.1	70	37
Албания	5.3	96	39
Финландия	54.1	5	5
Швеция	53.7	6	6

Източник: The Global Innovation Index 2015. www.globalinnovationindex.org.

Напоследък като мярка за престижност и актуалност на научните изследвания се използва Индексът на Хирш (h-индекс).¹⁹⁰ Стойността му се определя въз основа на най-цитираните публикации. От тях се преброяват онези h на брой, които са били цитирани поне h пъти. Целта е чрез анализ на цитируемостта на публикациите на даден автор да се покаже, дали е налице интерес сред научната общност към неговата научна дейност.

¹⁹⁰ Предложен през 2005 г. от американския учен Jorge E. Hirsch.

За разлика от класациите по публикационна активност, където България не е с добри показатели, с h-индекс 154 тя е с доста по-добри позиции в ЮИЕ (табл. 3.36). В диапазона от h-индекс 23 на Черна гора до 295 на Гърция, България заема пето място от наблюдаваните 11 страни от ЮИЕ. Със съвсем близки позиции са Хърватия с h-индекс 161 и Румъния – 153. Според Б. Тошев, този резултат не е лош, но мястото на България сред останалите страни на Европейския съюз трябва да предизвика известна загриженост (Тошев, 2015). В сравнителен план страните от ЮИЕ са с показатели под средното равнище в ЕС-28. Гърция, която е с най-добър h-индекс в ЮИЕ (295) е на 13-та позиция в ЕС-28. България е на 21-во място в ЕС-28, като най-висок е h-индексът на Великобритания – 934, Германия – 815 и Франция – 742 (Тошев, 2015).

Таблица 3.36

Индекс на Хирш за страните от ЮИЕ

Държава	h-index
1. Гърция	295
2. Турция	237
3. Словения	172
4. Хърватия	161
5. България	154
6. Румъния	153
7. Сърбия	86
8. Македония	67
9. Босна и Херцеговина	49
10. Албания	40
11. Черна гора	23

Източник: Тошев, 2015.

Показател за иновативност на една икономика са подадените заявки за патенти. Сред страните от ЮИЕ през 2014 г. България заема 5-та позиция с 6.9 подадени заявки на 1 млн. души от населението. С най-добър показател е Словения, която има 62.3 патента на 1 млн. жители, с което заема 23-та позиция сред 140-те наблюдавани държави в света. Единадесетте страни от ЮИЕ са с диапазон от 0.2 патента на 1 млн. души (Албания) до споменатите 62.3 на Словения. По този начин страните от ЮИЕ заемат от 23-то място на Словения до 93-то на Албания в света. Голяма е дистанцията между първенците в класацията и страните от ЮИЕ. Япония е на първо място с 334.9 патента на 1 млн. души, Швейцария е втора с 320.8, Швеция и Финландия са трета и четвърта със съответно 321.5 и 294 (табл. 3. 37).

В България с най-голям дял от подадените заявки в Патентното ведомство е БАН. През 2014 г. институтите на БАН подават 44 заявки за издаване на патенти за изобретения, което представлява 44% от общо подадените заявки за годината в страната. От тях 14 получават патенти за изобретения, а 26 – за полезни модели, сортови семена и др. Академията поддържа 171 изобретения, за които има проявен силен интерес от различни фирми и предприятия (БАН, 2015, с. 120).

Таблица 3.37

Заявки за патенти на 1 млн. от населението

Държава	Значение (скала от 1 до 7)	Класация в света (сред 140 страни)
Словения	62.3	23
Хърватия	10.3	37
Гърция	9.2	38
Турция	7.5	42
България	6.9	45
Сърбия	3.0	53
Румъния	2.7	54
Босна и Херцеговина	2.4	55
Черна Гора	0.8	71
Македония	0.6	79
Албания	0.2	93
Финландия	294.0	4
Швеция	312.5	3

Източник: The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.

Слабата връзка между бизнеса и университетите при реализацията на НИРД и иновативната дейност в България до голяма степен се дължи на липсата на подходяща нормативна уредба, която да създаде необходимите условия и стимули за едно успешно сътрудничество между тях. Въпреки това, сътрудничеството между бизнеса и различните научни организации в страната съществува. Например, в отчета на БАН за 2014 г. са представени 140 научни продукта, които са готови за стопанска реализация, като са посочени и областите на тяхното приложение в икономиката на страната. За 146 научни продукта, които са резултат на научноизследователската дейност през 2013 г., е осъществена и пазарната им реализация (БАН, 2015). Това са примери, които дават повод за оптимизъм, но все още не са достатъчни, за да се каже, че в България търсенето на научни продукти от страна на бизнеса има своето основание и интереси, породени от съществуващата нормативна уредба. В този смисъл са необходими изменения и допълнения към съществуващите нормативни актове, които да осигурят, от една страна, нормално протичане на научноизследователския процес, от друга, да засилят интереса на бизнеса за привличане на резултатите от научноизследователската дейност и да осигурят тяхната реализация в икономиката на страната.

5. Мястото на България в научноизследователското пространство на страните от Югоизточна Европа. SWOT анализ. Препоръки.

Анализът на състоянието на научноизследователската дейност в България и в страните от ЮИЕ дава основание да се направи изводът, че научноизследователското пространство е нехомогенно и по редица показатели, характеризиращи равнището на научните изследвания, са налице съществени различия от средните равнища в ЕС-28. В България почти всички показатели, свързани с разходите за НИРД – по сектори на икономиката, по източници на финансиране и по разходи на глава от населението, са под средните равнища както в сравнение с ЕС-28, така и с повечето страни от ЮИЕ. Това се отнася и до заетостта на персонала в науката. Тя е също значително под равнището в ЕС-28 и

България е една от страните от ЮИЕ с най-ниски показатели. Тези диспропорции по отношение на финансовото осигуряване на научните изследвания и на заетостта в системата на науката са една от главните причини за затрудненията, а често и за невъзможността за успешно включване на страната ни в научноизследователското пространство на Югоизточна Европа и Европейското научноизследователско пространство.

За целите на настоящото изследване се използва SWOT анализ.¹⁹¹ Силните и слабите страни очертават вътрешните фактори, които са определящи при вземането на решения в областта на науката, а възможностите и заплахите като външни фактори дават представа за евентуалните мерки и въздействия, които управляващите органи трябва да предприемат в интерес на бъдещото развитие на научните изследвания. Чрез използването на SWOT анализа се оценява както състоянието и характеристиките на науката в България в регионален контекст, така и очертаващите се тенденции в нейното развитие.

От направените изводи и оценки за състоянието на научните изследвания в България и мястото ѝ в изследователското пространство на ЮИЕ могат да се изведат следните силни и слаби страни на научноизследователската сфера, както и съществуващите възможности и евентуални заплахи (фиг. 3.4).

Фигура 3.4

SWOT матрица на научноизследователската сфера в България в контекста на изследователското пространство на ЮИЕ

Силни страни - S	Слаби страни - W
<ul style="list-style-type: none"> - Сравнително добре изградена институционална структура в научната сфера. - Нормативна база съответстваща на европейските критерии и стандарти. - Подготвен академичен състав. - Подобряващо се международно научно сътрудничество. - Устойчива икономическа и финансова среда. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ниска степен на финансиране. - Ниска степен на заетост в науката. - Недостатъчно развита научна инфраструктура. - Недостатъчно развити връзки на науката с бизнеса. - Неблагоприятна възрастова структура на академичния състав. - Проблеми с привличането и задържането на млади хора.
Възможности - O	Заплахи - T
<ul style="list-style-type: none"> - Подобряване на финансирането. - Подобряване на връзките с бизнес сектора. - Създаване на благоприятна среда за привличане на млади хора. - Подобряване на научната инфраструктура. - Подобряване на международното научноизследователско сътрудничество. 	<ul style="list-style-type: none"> - Продължаващо ниско равнище на финансиране на научните изследвания. - Продължаваща ниска степен на заетост и влошаване на възрастовата структура на заетите в науката. - Влошаване на връзките на науката с бизнес средата. - Влошаване на международното научноизследователско сътрудничество. - Изтичане на мозъци.

¹⁹¹ SWOT анализът (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats) е метод, който дава възможност да се идентифицират силните и слабите страни на науката, както и възможностите и заплахите пред тях.

Силните страни на научноизследователската сфера в България представляват **вътрешните фактори** по отношение на статуса на обекта на изследването. Те създават позитивните условия за формирането на благоприятна среда за успешното провеждане на научноизследователската дейност в страната. Голяма част от тях са резултат на целенасочена стратегия и политика, провеждана през годините.

Вътрешни фактори:

Силни страни:

- Сравнително добре изградена институционална структура в научната сфера

Българската академия на науките, висшите училища и Селскостопанската академия са основните структуроопределящи елементи на научноизследователската сфера. През периода 1944-1989 г. съществува добре развита така наречена ведомствена наука, където наред с чисто фундаментални се провеждат и практико-приложни изследвания в различни сфери на икономиката. Понастоящем БАН, която е основната научноизследователска структура в България, висшите училища и Селскостопанската академия – национална научна организация в областта на земеделието, животновъдството и хранителната промишленост, са институциите, където основно се извършва научноизследователска дейност.

- Нормативна база, съответстваща на европейските критерии и стандарти

През последните години нормативната уредба на научноизследователската дейност се изгражда в съответствие с европейските критерии и стандарти. Почти всички закони, отнасящи се до развитието на науката, са съобразени с тези изисквания. Основно преработени или изработени изцяло нови са Законът за висшето образование, Законът за развитието на академичния състав, Законът за насърчаване на научните изследвания и др.

- Подготвен академичен състав

Преди 1989 г. науката в България се характеризира с един от най-високите показатели на заетост. Сега тя е сред страните с най-ниска заетост на персонала в НИРД. Във всички сектори на икономиката тя е два пъти по-ниска от тази в ЕС-28. От 31 924 заети през 1994 г., те намаляват на 16 671 през 2001 г. След преценка на негативите от подобен срив в заетостта, след 2001 г. започва плавно увеличаване на заетите, като през 2014 г. персоналът, зает с НИРД, достига 25 072 души. По този начин заетостта в научната сфера в България се доближава до и вече е с показатели, съответстващи на средното равнище в ЮИЕ. Сътресенията в заетостта през изминалите години слагат своя негативен отпечатък, но в науката в България продължават да работят голям брой висококвалифицирани специалисти.

- Подобряващо се международно научно сътрудничество

Международното научно сътрудничество на България се осъществява в рамките на ЕС. Страната участва и в регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа, и преди всичко със съседните Румъния, Гърция, Турция, Сърбия и Македония. За осъществяване на сътрудничеството между страните от ЮИЕ в областта на научните изследвания през 2003 г. е приет „План за действие на ЕС и Балканите в областта на науката и технологиите“, който освен към страните от ЕС, е насочен конкретно и към ЮИЕ. Друга инициатива в тази област е приетата през 2006 г. „Насочваща платформа за науката и технологиите за страните от Западните Балкани“, като една от целите е изграждане на регионална изследователска общност. Разработена е и Регионална стратегия за НИРД и иновации в Западните Балкани, чиято цел също е насочена към укрепване на регионалното сътрудничество. От значение за научноизследователското пространство в ЮИЕ има и Оперативната програма за транснационално сътрудничество ЮИЕ 2007-2013 г., Стратегия ЮИЕ 2020, както и редица други програми и инициативи.

- Устойчива икономическа и финансова среда

Научните изследвания в България се провеждат в условията на устойчива икономическа и финансова среда след въвеждането на валутния борд и стабилизирането на финансовата система в страната.

Другите вътрешни фактори отразяват слабите страни на сферата на науката в България. Те са свързани с несъвършенствата в нея и водят до негативни резултати в системата. Идентифицирането на слабите страни разкрива възможността усилията на органите по управление на науката да се насочат в правилна посока, за да се постигне добро решение на проблемите в най-кратки срокове.

Слаби страни:

- Ниска степен на финансиране

През дълъг период от време, от 1995 до 2008 г., разходите за наука в България не надхвърлят 0.5% от БВП. След 2005 г. разходите за НИРД отбелязват плавно нарастване, като през 2014 г. достигат 0.8% от БВП. По този показател страната се доближава до Гърция, Хърватия и Сърбия. В ЮИЕ единствено Румъния е с по-нисък показател от този на България. Въпреки това, с 0.8% от БВП за научни изследвания, науката в България все още е далеч от средното равнище в ЕС-28 – 2.03% от БВП.

Доказателство, че България е сред страните с недостатъчна финансова осигуреност на научните изследвания е показателят разходи за НИРД на човек от населението. През 2005 г. той е 30 пъти по-нисък от средното за ЕС-28. Макар че има увеличение на показателя за периода 2005-2014 г., през 2014 г. той все още е далеч от този в ЕС-28. Всички страни от ЮИЕ, с изключение на Словения, са с изоставащи спрямо средното за ЕС-28 равнище показатели. Ниското равнище на финансиране на научните изследвания в ЮИЕ е една от главните причини за затрудненията, които срещат научните колективи при осъществяването на европейските научноизследователски програми с участието на страни от ЮИЕ.

- Ниска степен на заетост в науката

Степента на заетост в сферата на науката може да се проследи по съотношението персонал, зает с НИРД, към общия брой заети. В ЮИЕ то е твърде различно. В Словения на 1000 заети през 2014 г. се падат 16.2 заети с НИРД, което е над средното за ЕС-28 – 12.7. Гърция е с показател, сходен с този на Съюза. Всички други страни са значително под средното за ЕС-28 равнище. В България показателят е 6.4 на 1000 заети. Ниската степен на заетост в НИРД в ЮИЕ изисква да бъдат положени усилия и предприети съответни мерки за съществено увеличаване на заетостта в сферата на науката. За успешното включване на страните от ЮИЕ, в т.ч. и на България, в Европейското изследователско пространство и за да се отговори на европейски стандарти за заетост в областта на науката, е необходимо да се достигнат показатели за заетост, съизмерими с водещите страни в научноизследователската дейност.

- Недостатъчно развита научна инфраструктура

Ниската степен на финансово осигуряване на научните изследвания в ЮИЕ е главната причина за лошото състояние на научната инфраструктура. Недостигът на финансови средства е в пряка корелация с невъзможността на учените от региона да провеждат научните си изследвания в съответствие с високите стандарти, характерни за страните от ЕС-28. Недостигът на научни лаборатории, на научна апаратура е препятствието, което учените от ЮИЕ не могат да преодолеят при ниското равнище на финансиране. За да може да се говори за единно научноизследователско пространство в рамките на ЕС и за ефективно включване в научните програми на ЕС на учените от ЮИЕ, е необходимо да бъдат преодолените съществуващите диспропорции в научните сфери между страните от ЮИЕ и тези от ЕС-28.

- Недостатъчно развити връзки на науката с бизнеса

Една от слабите страни на науката в ЮИЕ е липсата на стабилни връзки и взаимоотношения с бизнес сектора. В резултат на това във всички държави от ЮИЕ, с изключение на Словения, бизнесът не участва активно във финансирането на науката. При средно 1.3% от БВП през 2014 г. в ЕС-28, страните от ЮИЕ са с показатели в порядъка от 0.16% (Румъния) до 0.52% (България). Тези ниски стойности са олицетворение или на липсата на заинтересованост на бизнеса към науката, или на невъзможността му, по ред причини, да участва активно във финансирането на научните изследвания в своите страни.

- Неблагоприятна възрастова структура на академичния състав

Неблагополучията, свързани с финансирането на науката в ЮИЕ, се отразяват негативно върху структурата на заетите в нея. Било поради ниското заплащане, било поради невъзможността да се осигурят подходящи условия за работа и редица трудности, свързани с кариерата на учения, младите хора все повече избягват научното поприще. Това води до влошаване на възрастовата структура на академичния състав. Например, в БАН, като най-голямата научна организация в България, във възрастовата група от 26 до 35 г. работят едва 365 учени (12.4% от всички учени в академията), а в групата от 56 до 65 г. и над 65 г. – 1111 учени (37.7%) през 2014 г. (БАН, 2015, с. 126). Това само по себе си е

твърде тревожен факт, чието решение е от съществено значение както за самата академия, така и за науката в България.

- Проблеми с привличането и задържането на млади хора

Един от основните проблеми, стоящи пред бъдещото развитие на научните изследвания в България, е привличането и задържането на млади хора в сферата на науката. Този проблем съществува от доста години, но решение за него не беше намерено. Все по-малко са желаещите да се занимават с научни изследвания. Причините са много, но основната е свързана с ниския социален статус на заетите в сферата на науката, резултат преди всичко на ниското им заплащане. Доказателство за това е мнението на учените, доколко увеличаването на заплащането е важно за повишаването на социалния им статус, представено в анкетното проучване за състоянието на висшето образование и науката в България. В изследването, над 95% от анкетираният твърдят, че повишаването на заплащането в науката е важно и много важно за подобряването на социалния им статус. Почти единодушно анкетираният споделят, че това е основният проблем, който трябва да бъде решен, за да бъде повишен социалният им статус, и към неговото решаване трябва да се насочат усилията на хората, заети с управлението на научноизследователската дейност.¹⁹²

Външни фактори:

Възможности:

Пред научните изследвания в България стоят неизползвани възможности, които биха довели до съществено подобряване на условията, от които зависи бъдещото развитие на науката. Те включват в себе си преди всичко утвърждаване и подкрепа на силните страни и преодоляване на допуснатите слабости, показани в SWOT анализа. Както беше подчертано неведнъж, едни от най-важните въпроси, които следва да намерят своето решение в най-скоро време са:

- Подобряване на финансирането

Това е възловият проблем пред науката в България. Учудващото в случая е решението на управляващите за увеличаване до 1.5% от БВП на разходите за НИРД до 2020 г. От позицията на постигнатото равнище от 0.8% от БВП през 2014 г. обаче, това е трудно постижима цел. Но дори целта да бъде постигната, то тези 1.5% от БВП отново ще ни наредят на едно от последните места в ранг-листата сред страните от ЕС-28. Затова са необходими нови стратегия и политика, които да осъществят плътно доближаване до средните показатели в ЕС-28.

---

¹⁹² Резултатите от анкетното проучване са публикувани в Зарева, Матев, Кирова, 2014, с. 147.

- Подобряване на връзката наука – бизнес

Една от възможностите за постигане на ново качество във финансирането на научните изследвания е създаването на условия и предпоставки за рязко подобряване на връзката наука-бизнес. Изоставането в това направление трябва да бъде преодоляно чрез създаване на нов икономически климат, който да насърчи интерес в бизнеса не само да подпомага, но и сам да инициира научни изследвания в различните области на икономиката. Това би могло да се осъществи чрез съответни промени в съществуващата нормативна уредба, които да превърнат бизнеса в основен източник на финансиране на науката в България.

- Създаване на благоприятна среда за привличане на млади хора

Подобряването на финансовото състояние на научните институции несъмнено ще бъде основата, върху която ще се изгражда благоприятната среда за привличане на млади хора. Влошаването на възрастовата структура на заетите в сферата на науката е един от симптомите за неадекватна политика по отношение на състоянието и развитието на научноизследователския персонал в страната. Подобряването на социалния статус на учените е условието, което е без алтернатива за привличането на млади хора в науката.

- Подобряване на научната инфраструктура

Освен подобряването на всички елементи, формиращи социалния статус на учените, в т.ч. и на младите, от огромно значение за ефективната работа на изследователите е възможността да провеждат своите научни изследвания с научна инфраструктура, отговаряща на европейските и световните стандарти. Това е едно от задължителните условия за изграждане на единно европейско научноизследователско пространство, както и за провеждането на научни изследвания в рамките на ЮИЕ.

- Подобряване на международното изследователско сътрудничество

Развитието на международното, в т.ч. и регионалното изследователско сътрудничество ще способства за разширяване на международния научен обмен и създаване на възможности за провеждане на съвместни научни изследвания с добро финансово осигуряване, както и обмен на опит и възможности за повишаване квалификацията на академичния състав.

Заплахи:

- Продължаващо ниско равнище на финансиране на научните изследвания

Евентуалното продължаване на ниското равнище на финансовото осигуряване на научните изследвания означава, че в бъдеще науката в България няма да е в състояние да се справи с предизвикателствата, пред които е изправена, и да отговори на изискванията, свързани със създаване на подходящи условия за провеждане на научните изследвания. Необходими са спешни мерки за преодоляване на тази тревожна тенденция.

- Продължаваща ниска степен на заетост и влошаване на възрастовата структура на заетите в науката

Ниската степен на заетост в науката е следствие от липсата на подходяща среда за провеждане на научноизследователския процес и на добри условия за развитие на научния персонал. Това води след себе си недостиг на академичен състав, необходим за изпълнение на научноизследователските проекти, и влошаване на възрастова структура. Последното е една от заплахите, която в редица случаи е и пречка пред провеждането на успешно многостранно научно сътрудничество, особено с участието на млади учени.

- Влошаване на връзките на науката с бизнес средата

Световният опит показва, че успешното развитие на научноизследователската сфера е резултат от установяване на добри връзки и взаимоотношения между науката и бизнеса. Бизнес секторът е в състояние да осигури необходимите средства и условия за провеждане на научни изследвания на високо равнище. Всяко влошаване на контактите между науката и бизнеса несъмнено ще доведе до негативни резултати и последствия в научната сфера.

- Влошаване на международното научноизследователско сътрудничество

В условията на протичащия процес на глобализация все по-отчетливо се налага необходимостта от сътрудничество във всички сфери на обществено-икономическия живот, в т.ч. и от международното научноизследователско сътрудничество. Сътрудничеството в областта на науката е фактор, чиито ползи не трябва да бъдат пренебрегвани, и неговото влошаване не е в интерес на повишаване на ефективността на научните изследвания.

- Изтичане на мозъци

През последните години една от сериозните заплахи пред науката както в България, така и в страните от ЮИЕ е така нареченото „изтичане на мозъци”. Това явление е провокирано от придобиване на възможности за по-широка мобилност сред учените и за професионална реализация, особено за младите изследователи, в страни, предлагащи значително по-добри условия за развитие. По този начин държави с по-слабо развит икономически потенциал стават своеобразни „донори” на високообразован и висококвалифициран човешки капитал за далеч по-силни икономики.

Препоръки:

Предшестващият анализ показва недвусмислено, че пред науката и научните изследвания в България стоят редица проблеми. Наред с това съществуват и необходимите предпоставки за тяхното успешно решаване. По-важните от тях са:

- Преодоляване на ниҳилизма по отношение на финансовото осигуряване на научните изследвания при спазване на установени в практиката на водещите европейски страни стандарти по финансирането на науката. Нуждата от повишаване на финансирането стои в основата на поредицата от проблеми пред науката и неговото постигане е от

съществено значение за бъдещето на науката в България. Допуснатият срив във финансирането на научните изследвания през последните 25 години трябва да бъде преодолян. За целта е необходимо чрез създаването на съответни икономически интереси, финансови облекчения и стимули да бъде изградена нова икономическа среда, способна да формира и ново отношение към науката. Усилията трябва да се насочат към създаване на такива промени, включително и на нормативна основа, които да засилят интереса на бизнес сектора към научните изследвания. През 2013 г. неговият относителен дял сред източниците на финансиране е едва 19.5% при 54.5% средно за ЕС-28. Обект на внимание трябва да са и средствата, получени по линия на международното сътрудничество. През 2013 г. относителният дял на финансиране от чужбина достига рекордните 48.3% от общото финансиране при 6.8% през 2008 г. и около 9-10% за ЕС-28 през същия период. Това е показател за добро усвояване на финансови средства по линия на международното сътрудничество, но в същото време е и индикатор за допуснати слабости при финансирането от другите възможни източници и преди всичко от страна на бизнеса.

Важен фактор за финансовото осигуряване на научните изследвания е предвиденото увеличение на относителния дял на средствата за наука от БВП до 2020 г. Според заложените параметри относителният дял на средствата за наука трябва да достигне 1.5% от БВП. От позицията на постигнатите 0.8% от БВП през 2014 г., дори и да бъде осъществено предвиденото нарастване, то отново ще ни нареди на опашката сред страните от ЕС-28. Затова е повече от необходимо да бъде преосмислено и преизчислено предвиденото увеличение с оглед достигане на рубежа от 2%, което е средно за ЕС-28 през 2014 г., и предвидени 3% през 2020 г.

- От решаващо значение за бъдещето на науката в България е и подобряването на научноизследователската инфраструктура. Изграждането на инфраструктура, отговаряща на съвременни стандарти в тази област, е свързано с наличие на подобаваща организационна схема и подходящо финансиране. В МОН е представена Карта на наличната научноизследователска инфраструктура, оборудване и апаратура по райони на планиране в България. В четирите избрани направления – ИКТ, Нови технологии, Мехатроника и Здравословен начин на живот, са посочени 289 типа инфраструктури със съответните координатори, ползватели, научно оборудване и региони. В индикативния бюджет на Националната пътна карта за научна инфраструктура са разписани финансовите средства за периода 2015-2020 г., като се предвижда и възможност за актуализиране на самата Карта. За постигане на поставените в нея цели и задачи е наложително провеждането на необходимия контрол по изпълнението на заложените показатели.
- Важно направление, към което трябва да се насочи вниманието на органите на управление на науката, е повишаване ролята на страната ни както в международното, така и в регионалното научноизследователско сътрудничество в ЮИЕ. Целта е да бъдат постигнати максимални ползи от него като възможност за провеждане на съвместни изследователски проекти, свързани с повишаване на финансирането на научните изследвания, с подобряване на мобилността на учените и създаване на условия за съвместни изследвания, за обмен на опит и добри практики. Важен момент е и привличането на млади хора при изпълнението на международните научноизследователски проекти, което ще е от значение за тяхното кариерно развитие.

- Един от приоритетите в бъдещото развитие на научните изследвания е повишаването на заетостта в сферата на науката, подобряването на възрастовата структура на заетите и създаване на условия за привличане и задържане на млади специалисти. Постигането на тази цел е пряко свързано с решаването на изброените по-горе проблеми. Подобреното финансово осигуряване на научните изследвания, изграждането на съвременна научноизследователска инфраструктура, повишаването на ролята на страната ни в международното научноизследователско сътрудничество са основа за създаването на условия и предпоставки за привличане и задържане на млади хора в науката. Освен това е необходимо решенията, свързани с проблема на младите в науката, да присъстват неизменно в стратегията и политиката, определящи развитието на научните изследвания в България.
- Връзката наука-бизнес е една от предпоставките, която и в бъдеще ще определя насоките на развитие на научните изследвания. Все по-отчетливо бизнесът се проявява като определящ елемент в механизма, създаващ нови възможности пред науката, от една страна, именно с породения интерес от използване на новостите на науката, и от друга, да създава и предоставя необходимите за тази цел условия. Влошаването на взаимоотношенията наука-бизнес е в противоречие със съвременните тенденции в областта на науката. Желателно е промяната в структурата на финансиране на науката в България да е резултат преди всичко от повишаване на разходите на бизнес сектора, като целта е да се достигне средния за ЕС-28 относителен дял от около 55%.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Всяка държава провежда своя политика и поема съответната отговорност за развитието на националните системи за висше образование и научни изследвания. В същото време, международното сътрудничество може да подпомогне националните действия за повишаване на конкурентоспособността и по-доброто позициониране на двете сфери в глобалните научни и образователни пространства. Това допринася за развитието на човешките ресурси и човешкия капитал в региона, а следователно и за социално-икономическото му развитие и просперитет. При отчитане на предимствата, които предлага регионалното сътрудничество, ЕС осъществи редица действия и инициативи и прие документи за създаване на ЕПВО и ЕНП, чиито цели са насочени към реализиране на общи политики и насоки за развитие и модернизиране на висшето образование и научните изследвания в ЕС, включително в страните от Югоизточна Европа, в съответствие с новите предизвикателства и потребности на нашето съвремие.

Сложната политическа обстановка в края на миналия и началото на сегашния век наложиха определянето на Балканите като зона на политическа нестабилност, съпроводена от ниско равнище на развитие на икономиката на повечето държави в ЮИЕ, което не е в интерес на интеграционните процеси в ЕС. Осъзнаването на този факт довежда до преосмислянето на позицията на ЕС към региона, като от 2003 г. Европа поема ролята на обединител на държавите от ЮИЕ и вдъхва надежда за мир, сигурност, стабилност, разбирателство и реално добросъседско сътрудничество. С техническата, финансовата и консултативната подкрепа на ЕС започват да се изграждат основите на бъдещо конструктивно транснационално сътрудничество, постигат се редица споразумения между балканските държави, съдействащи за разбирателството в политическата сфера, насърчаването на твърде скромните икономически отношения, засилването на сигурността и стабилността в региона, възстановяването на прекъснатото през 90-те г. на миналия век вследствие на военните конфликти академично сътрудничество.

От голямо значение за изпълнението на поставените цели има конституирането в рамките на ЮИЕ на Пакта за стабилност, който по-късно се трансформира в Съвет за регионално сътрудничество като оперативна група на Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа. Неговите цели са насочени към насърчаване на транснационалното сътрудничество в региона, включително във висшето образование и научните изследвания, както и на европейската и евроатлантическата интеграция на ЮИЕ.

Процесът за сътрудничество в Югоизточна Европа и Хартата за добросъседски отношения допринасят за стабилността, сигурността и сътрудничеството в региона. Това са основополагащите елементи, които определят средата и условията, в които се развива образователното и научноизследователското пространство в ЮИЕ.

Под формата на политически и дипломатически диалог България участва практически във всички предприети европейски действия в региона и е инициатор и активен участник във формирането на редица от тях и в обновяването им чрез прилагане и утвърждаване на принципа за „регионална принадлежност“ в регионалното сътрудничество – три пъти Процесът за сътрудничество в Югоизточна Европа е под българското председателство, страната ни е представена в ръководните постове на Съвета за регионално сътрудничество, отбелязва видимо присъствие в Черноморското регионално сътрудничество, както и в инициативите на ЕС за Западните Балкани с оглед засилване на европейската им перспектива.

Наред с това, България има определено място и роля в образователното и научноизследователското пространство на ЕС и ЮИЕ. Като страна-членка и участник в Болонския процес, тя успява да синхронизира политиките и насоките за развитие на двете сфери в съответствие с общоевропейските критерии. Независимо, че в класациите по отношение на индикаторите, характеризиращи състоянието на висшето образование и науката в ЕС, България изостава, сред държавите на ЮИЕ по редица показатели тя заема по-предни позиции. Това е резултат на предимствата, които България притежава в сравнение с другите страни от ЮИЕ – геостратегическото ѝ положение в региона и в Европа, членството в ЕС и произтичащите от това нормативни и институционални промени, опитът в мирно урегулиране на етническите въпроси. По-конкретно в научно-образователната сфера е постигната синхронизация с европейските изисквания и насоки за развитие на висшето образование и научните изследвания, в резултат на което е осъществен достъп до финансиране от европейски фондове и програми. България разполага с развита институционална структура на висшето образование и науката и квалифициран академичен състав, което е предпоставка за успешно многостранно сътрудничество. Всичко това позволява да се постави като цел заемането от държавата ни на лидерско място на координатор в транснационалното регионално научноизследователско и образователно пространство на ЮИЕ, както и на водеща позиция на модератор в процеса на европейската интеграция на държавите от Западните Балкани. Реалното постигане на тази цел изисква обаче полагане на сериозни усилия на държавно и академично равнище с оглед преодоляване на редица предизвикателства, свързани със съществуващите слабости в националната научно-образователна сфера.

Недостатъците са предизвикани главно от ниско финансиране и неефективно разпределение на наличния финансов ресурс в системата на висшето образование и науката. Резултатът е недостатъчно развита инфраструктура в двете сфери, влошена възрастова структура на академичния състав, затруднено участие в проекти по линия на многостранното сътрудничество. Съществен недостатък са и слабо развитите връзки между висшето образование, науката и бизнеса, както и ниската степен на взаимодействие между институциите в страната и извън нея. Възникват проблеми с качеството на образованието и практическата му приложимост, с привличането и задържането на млади хора в образованието и науката. Съществуват и други проблемни области, специфични за

двете сфери в България, които слагат своя отпечатък при реализацията на международното и регионалното сътрудничество.

За подобряването и постигането на водеща позиция на България сред държавите от ЮИЕ е необходимо предприемането на действия и мерки за преодоляване на съществуващите недостатъци. Извършеното изследване показва, че за решаването на идентифицираните проблеми в България усилията трябва да бъдат концентрирани в следните по-важни насоки:

- В научно-образователната сфера:
  - Подобряване на финансирането на висшето образование и научните изследвания от обществени и частни източници и по-ефективно усвояване на международните средства. Държавното финансиране на образователната сфера трябва да е съобразено с качеството и практическата приложимост на образованието, реализацията на завършилите студенти и докторанти, качеството на научноизследователската дейност на висшите училища, както и с национални приоритети за социално-икономическо развитие, с приоритетни професионални и научни направления и специалности. Необходимо е нормативно да бъде гарантирано нарастване на разходите за сферата на науката до 2% от БВП, с което научните изследвания в България ще се развият в условия близки до средните в ЕС.
  - Засилване на връзката висше образование-наука-бизнес като една от предпоставките за определяне насоките и съвременните тенденции на развитие, повишаване практическата приложимост и съответствие с актуалните области на образованието и научните изследвания.
  - Подобряване качеството на обучение и на преподавателската и изследователската дейност на академичния състав, което изисква усъвършенстване на системите за контрол и оценка на качеството в двете сфери.
  - Модернизиране на научната инфраструктура в сферата на науката. Изграждането на инфраструктура, отговаряща на съвременни стандарти в тази област, е свързано с наличие на подобаваща организационна схема и подходящо финансиране и е важно условие за провеждане на успешно академично сътрудничество.
  - Повишаване на социалния статус на учените и преподавателите, като важно условие за подобряване на възрастовата структура на заетите в науката и висшето образование, привличане на млади специалисти и ограничаване изтичането на мозъци.
  - Насочване вниманието на органите на управление на висшето образование и науката към повишаване ролята на страната ни в международното и в регионалното сътрудничество между страните от ЮИЕ, с цел да бъдат постигнати максимални ползи чрез провеждане на съвместни изследователски проекти, в т.ч. с „мултипликативен ефект в икономиката“, чиито брой е все още твърде недостатъчен.

- В сферата на регионалното сътрудничество:
  - Засилване на активността от страна на академичните институции за включване в конкретните инициативи на ЕС в региона, пряко съдействащи за реформирането и укрепването на сферите на висшето образование и научните изследвания. Това изисква повишаване степента на доверие между регионалните партньори и по-засилено сътрудничество между тях чрез реализиране на проекти на двустранна и особено на многостранна (транснационална) регионална основа.
  - Преодоляване на тенденциите за участие на представители на региона главно в западноевропейските научноизследователски колективи и организации; за регионално сътрудничество в по-голяма степен на индивидуално, а не на институционално равнище и на двустранна основа. Последното се характеризира повече с официални и/или традиционни взаимоотношения на равнище правителства и министерства, органи на управление на академични институции и неправителствени организации, отколкото със задълбочени трайни академични контакти и партньорства.
  - Ограничаване на съществуващите прояви на неразбирателство между повечето балкански държави, включително вследствие на продължаващото неосъзнаване на ползите от регионалното транснационално сътрудничество не само за позиционирането на ЮИЕ в ЕС, но и за развитието на конкурентоспособността и иновативността на националните икономики.
  - Подобряване на изпълнението на програмите и проектите за трансгранично сътрудничество. Ограничените финансови ресурси за значителната част от тях водят в повечето случаи до финансиране единствено на тяхната проектна/планова фаза, докато средства за практическото им прилагане липсват.

Изведените в изследването по-важни насоки и направените препоръки целят да допринесат за по-нататъшното развитие на висшето образование и науката в страната и в ЮИЕ с оглед изграждането на регионалното образователно и изследователско пространство и успешното му интегриране в европейското.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврейски, Н. (2008). Балканският геополитически възел и великите сили. <http://geopolitica.eu/2008/717-balkanskiyat-geopoliticheski-vazel-i-velikite-sili-?showall=1>.
- БАН. (2015). Годишен отчет 2014 г. С.: АИ ”Проф. Марин Дринов”.
- Доклад за напредъка във връзка с Европейското ЕНП: „Единният пазар“ за научни изследвания е по-близо, но все още не е реалност“. Брюксел, 23.09.2013 г. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-851_bg.htm.
- Документ на службите на Комисията „Обобщена оценка на въздействието“. Брюксел, 17.7.2012. SWD (2012) 211 final.
- ЕК. Сравнителен анализ на Съюза за иновации за 2014 г. Сравнителен анализ на резултатите в Съюза за иновации в областта на изследователската дейност и иновациите. Кратко резюме. BG версия. http://bulgarien.ahk.de/fileadmin/ahk_bulgarien/Dokumente2014/FachausschuesseUndBeiraete/ius-2014-summary_bg.pdf.
- Зарева, И., Матов, М., Кирова, А. (2014). Висшето образование и науката в България. Икономически, социални и джандър измерения. С.: АИ „Проф. Марин Дринов”.
- Зелена книга. Европейското научноизследователско пространство: Нови перспективи. Брюксел, 4.4.2007. COM (2007) 161 final.
- Илиева, А., Захариев, М., Капчина, П., Пенчев, Р., Проконова, Д., Кадир, Ш. (2015). Ролята на България за засилване на регионалното сътрудничество и развитие към общоевропейско сътрудничество. – В: За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. С.: Фондация „Фридрих Еберт“, ЦЕМИ, с. 143-155.
- Иновационна стратегия за интелигентна специализация на Република България 2014-2020 г. Вариант 15.10.2015. www.mi.government.bg.
- Иновационната политика на ЕС и България. [Innovation.bg, bg-3-pdf](http://Innovation.bg/bg-3-pdf).
- Калфин, И. (2009). Състояние и перспективи за развитието на Югоизточна Европа. Издание за анализи и международна политика и сигурност „Експерт“, 19.01.2009 г. www.expert-bdd.com.
- Кехайова, В., Димитров, М., Борисов, В., Шивачев, С., Кръстева, Б. (2015). Инициативи за регионално сътрудничество в Югоизточна Европа. – В: За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. София: Фондация „Фридрих Еберт“, ЦЕМИ, с. 26-40.
- Минчев, В., Маркова, Е., Мишева, М., Зарева, И., Балканска, И., Бошнаков, В., Калчев, Й. (2012). Българската емиграция: теории, политики, емпирични изследвания. София. Национална стратегия за развитие на научните изследвания 2020.
- НСИ. (2011). Миграция и миграционно поведение на населението.
- НСИ. Образование в Р. България 2010, 2015, 2016.

- Обновена Стратегия за развитие на научните изследвания 2025. www.mon.bg.
- Пейчева, В. (2012). НСИ – партньор в стратегически международен проект за управление на миграцията в Югоизточна Европа. – Статистика, 3-4, с. 143-144.
- Петракос, Дж. (2001). Разделение или интеграция на Балканите? Стратегии за развитие през XXI век. – Икономически изследвания, N 3.
- Преда, Г. (2007). Югоизточна Европа превръща „изтичане на мозъци“ в „придобивка“. – *Southeast European Times*, 25/06/07. SETimes.com.
- Стоянов, Св. (2015). Възможен ли е съюз между страните от Балканите като алтернатива на ЕС?. – В: За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. С.: Фондация „Фридрих Еберт“, ЦЕМИ.
- Стратегия на ЕС за Дунавския регион. Национална позиция на Република България. План за действие. www.mrrb.government.bg.
- Съвместен доклад за 2015 г. на Съвета и на Комисията относно прилагането на стратегическата рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението („Образование и обучение 2020“) - Нови приоритети на европейското сътрудничество в областта на образованието и обучението (2015/C 417/04). Официален вестник на Европейския съюз, 15.12.2015 г.
- Съобщение на Комисията „Засилено партньорство в ЕНП за върхови постижения и растеж“. COM (2012) 392 final.
- Съобщение на Комисията до Съвета и Европейския парламент „Европейско научноизследователско пространство“. Доклад за напредъка – 2014 г. Брюксел, 15.9.2014 COM (2014) 575 final.
- Съобщение от Комисията „Черноморско взаимодействие“ – нова инициатива за регионално сътрудничество. Брюксел, 11.04.2007. COM (2007) 160 окончателен.
- Съобщение от Комисията до Европейския Парламент, до Съвета, до Европейския икономически и социален комитет, до Комитета на регионите „В подкрепа на растежа и създаването на работни места – програма за модернизирани системи за висше образование в Европа“, COM(2011) 567 окончателен, Брюксел, 20.9.2011.
- Тошев, Б. (2015). Пост-нормалната наука – белези и нови тенденции. Доклад на VI-та международна научна конференция в ЮЗУ "Неофит Рилски", юни 2015.
- Трендафилов, И. (2011). Проект „Науката в ЮИЕ – повишаване на иновациите чрез изграждане на капацитет и мрежа от научни центрове в ЮИЕ“. www.burgas.bg.
- ЦЕМИ. (2015). За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. С.: Фондация „Фридрих Еберт“.
- Чобанова, Р. (2015). Българо-македонското научно и иновационно сътрудничество: балкански и европейски перспективи. – Списание на БАН, N 1, с. 64-65.
- Albanian Public Agency for Higher Education Accreditation, Annual Report 2013.
- Bacevic, J. (2012). Higher Education and citizenship in Central, Eastern and South-Eastern Europe: exploring the links. http://www.herdata.org/public/JBacevic_ECPR.pdf.
- Bacevic, J. (2012). Higher Education and citizenship in Central, Eastern and South-Eastern Europe: exploring the links. http://www.herdata.org/public/JBacevic_ECPR.pdf
- Balkan Barometer 2015. (2015). Public Opinion Survey, Analytical Report. Sarajevo: Regional Cooperation Council Secretariat (RCC).
- Chobanova, R. (2014). ERAWATCH Country Reports 2013: Bulgaria. JRC Science and Policy reports, EUR26745EN, doi: 102791/92492, Luxembourg: POEU.
- Correa, P. (2013). Growth through Research and Innovation in the Western Balkans – The Moment for Action. Inputs from the Western Balkans Research Strategy for Innovation Technical Assistance Project. Vienna: World Bank, April 8.

- EACEA, Tempus, Higher education in Bosnia and Herzegovina, 2012.
- EP-Nuffic, Education system Greece. The Greek education system described and compared with the Dutch system. Version 2, January 2015.
- EU-Balkan Countries Action Plan in S&T.
ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/greece/docs/eu_balkan_actionplan_030627.pdf.
- European Commission/EACEA/Eurydice, 2015. The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat. Key figures on Europe – 2015 edition.
- Heidrick & Struggles. Economist Intelligence Unit, Mapping Talent in Central and Eastern Europe: a study to quality and map the quality of human capital in 2007 and 2012.
- Heidrick & Struggles. Economist Intelligence Unit, The Global Talent Index Report: The Outlook to 2015.
- Higher Education in South Eastern Europe: University-Economy Partnerships for Enhancing Knowledge Transfer. Austria: WUS, 2010.
- INCO-NET projects. European Communities, 2008.
- Innovation Union Scoreboard 2015. EU, 2015.
- INSEAD (2014). The Global Talent Competitiveness Index 2014, Singapore.
- Iorga, N. (1925). Histoire des états balcaniques jusqu'à 1924. Paris: Gamber Éditeur.
- Knowledge Assessment Methodology – KAM. www.worldbank.org/kam.
- Knowledge economy index 2012. <http://data.worldbank.org/data-catalog/KEI>.
- Korez, S., Gohebel, M., Marinkovic, I. (2010). Bilateral and Regional Agreements of Cooperation of SEE Countries in the Field of Scientific Research and Higher Education. Venice: UNESCO.
- Kyuchukov, L. (2015). The Western Balkans in the EU: will the “when” be reduced to an “if”?. – In: Western Balkans and the European union. Lessons from past enlargements, challenges to further integrations. Sofia: PC – UNWE.
- Lacrama, L. D., Karnyanszky, T. M. (2007). The South Eastern Higher Education Area: is it possible?. – Annals. Computer Science Series, vol. 5, fasc. 1, pp. 129-136.
- Mantl, W., Marko, J., Kopetz, H. (2008). Institutions of Research and Tertiary Education in Central and South East Europe – Developments, Structures and Perspectives of these Institutions for their Integration into the European Higher Education and Research Area. Final Report. Project “UnivSOE”, University of Graz. 1UnivSOE-FinalReport.doc.
- Measuring the Information Society Report 2014. Geneva: ITU, 2014.
- Overview of higher education and research systems in the Western Balkans. Country report: Macedonia, 2013. Report under the project “European Integration of Higher Education and Research in the Western Balkans”. web: www.herdata.org
- Regulation (EU) 1291/2013 of the European Parliament and of the Council established Horizon 2020.
- Report on the system funding of higher education in Serbia. TEMPUS project “Towards Sustainable & Equitable Financing of Higher Education in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia – FINHED”.
- Science, Higher Education and Innovation Policies in South Eastern Europe. Bresce: UNESCO, 2009.
- Shpresa, M. (2015). Higher education system in the Republic of Kosova. – In: Regional cooperation in higher education: Hungary and the Western Balkans.
- South East Europe 2020. Jobs and Prosperity in a European Perspective. RCC, November 2013. www.rcc.int/pubs/20/south-east-europe-2020-strategy

- Stankovic, B. (2014). Innovation and Brain Drain in the Western Balkans. – In: R&D and Innovation in Western Balkans. Moving Towards 2020. Austria: WBC-INCO.NET c/o ZSI – Centre for Social Innovation, April 2014.
- Steering Platform in S&T for the Western Balkan Countries. <https://wbc-rti.info/theme/16>.
- Strengthening Higher Education and Research in SEE – Priorities for Regional and European Cooperation, organised by the University of Vienna and the European University Association with the support of the Austrian Presidency of the European Union, Vienna, 2-3 March 2006.
- Synthesis of Country Studies on National Innovation Programmes and Instruments. UEFISCDI – Romania, revised version by aws – Austria, February 2011.
- The consolidation and international openness of the European Higher Education Area. Council of Europe. Resolution 1906 (2012) Provisional version.
- The consolidation and international openness of the European Higher Education Area. Parliamentary Assembly, Council of Europe. Resolution 1906 (2012). Provisional version.
- The Council of Higher Education, Higher education system in Turkey. Ankara 2014.
- The Global Competitiveness Report 2015-2016. Geneva: WEF, 2015.
- The Global Innovation Index 2015. www.globalinnovationindex.org
- The Human Capital Report 2015. Geneva: WEF, 2015.
- The Lisbon Review 2010: Towards a More Competitive Europe? Geneva: WEF, 2010.
- The Regional Dimension of the ERA. Brussels, 03.01.2001. COM (2001) 549 final.
- The Shadow Economy in Europe, 2013. www.atkearney.com
- The Thessaloniki Agenda for the Western Balkans: moving towards European integration. http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-03-3_en.htm.
- The Western Balkans on the Road to the EU: consolidating stability and raising prosperity. Brussels, 27.01.2006. COM (2006) 27 final.
- The World Factbook. Central Intelligence Agency, USA (CIA). www.cia.gov.
- Todeva, E. (2015). JRC Science and Policy Report. RIO Country Report Bulgaria 2014. Luxembourg: POEU.
- Todorova, A., Slavcheva, M. (2016). JRC Science for Policy Report. RIO Country Report 2015: Bulgaria. EUR27878EN, doi: 102791/116438, Luxembourg: POEU.
- UNDP, Human Development Report, 2015.
- Universitas 21 Ranking of National Higher Education Systems.
- Uvalic, M. (2005). Science, Technology and Economic Development. – Science policy series, N 1, UNESCO.
- Western Balkan Regional University Innovation Platform. University of Kragujevac, Serbia, WBCInno project, March 2014.
- Western Balkans and the European union. Lessons from past enlargements, challenges to further integrations. Sofia: PC – UNWE, 2015.
- Western Balkans Regional R&D Strategy for Innovation. October 2013. <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/Western-Balkans-R%26D-Strategy-Innovation.pdf>.
- Zgaga, P. (2011). The Role of Higher Education in National Development. South-Eastern Europe and Reconstruction of the Western Balkans. – In: The Europa World of Learning 2011. Routledge 2011. www.worldoflearning.com.